

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İDİL AĞZI/ŞIRNAK

Abdullah OCAK

**Ağustos-2025
BATMAN**

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İDİL AĞZI/ŞIRNAK

Abdullah OCAK

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Ünal KALAYCI**

Diğer Jüri Üyeleri

Doç. Dr. Mehmet Emin TUĞLUK

Doç. Dr. Erol KUYMA

**Ağustos-2025
BATMAN**

TEZ KABUL VE ONAYI

Abdullah OCAK tarafından hazırlanan “İdil Ağzı/Şırnak” adlı tez çalışması 28/07/2025 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Başkan

Doç. Dr. Erol KUYMA

.....

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ünal KALAYCI

.....

Üye

Doç. Dr. Mehmet Emin TUĞLUK

.....

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Murat ÖTER
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYANI

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan eder, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sorumluluğu kabullendiğimi bildiririm.

ETHICAL DECLARATION

I declare that all the information in this thesis has been obtained within the framework of ethical behavior and academic rules, and that the source of any statements and information that do not belong to me in this study prepared in accordance with the thesis writing rules has been fully cited, and I declare that I accept all kinds of legal responsibility in case of any contrary situation.

Abdullah OCAK

Tarih: 28/07/2025

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İDİL AĞZI/ŞIRNAK

Abdullah OCAK

Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ünal KALAYCI

2025, 108 Sayfa

Bu çalışmanın konusu, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Şırnak iline bağlı İdil ilçesinde konuşulan Türkçedir. İdil, tarihî ve kültürel geçmişiyle tarih boyunca Kürtler, Süryaniler, Araplar ve Türkler gibi farklı etnik gruplara ev sahipliği yapmıştır. Bu medeniyetlerin izleri, İdil'in dilsel yapısını şekillendirmiş ve özgün ağız yapısını ortaya çıkarmıştır.

Literatürde, İdil ağızına yönelik doğrudan bir akademik çalışmanın olmaması bu çalışmayı hem öncü hem de kayda değer kılmaktadır. Bu çalışmanın giriş bölümünde; ele alınan konuya, araştırmanın amacına, taşıdığı öneme ve kapsamına dair bilgilere yer verilmiştir. Ardından, verilerin toplandığı İdil ilçesi; coğrafi, kültürel, tarihî ve sosyal yönleriyle kısaca tanıtılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde, alanla ilgili literatür taramasına yer verilmiştir. Bu kapsamda, bölgeye yakın coğrafyalardaki önceki çalışmalardan süreç boyunca istifade edilmiştir. Üçüncü bölümde; araştırmanın yöntemi açıklanmış, saha çalışması ve veri toplama yöntemleri anlatılmıştır. Dördüncü bölüm, İdil ağızının dilsel özelliklerinin çözümlendiği kısımdır. Bu bölümde fonetik ve morfolojik düzeyde yapılan incelemelere yer verilerek İdil ağızının genel yapısı ortaya konmuştur. Beşinci bölümde, kaynak kişilerden alınan ses kayıtlarının transkript alfabetesiyle yazıya geçirildiği metinler yer almaktadır. Sonuç kısmında, araştırmadan elde edilen veriler çözümlenmiş ve bu doğrultuda değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Çalışmanın hem ağız araştırmaları alanında bir boşluğu dolduracağı hem de bölge ağızlarının korunmasına hizmet edeceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ağız Araştırmaları, İdil Ağızı, Alan Araştırması.

ABSTRACT

MASTER THESIS

İDİL AĞZI/ŞIRNAK

Abdullah OCAK

Batman University Graduate Education Institute

Department of Turkish Language and Literature Studies

Advisor: Dr. Öğr. Üyesi Ünal KALAYCI

2025, 108 Pages

This study focuses on the variety of Turkish spoken in the İdil district of Şırnak province, located in Turkey's Southeastern Anatolia Region. İdil, with its historical and cultural background, has throughout history been home to various ethnic groups such as Kurds, Assyrians, Arabs, and Turks. The traces of these civilizations have shaped the linguistic structure of İdil and have contributed to the emergence of its distinctive dialect.

The absence of direct academic research specifically on the İdil dialect makes this study both pioneering and significant. In the introduction section of the study, information is provided about the subject, the aim of the research, its significance, and its scope. Following this, the İdil district, from which the data were collected, is briefly introduced in terms of its geographical, cultural, historical, and social aspects. The second chapter presents a review of the relevant literature. Within this scope, previous studies conducted in geographically close regions have been utilized throughout the research process. In the third chapter, the research methodology is explained, including the fieldwork and data collection methods. The fourth chapter is devoted to the analysis of the linguistic features of the İdil dialect. This section includes examinations at the phonetic and morphological levels, presenting the general structure of the dialect. The fifth chapter contains the texts transcribed using a phonetic alphabet from the audio recordings obtained from the informants. In the conclusion, the data obtained from the research are analyzed, and evaluations are made accordingly.

It is considered that this study will not only fill a gap in the field of dialectology but also contribute to the preservation of regional dialects.

Keywords: Dialect studies, İdil dialect, Field Research.

ÖN SÖZ

Dilin farklı coğrafyalarda kazandığı biçimler, bir toplumun kültürel ve tarihî kimliğinin en canlı yansımalarından biridir. Türkiye Türkçesinin zengin ağız yapısı da bu çeşitliliğin güçlü bir örneğidir. Ağız araştırmaları, yalnızca dilsel farklılıkları değil; aynı zamanda bölgesel yaşam biçimlerini, sosyal dokuyu ve tarihsel arka planı da anlamamıza yardımcı olur. Bu düşünceden hareketle, uzun süredir dikkatleri çeken ve akademik olarak yeterince incelenmemiş olan İdil ilçesi ağız üzerine bir çalışma yapma gereği duyulmuştur.

Bu çalışma, Türkiye'nin farklı bölgelerinde konuşulan Türkçenin çeşitliliğini ortaya koyma çabasının bir parçası olarak Şırnak iline bağlı İdil ilçesinin ağız özelliklerini incelemek amacıyla hazırlanmıştır.

İdil'de konuşulan ağza yönelik veri derlenmesi düşünüldüğünden daha zor olmuştur. Bölgenin ana dilinin Türkçe olmaması ve Türkçenin çoğunlukla ikinci dil olarak konuşuluyor olması kaynak kişilere ulaşmada bazı sınırlılıklar doğurmuştur. Özellikle kadınlarla görüşme yapmak çoğu zaman mümkün olmamıştır; birçok kadın ya görüşme yapmaktan çekinmiş ya da hiç eğitim almamış olması nedeniyle kendini ifade etmekten utanmıştır. Bu durum, çalışmanın veri toplama aşamasını hem zorlaştırmış hem de elde edilen çalışmanın kıymetini artırmıştır. Çalışma süreci, sadece akademik anlamda değil, kişisel olarak da yoğun ve öğretici bir deneyim olmuştur. Derlemeler sırasında yöre halkının gösterdiği yakın ilgi ve destek, çalışmalarımı kolaylaştırdı. Katılımcıların samimi paylaşımları olmadan bu çalışma eksik kalırdı, onlara teşekkürü borç bilirim.

Yüksek lisans eğitimim süresince her aşamada bilgi ve desteğini esirgemeyen kıymetli Danışman Hocam Dr. Öğr. Üyesi Ünal KALAYCI' ya içtenlikle teşekkür ederim. Ailem ve dostlarım; bu süreç boyunca sabırları ve destekleriyle hep yanımda oldular, onlara da müteşekkirim.

Bu çalışmanın, İdil ağızına dair ilk akademik adımlardan biri olarak hem ağız araştırmalarına katkı sunmasını hem de bölgenin dilsel çeşitliliğine dair farkındalık oluşturmalarını temenni ediyorum.

Abdullah OCAK
BATMAN-2025

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ	ix
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	x
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Çalışmanın Konusu ve Önemi.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı.....	1
1.3. Çalışmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları.....	1
1.4. İdil'in Coğrafi Konumu	2
1.5. İdil'in İklimi ve Bitki Örtüsü	2
1.6. İdil'in Nüfusu ve Ekonomisi	3
1.7. İdil'in Tarihî ve Kültürel Yapısı.....	4
1.8. İdil'de Gezilecek Yerler	5
1.9. İdil'in Lokasyon Haritası	6
2. LİTERATÜR TARAMASI	8
2.1. Türkiye'de Ağız Çalışmaları.....	8
2.1.1. Kitaplar.....	9
2.1.1.1. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi ağızları ile ilgili kitaplar	9
2.1.2. Tezler.....	13
2.1.2.1. Güneydoğu Anadolu Bölgesi üzerine yazılan yüksek lisans tezleri	13
2.1.2.2. Güneydoğu Anadolu Bölgesi üzerine yazılan doktora tezleri	14
2.1.2.3. Doğu Anadolu Bölgesi üzerine yazılan yüksek lisans tezleri.....	15
2.1.2.4. Doğu Anadolu Bölgesi üzerine yazılan doktora tezleri.....	17
3. YÖNTEM.....	19
4. BULGULAR	20
4.1. Ses Bilgisi.....	20
4.1.1. Ünlüler.....	20
4.1.1.1. Ölçünlü dilde kullanılmayan ünlüler.....	20
4.1.1.2. Uzun ünlüler	24
4.1.1.3. Kısa ünlüler.....	26
4.1.1.4. Ünlü uyumu	28
4.1.1.5. Ünlü değişimleri.....	31
4.1.1.6. Ünlülerde ses olayları.....	36
4.1.2. Ünsüzler.....	38
4.1.2.1. Ölçünlü dilde kullanılmayan ünsüzler.....	38
4.1.2.2. Ünsüz değişimleri.....	43

4.1.2.3. Ünsüzlerde ses olayları.....	45
4.2. Biçim Bilgisi	49
4.2.1. Sözcük türetme	49
4.2.1.1. İsimden isim yapan ekler.....	50
4.2.1.2. İsimden fiil yapan ekler	52
4.2.1.3. Fiilden fiil yapan ekler.....	53
4.2.1.4. Fiilden isim yapan ekler	54
4.2.1.5. Fiilden fiilimsi yapan ekler.....	54
4.2.2. İşletme (çekim) ekleri	57
4.2.2.1. Ad çekim ekleri.....	58
4.2.2.2. Fiil çekim ekleri	63
5. METİNLER.....	71
6. SONUÇ	98
KAYNAKLAR	101

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1. Şırnak ili ve ilçeleri haritası.....	5
Şekil 1.2. İdil ilçesi ve köyleri fiziki haritası.....	6
Şekil 1.3. Derleme yapılan yerlerin fiziki haritası.....	6

SİMGELER VE KISALTMALAR

Metinlerde Kullanılan Transkripsiyon İşaretleri

Ünlü harfler

/â/	a-e arası
/à/	a-ı arası
/a/	(ع) ayınlı a
/ä/	açık e
/è/	kapalı e
/i/	ı-i arası
/î/	ı-u arası
/ï/	i-ü arası
/ó/	o-ö arası
/ò/	o-u arası
/ö/	ö-ü arası
/ú/	u-ü arası

Ünsüz harfler

/Ç/	c-ç arası
/F/	f-v arası
/ğ/	Düşme aşamasındaki (zayıf)
/ġ/	Arka damak g (غ)
/ħ/	Nefesli h (ح)
/ḥ/	Arka damak h (ح)
/K/	k-g arası
/k/	Arka damak k (ق)
/Ḳ/	k- ġ arası
/n/	Düşme aşamasındaki (zayıf)
/P/	p-b arası
/r/	Düşme aşamasındaki (zayıf)
/S/	s-ş arası
/ş/	Kalın s (ص)
/T/	t-d arası
/t/	Arka damak t (ط)
/v/	Çit dudak v (و)
/y/	Düşme aşamasındaki (zayıf)

İşaretler

—	Harf üzerinde uzatma
˘	Harf üzerinde kısaltma
ˆ	Harf üzerinde inceltme
˘	Ulama

Kısaltmalar

Ar.	Arapça
Az.	Azerbaycan Türkçesi
ET	Eski Türkçe
Far.	Farsça
Fr.	Fransızca
Hız.	Hazreti
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TDK	Türk Dil Kurumu
T.	Türkçe
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu

1. GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Konusu ve Önemi

Bu çalışmada, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Şırnak iline bağlı İdil ilçesinde konuşulan Türkçenin ağız özellikleri ele alınmaktadır. Farklı etnik ve kültürel unsurları bünyesinde barındıran İdil; tarih boyunca Kürtler, Süryaniler, Araplar ve Türklerin bir arada yaşadığı çok dilli ve çok kültürlü bir yerleşim birimi olmuştur. Bu yapı, ilçedeki dil kullanımını doğrudan etkilemiş ve bölgeye özgü bir ağız ortaya çıkmıştır.

Literatür tarandığında, İdil ağızına özgü kapsamlı ve doğrudan bir akademik çalışmanın bulunmadığı görülmüştür. Tezin, yöre ağızıyla ilgili ilk çalışma olması ve sahadan yapılan derlemelerin bir sistem dâhilince incelenmesi bakımından kayda değer olduğu düşünülmektedir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmayla asıl olarak hedeflenen, İdil ilçesinde konuşulan Türkçenin ağız özelliklerini fonetik ve morfolojik yönden tespit etmektir. Yerel kaynak kişilerden derlenen veriler aracılığıyla bölgenin ses bilgisi ve biçim bilgisi yönünden farklılıkları analiz edilmiş, İdil ağızının Türkiye Türkçesi ağızları içindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

Aynı zamanda bu çalışma, ağız araştırmaları kapsamında bugüne kadar yeterince ele alınmamış bir yörenin dilsel yapısını ortaya koyarak hem mevcut literatüre katkı sunmayı hem de ileride yapılacak çalışmalara zemin hazırlamayı hedeflemektedir.

1.3. Çalışmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Şırnak ilinin İdil ilçesinde konuşulan Türkçenin ağız özelliklerini incelemek amacıyla hazırlanan bu araştırma kapsamında, toplam 15 derleme gerçekleştirilmiştir. Bu derlemelerin 13 tanesi köylerden 2 tanesi ise ilçeye bağlı beldelerden yapılmıştır.

Görüşmeler, yerel halkla birebir yapılan saha çalışmalarıyla gerçekleştirilmiş ve ses kayıtları alınarak yazıya aktarılmıştır.

İnceleme kapsamında ses bilgisi ayrıntılı biçimde değerlendirilmiştir. Şekil bilgisinde ise sözcük türetme yolları, yapım ekleri, filimsiler ve çekim ekleri üzerinde durulmuştur.

Derleme çalışmaları esnasında; Türkçenin bölgede çoğunlukla ikinci dil olarak kullanılması, kaynak kişilere ulaşımı güçleştirmiştir. Özellikle kadın katılımcılar ya görüşmeye katılmak istememiş ya da kendilerini ifade etmekte zorlanmışlardır. Bu nedenlerle kaynak kişi sayısı sınırlı kalmıştır.

1.4. İdil'in Coğrafi Konumu

İdil, Şırnak iline bağlı altı ilçeden biridir. Şırnak il merkezine 75 kilometre uzaklıktadır. İlçenin doğusunda Cizre, batısında Nusaybin yerleşim birimi, güneyinde ise Suriye sınırı bulunur. İdil, 1.224 kilometrekarelik bir alana yayılmaktadır ve rakımı 773 metredir. İlçenin kuzey ve kuzeybatı tarafları dağlık ve engebelidir. Güney kesimleri ise daha düz ve dalgalı bir araziye sahiptir. İlçe merkezi, bu iki alanın ortasında çok yüksek olmayan tepeler üzerinde kurulmuştur. Bu durum hem yerleşim hem tarım için uygun koşullar sağlamıştır (Güzel ve Özcanlı, 2017, s. 14).

Cudi Dağı ve Gabar Dağı gibi büyük dağların eşiğinde yer alan bu bölge, sahip olduğu doğal ve jeomorfolojik yapısıyla dikkat çekmektedir. Dicle Nehri ile Cehennem Deresi Kanyonu, ilçenin kuzeyinde yer almakta olup bölgeye özgü kanyon ve lav platolarıyla dikkat çekmektedir. Bu özellikler, İdil'in yalnızca kültürel ve tarihî değil, aynı zamanda doğal değerleri açısından da kayda değer bir yerleşim olduğunu göstermektedir (Siler ve Şengün, 2016, s. 12-16).

1.5. İdil'in İklimi ve Bitki Örtüsü

İlçe, karasal iklimin etkisi altındadır. Yazlar sıcak ve kurak geçerken kış aylarında soğuk ve yağışlı hava hâkim olur. Bölge, bitki çeşitliliği bakımından çok zengin olmamakla birlikte çoğunlukla bozkır görünümündedir. Dicle Nehri, ilçenin kuzey sınırında yer alır ve Güçlükönak ilçesiyle doğal bir sınır oluşturur. Bu coğrafi yapı, ilçenin doğasını ve yaşam koşullarını etkiler (Siler ve Şengün, 2016, s. 12).

İlçe, bitki örtüsü açısından oldukça zayıf bir yapıya sahiptir. İdil-Midyat yolu güzergâhındaki güney batı ve batı bölgelerinde bazı meşelik alanlar yer alır ancak bu alanlar bilinçsiz ağaç kesimi nedeniyle hızla azalma eğilimi ve yok olma riskine maruz kalmaktadır. Meşelik alanlar dışında, ilçenin genelinde bozkır bitki örtüsü hâkimdir (Aksu, 2021, s. 14)

1.6. İdil'in Nüfusu ve Ekonomisi

2024 yılına ait Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileri ışığında Şırnak iline bağlı İdil ilçesinin nüfusu 76.689'dur. Alınan veriler, ilçeye bağlı 63 köy 2 belde ve 9 mahalleden ibaret olan ilçenin toplam nüfusudur (TÜİK, 2024).

İdil, ekonomisi büyük ölçüde tarım ve hayvancılıkla şekillenmiş bir ilçedir. İlçede; buğday, arpa, mercimek ve nohut gibi ürünler yetiştirilmektedir. Dicle Nehri çevresinde sebzecilik ve farklı alanlarda da bağcılık yapılmaktadır. Hayvancılıktan elde edilen ürünler yerel pazarlarda satılır. Ancak ilçede sanayi sektörü yok denecek kadar azdır, bu da ekonominin çeşitlenmesini engellemektedir. Aynı zamanda bu durum, işsizlik oranının yüksek olmasına ve gençlerin geçim kaygısıyla iş bulmanın kolay olduğu başka yerleşim birimlerine göç etmesine yol açmaktadır (Yalçın, 2015, s. 39-40).

İdil'de hayvancılık, başlıca geçim kaynaklarından biridir. Bölgede konargöçerlik geleneği hâlâ sürmektedir. Göçer aileler, kış aylarında İdil'de yaşarken ilkbahar aylarında hayvanlarını otlatmak için Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki yaylalara göç etmektedir. İdil'in temel geçim kaynaklarından birisi de tarımdır. Halkın büyük kısmı geçimini bu alandan sağlar. Tarımsal üretim, ilçe ekonomisinin sürekliliğini sağlayan başlıca faaliyetlerden biridir (Özkan, 2011, s. 80).

İdil'in stratejik konumu, ekonomik yaşamı etkileyen temel faktörlerdendir. Sınır ticaretine bağlı olarak birçok kişi bu sektörde yer almaktadır. Ayrıca; küçük esnafılık, nakliyecilik, kamu sektörü ve zanaat atölyeleri öne çıkan diğer ekonomik faaliyetler arasındadır (Özgen, 1998, s. 8).

İdil, verimli toprakları ve uygun iklim koşulları ile bağcılık için oldukça elverişli bir yöre olup geçmişten günümüze yerli bağcılıkla tanınmaktadır. Bahdo, Bakari, Bılbızeki, Kerküş, Mazrone, Zeynebi gibi pek çok üzüm çeşidinin yetiştirildiği ilçede, üzüm yetiştiriciliğinin tarihi çok eskilere dayanmaktadır (Yıldırım, 2019, s. 28, 48). Bölgedeki asma yetiştiriciliği, halkın yıllardır bu bitkiyle ilgilenmesi ve yerel üzüm

çeşitlerini koruma çabaları sayesinde bugüne kadar ulaşmayı başarmıştır (Ünal, Sağlam ve Kırkaya, 2019, s. 159).

Son yıllarda İdil'in doğal güzellikleri de dikkat çekmekte ve ekoturizm açısından yeni fırsatlar sunmaktadır. Özellikle Cehennem Deresi Havzası, doğa yürüyüşü, kuş gözlemi ve fotoğrafçılık gibi faaliyetler için elverişli bir alandır. Bu alanın sürdürülebilir turizm açısından değerlendirilebileceği ve bölge ekonomisine katkı sağlayabileceği belirtilmektedir (Ersoy, 2022, s. 76-79).

1.7. İdil'in Tarihî ve Kültürel Yapısı

Şırnak'ın İdil ilçesi, geçmişten günümüze birçok medeniyetin yaşam alanı olmuştur. Mezopotamya'nın bereketli toprakları üzerinde konumlanan bu bölge, tarih boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış ve her dönem, kendi kültürel ve yapısal izlerini bırakmıştır. Tarihî kaynaklarda bölgenin şu isimlerle geçtiği tespit edilmiştir: Zarih, Beth Zabdey (veya Bezabde, Zabdicene), Hezex (bazı kaynaklarda Azah veya Hazak) (Yalçın, 2015, s. 3).

İdil'in tarihi MÖ 2000'li yıllara kadar gider. İlk olarak bu bölgeye Zarih adı verilmiştir, bu kelime Arapçada "Ekici" anlamına gelir. MÖ 2000'li yıllarda, Zapdey adında bir bey buraya yerleşmiş ve beldeye kendi adını vererek "Beyt Zapdey" yani "Zapdey'in evi" demiştir. Zamanla, bu yerleşim Azak veya Hazak olarak da adlandırılmıştır (Çevik ve Konuk, 2011, s. 20). MS 300-400 yıllarında Persler bu bölgeyi ele geçirdiğinde buraya "Hazağ" ismini vermişlerdir. Hazak, Farsçada "cesur, mert" anlamındadır (Yalçın, 2015, s. 3).

Ardından sırasıyla Romalılar, Sasaniler, Bizanslılar ve İslam halifeleri bölgeyi yönetmiştir. Bu dönemlerde İdil'in kültürel yapısı sürekli değişmiş ve farklı uygarlıklar burada izler bırakmıştır. Bölgenin şimdiki adı olan "İdil" ise 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla kullanılmaya başlanmıştır (Yalçın, 2015, s. 9-15).

İdil, Hristiyanlık açısından tarihî bir yerleşim birimi olmuştur. MS 84 yılında, Hristiyanlık'ı yaymaya çalışan Adey adlı bir havari İdil'e gelmiştir. İdil, Hristiyanlık'ın yayılmaya başladığı ilk yerlerden biridir. İdil'deki Kilise, 1900 yıllık tarihiyle bölgenin dinî ve kültürel kimliğini simgeler. MS 600'lü yıllarda Roma İmparatorluğu'nun baskıları nedeniyle Süryani halkı zor zamanlar geçirmiştir. MS 629'da Bizanslılar bölgeyi kuşatarak Süryani topluluğuna büyük zararlar vermiştir. Ayrıca, Hz. Muhammed'in davetiyle bölgeye sığınan Müslümanlara Hz. Ömer yardım göndermiştir. Bu yardıma

hürmeten, Midyat yakınlarındaki bir manastıra “Deyru’l Umur” adı verilmiştir. 990-1010 yılları arasında İdil’deki halkın çoğu Süryani ve Hristiyan’dı. Timur’un adını taşıyan tek yapı olan çeşme, İdil’deki bu dönemi simgeler. Timur’un istilas, İdil’in tarihi yapısında kalıcı izler bırakmıştır (Özgen, 1997, akt. Adlığ, 2019, s. 1).

İdil, 1924 yılına kadar köy statüsünde olan bir yerleşim birimiydi. Aynı yıl, Cizre ilçesine bağılı bir bucak hâline getirilmiş, 1937 yılında ise ilçe yapılmıştır (Yalçın, 2015, s. 15). İdil, 1937’den 1990 yılına dek Mardin’e bağılı bir ilçeydi. 1990 yılında Şırnak ili kurulduğunda İdil de bu yeni ile bağılanmıştır (Güzel ve Özcanlı, 2017, s. 14).

Süryaniler ve Müslümanlar hâlen ilçe merkezinde bir arada yaşarken Yezidiler ise yalnızca bir köyde ikamet etmektedir (Aksu, 2021, s. 11-12).

Bölge sadece tarihî geçmişiyle değıl kültürel zenginlikleriyle de dikkatleri üzerine çekmektedir. İdil, özellikle Süryani Ortodoks topluluğuna ait birçok kilise ve manastıra ev sahipliğı yapmaktadır. Bunlar arasında; Mor Yakup, Mor Aday, Mor Melke ve Meryem Ana Kilisesi gibi yapılar öne çıkar. Bu yapılar, bölgedeki Hristiyan mimari geleneğini yansıtan başlıca örnekler arasında yer almaktadırlar (Şan, 2018, s. 1-2, 138). Bu dinî yapılar, taş işçiliğı ve mimari üsluplarıyla da dikkat çekmekte ve yüzyıllardır ayakta durarak bölgenin çok kültürlü yapısına katkı sağlamaktadır.

İdil aynı zamanda halk hekimliğı geleneğini yaşatan bir bölgedir. Yörede doğal bitkiler, uzun yıllardır toplum tarafından hastalıkların iyileştirilmesinde tercih edilmektedir. Bu bitkiler, özellikle mide rahatsızlıkları, solunum yolu hastalıkları, cilt problemleri ve ağrılar için kullanılmaktadır (Aksu, 2021, s. 177). Bu durum, bölgedeki halk tıbbı bilgisinin hâlâ canlı olduğunu göstermektedir.

Bunun yanında, İdil’in zengin sözlü kültürü de dikkat çekicidir. Masallar ve efsaneler, nesilden nesle aktarılmış ve bölge halkının yaşam biçimini, değerlerini yansıtmışlardır (Adlığ, 2019, s. 160-161).

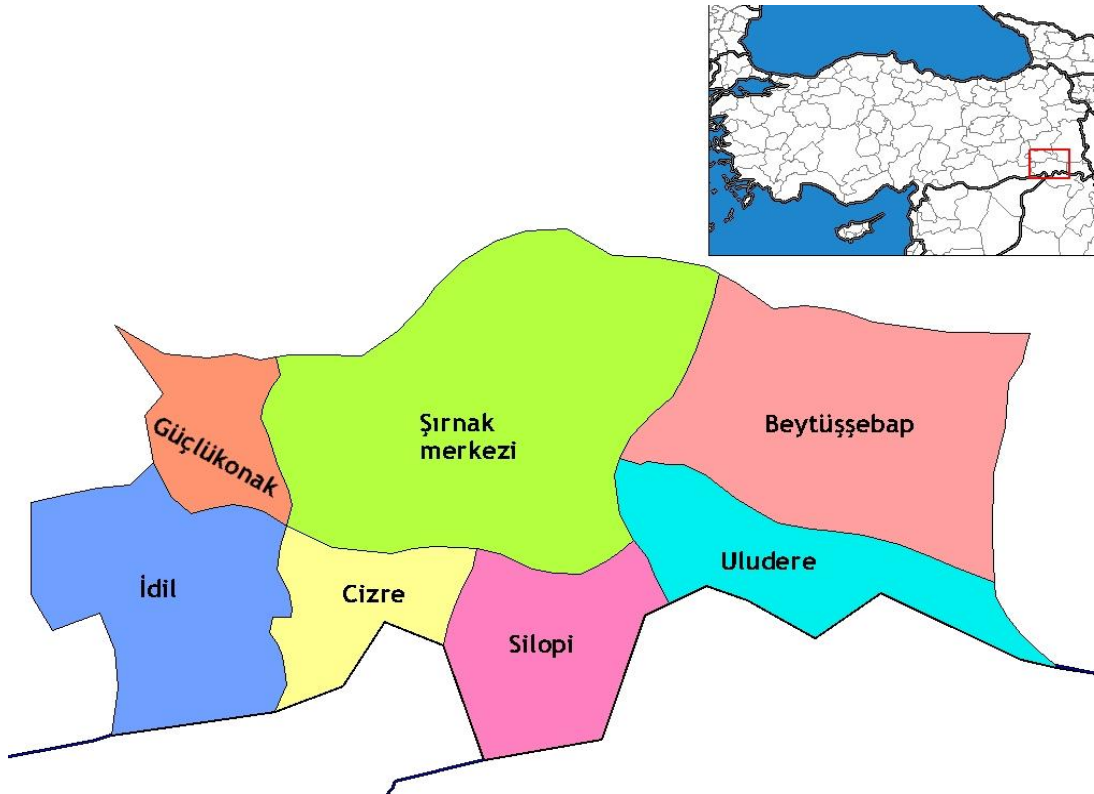
Tüm bu özellikler, İdil’in hem tarihî hem de doğal açıdan zengin bir coğrafya olduğunu ortaya koymaktadır. Geçmişten günümüze taşıdığı çok katmanlı yapı, bölgeyi değerli bir saha hâline getirmektedir.

1.8. İdil’de Gezilecek Yerler

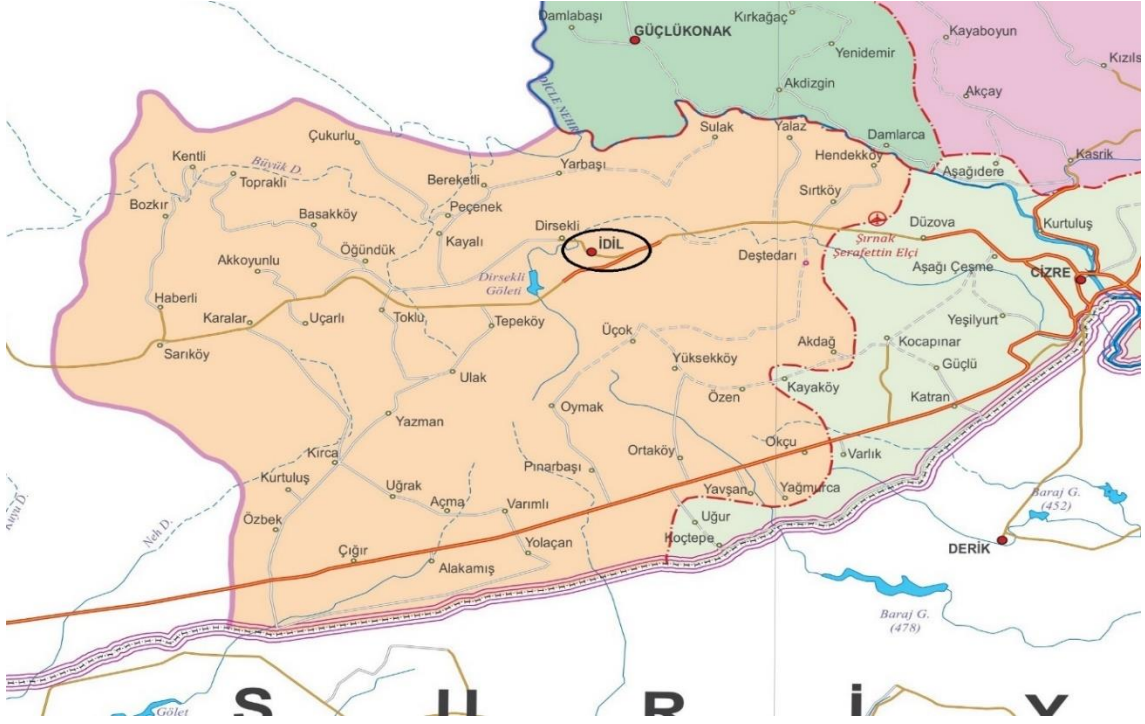
1. Cehennem Deresi Kanyonu
2. Timur Çeşmesi
3. Meryem Ana Kilisesi

4. Aladino Kasrı
5. Mağara Köyü (Kiwex-Yezidi Köyü)
6. Sulak Cam Seyir Terası
7. İdil Baraj Gölü- Mesire Alanı
8. Öğündük (Midin) Süryani Köyü- Mor Yakup Kilisesi
9. Haberli (Basibrin) Süryani Köyü- Mor Dodo Kilisesi

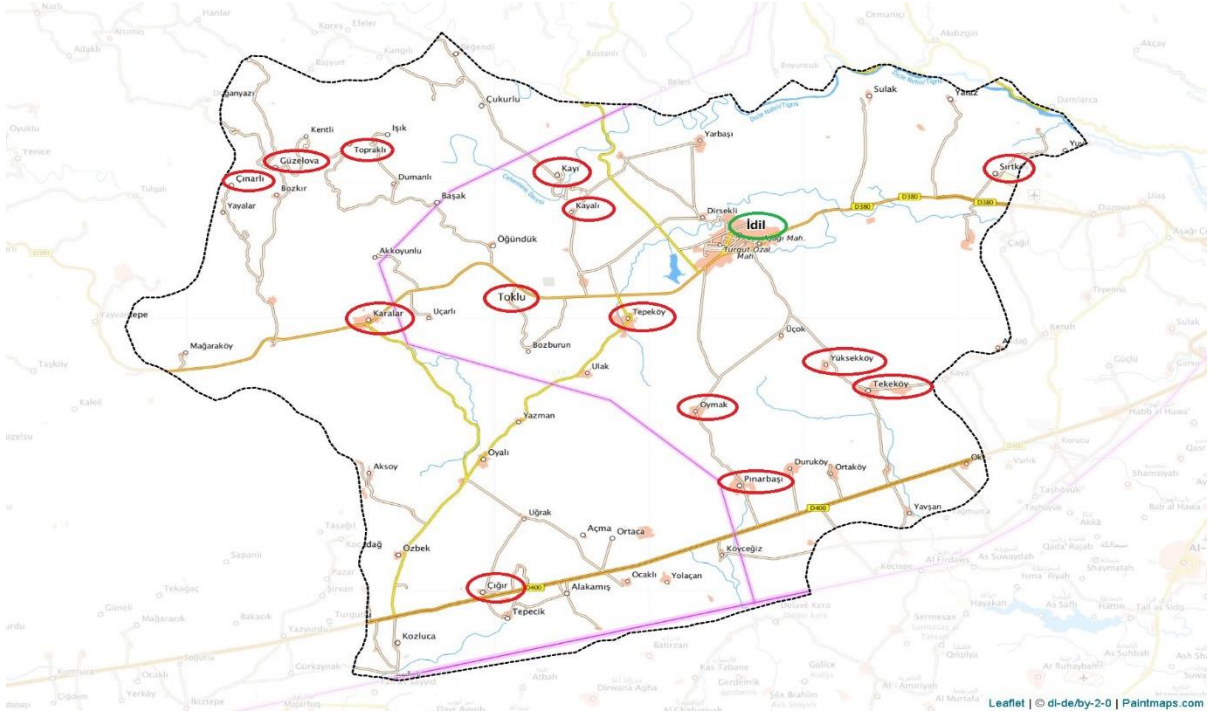
1.9. İdil'in Lokasyon Haritası

Şekil 1.1. Şırnak ili ve ilçeleri haritası
Kaynak: Harita.gen.tr (t.y.).

Şekil 1.2. İdil ilçesi ve köyleri fiziki haritası
Kaynak: Harita.gen.tr (t.y.).

Şekil 1.3. Derleme yapılan yerlerin fiziki haritası
Kaynak: Paintmaps.com (t.y.).

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Türkiye’de Ağız Çalışmaları

Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılan ilk çalışmalar, 19. yüzyılın sonlarında yabancı araştırmacılar tarafından başlatılmıştır. Bu alandaki ilk yayın 1867 yılında Maksimov tarafından yapılmış; sonrasında Thury, Kunos, Foy ve Hartman gibi araştırmacılar Anadolu ağızlarını inceleyen çalışmalar ortaya koymuştur (Kaynak, 2020, s. 295). Özellikle Kunos’un 1896 yılındaki sınıflandırma çalışmaları, Anadolu ağızlarının ilk sistemli tasniflerinden biri olarak kabul edilir.

Ağız araştırmalarında 1940 yılı ve sonrası birçok araştırmacı tarafından bir dönüm noktası olarak değerlendirilir. Bu dönemde hem derleme hem de bilimsel çözümlemelerle yerli araştırmacıların sahaya daha fazla çıktığı ve kapsamlı yayınların ortaya konduğu bir dönemdir. Ahmet Caferoğlu, Ömer Asım Aksoy ve Kemal Edip, bu alanda dikkate değer çalışmalar yapmışlardır (Kaynak, 2020, s. 296). Özellikle Ahmet Caferoğlu’nun 1940’lı ve 1950’li yıllarda gerçekleştirdiği saha çalışmaları ve ağız tasnifleri, Türkiye Türkçesi ağızlarının bilimsel temellere dayalı biçimde ele alınmasında öncü olmuştur (Adıgüzel, 2013, s. 389). Türk Dil Kurumu da bu süreçte etkin görevler üstlenmiş, ağız verilerini sistemli biçimde toplamak amacıyla 1939-1957 yılları arasında altı ciltlik Türkiye’de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi’ni; 1963-1981 yılları arasında ise on iki ciltlik Derleme Sözlüğü’nü yayımlamıştır. Bu eserler, Türkiye’deki ağız özelliklerinin belgelenmesi açısından temel kaynaklardandır (Kaynak, 2020, s. 296-297).

1970’li yıllardan itibaren ise ağız araştırmaları hem sayı olarak artmış hem de içerik açısından çeşitlenmiştir. Sadettin Buluç, Selahattin Olcay, Turgut Günay, Ahmet Bican Ercilasun ve Tuncer Gülensoy gibi dil bilimciler hem bireysel çalışmaları hem de yüksek lisans ve doktora tezlerine danışmanlık yapmalarıyla bu alana katkılarda bulunmuşlardır (Adıgüzel, 2013, s. 389).

Türkiye Türkçesi ağızları, zamanla farklı araştırmacılar tarafından çeşitli şekillerde sınıflandırılmıştır. Kunos, Caferoğlu ve Karahan daha çok Anadolu ağızlarına odaklanmışken Banguoğlu ve Kral hem Anadolu hem de Rumeli ağızlarını kapsayan tasnifler yapmıştır. Bölgesel düzeyde çalışan araştırmacılar arasında ise Nemeth ve Hazai

Rumeli ağızlarını; Korkmaz Güneybatı Anadolu, Hayashi Karadeniz, Ercilasun ise Doğu Anadolu ağızları üzerine çalışmıştır. Ayrıca birçok araştırmacı, ağızları il ve ilçe düzeyinde ayrıntılı olarak inceleyerek daha detaylı sınıflandırmalar ortaya koymuştur (Buran, 2011, s. 41-54).

Şırnak il merkezi Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alır ancak bu çalışmada ele alınan İdil ilçesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi sınırları içindedir. Türkiye Türkçesi Doğu ağızları, farklı araştırmacılar tarafından şu şekilde sınıflandırılmıştır: Ahmet Caferoğlu, Türkiye Türkçesinin ağızlarını sınıflandırırken Elâzığ ve Erzurum'dan itibaren doğuya doğru uzanan bölgeleri Doğu ağızları, Gaziantep, Adana ve Antalya çevresindeki bölgeleri ise Güneydoğu ağızları başlığı altında değerlendirmiştir. Banguoğlu da Güneydoğu'yu ayrı bir ağız bölgesi olarak göstermiştir. E. Piet Kral, Doğu Grubu kapsamında Bitlis, Diyarbakır, Muş, Erzurum, Kars, Urfa ve Van'ı değerlendirmiştir. Leylâ Karahan'ın ağızlara dair sınıflandırmasında; Birecik ve Halfeti dışında Urfa ile birlikte Ağrı, Artvin, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elâzığ, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Hakkâri, Kars, Mardin, Muş, Siirt, Tunceli ve Van illeri Doğu Grubu Ağızları arasında sayılmıştır. Karahan ayrıca bu bölgeyi alt gruplara da ayırmıştır. Buna göre; Ağrı, Van, Muş, Bitlis, Bingöl, Siirt, Diyarbakır, Mardin, Hakkâri, Urfa (Birecik ve Halfeti dışındaki bölgeleriyle), Palu ve Karakoçan, birinci grup içinde değerlendirilmiştir.

2.1.1. Kitaplar

2.1.1.1. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi ağızları ile ilgili kitaplar

Ahmet Bican Ercilasun'un TDK yayını olan *Kars İli Ağızları* adlı eseri, bugünkü idari bölümlere göre Kars, Ardahan ve Iğdır'da gerçekleştirilen kapsamlı alan araştırmalarının bulgularına dayanarak kaleme alınmıştır. Başlangıçta doktora tezi olarak kaleme alınan bu eser; ses bilgisi gibi dil bilimsel unsurların yanı sıra zengin metin ve sözlük bölümleri ile Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarına katkılar sunmakta, Doğu Anadolu ağızlarının anlaşılması açısından temel kaynaklardan biri olarak değerlendirilmektedir (Ercilasun, 2020).

Münir Erten'in *Diyarbakır Ağzı* adlı eseri, doktora tezi olarak hazırlanan bir çalışmanın kitaplaştırılmış hâlidir. Eser; inceleme, metinler ve sözlük bölümlerinden oluşmaktadır. İnceleme kısmında Diyarbakır ağzı; ses, şekil ve cümle yapısı yönünden ele alınırken metinler bölümünde ise bölgeden derlenen halk anlatıları, şiirsel metinler ve

kültürel ifadeler üzerinden ağız özellikleri belgelenmiş ve dilbilimsel çalışmalara veri sağlanmaktadır (Erten, 1994).

Efrasiyap Gemalmaz'ın ilk olarak doktora tezi olarak hazırladığı ve daha sonra kitap olarak yayımlanan *Erzurum İli Ağızları* adlı eseri, yöre ağızlarını kapsamlı biçimde ele alan ve bu ağızların anlaşılmasına katkı sağlayan temel kaynaklardandır (Gemalmaz, 1995).

Hamza Zülfikar'ın *Bitlis Halk Ağzı ve Kültürü* adlı eserinde, farklı dillerin etkileri de göz önünde bulundurularak Bitlis yöresi ağızlarının çok katmanlı yapısı ortaya konulmuştur. Bölgedeki ağızların çevre ağızlarla karşılaştırmalı olarak ele alındığı bu kapsamlı çalışma, Doğu Anadolu ağızlarının dil bilimsel açıdan incelenmesinde başvurulabilecek kaynaklardan biridir (Zülfikar, 2024).

Servet Ertekinoğlu'nun ilk olarak doktora tezi olarak hazırladığı *Ahlat Ağzı* adlı eserinde, farklı dillerden alınan sözcüklerle birlikte Ahlat'ın çok dilli söz varlığı derlenerek bilim ve ağız araştırmalarına katkı sağlanmıştır (Ertekinoğlu, 2017).

İsmail Sökmen tarafından yazılan *Bismil Türkmen Ağzı* adlı eser hem tarihi söz varlığının korunması hem de yöredeki Türkmen ağızlarının incelenmesi açısından başvuru kaynağı niteliği taşımaktadır (Sökmen, 2016).

Hülya Arslan Erol'un *Kilis İli Ağızları* adlı eserinde, Kilis ve çevresindeki ağızlar derleme çalışmalarıyla incelenmiş, merkez ve ilçeler arasındaki şekil farklılıkları ortaya konmuştur. Elde edilen verilerle yöredeki farklı ağız özellikleri tespit edilerek örnek metinlerle desteklenmiştir (Erol (2024).

Cemil Gülseren'in ilk başta doktora tezi olarak hazırladığı *Malatya İli Ağızları* adlı eserinde, Malatya iline ait ağızlar; ses özellikleri, biçimsel yapılar ve kelime dağarcığı bakımından bölgeden derlenen metinlere dayalı olarak incelenmiştir. Çalışma, il merkeziyle birlikte ilçeleri ve bazı köyleri kapsayacak şekilde yürütülmüştür. Derleme yerleri seçilirken coğrafi yakınlık, göç geçmişi ve kültürel özellikler dikkate alınmıştır. Bu kapsamlı saha çalışması ile Malatya ağızı özelliklerinin incelenmesi yönünden Türkiye ağız çalışmalarına katkı sağlanmıştır (Gülseren, 2021).

Kemal Edip'in Şanlıurfa merkezinde yapılan derlemeler temel alınarak hazırlanan *Urfa Ağzı* adlı eserinde, bölge ağzının özellikleri detaylı şekilde incelenmektedir. Gelenek, dini anlatılar ve halk inançlarını içeren metinlerle bölge ağzının canlı örnekleri sunulmuştur. Harita, sözlük ve inceleme bölümleriyle desteklenen eser, Şanlıurfa ağzının belgelenmesi ve ağız araştırmalarına kaynak oluşturması açısından kayda değerdir (Edip, 1991).

Sadettin Özçelik tarafından Urfa şehir merkezinde gerçekleştirilen sözlü derlemeler aracılığıyla yöreye özgü geleneksel anlatılar, dini nitelikli hikâyeler ve yerel söz varlığı kayıt altına alınmıştır. Bu çalışmalar doğrultusunda hazırlanan *Urfa Merkez Ağzı* adlı eserle bölge ağzının özellikleri sistemli bir biçimde belgelenerek ağız araştırmalarına katkı sağlanmıştır (Özçelik, 1997).

Mehmet Emin Tuğluk'un *Diyarbakır Yöresi Söz Varlığı* adlı eseri, bölgeye ait sözcüklerin sistemli biçimde toplandığı bir kaynak çalışmasıdır. Araştırmacı, derlenen sözcükleri anlamlarıyla birlikte sunarken köken bilgilerine ve kullanılan kaynaklara da yer vermiştir. Çalışma, ağız özelliklerinin korunması ve incelenmesi açısından kayda değer bir kaynaktır (Tuğluk, 2022).

Şahap Bulak'ın ilk başta yüksek lisans tezi olarak hazırlanan *Van Küresinli Ağzı* adlı çalışmada, Van'daki Küresinli Azerbaycan Türkçesi konuşurlarının ağız özellikleri; ses özellikleri, biçimsel yapılar ve kelime dağarcığı bakımından detaylı şekilde ele alınmış ayrıca sözlük ve dizin bölümlerine de yer verilmiştir. Böylece yok olma tehlikesi altındaki Van Küresinli ağzının kayda geçmesi sağlanmıştır (Bulak, 2022).

Ömer Asım Aksoy'un *Gaziantep Ağzı* adlı eserinde, Gaziantep yöresine ait söz varlığı, ses bilgisi ve biçim bilgisi unsurları ayrıntılı bir şekilde derlenmiş ve sistematik olarak sınıflandırılmıştır. Alan araştırmasına dayalı olarak hazırlanan bu kapsamlı çalışma, içerdiği yöntem ve yaklaşımlar bakımından sonraki ağız araştırmalarına örnek teşkil etmiş ve alana yöntemsel anlamda katkı sağlamıştır (Aksoy, 2021).

Sadi Hıncal Nakiboğlu'nun *Adıyaman ve Yöresi Ağızları* adlı eserinde, Adıyaman ve çevresindeki yerleşim yerlerinde derlenen sözlü verilerle bölge ağızlarının ses ve biçim yapısına ilişkin özellikler değerlendirilmiştir. Bu çalışmayla Güneydoğu Anadolu ağızları ile ilgili yapılacak ağız çalışmalarına katkı sağlayacak özgün veriler sunmuştur (Nakiboğlu, 2001).

Burak Telli ve Türker Barış Bulduk'un daha önceki araştırmalar ve yerel saha verilerinin bir araya getirilerek hazırladığı *Adıyaman İli ve Yöresi Ağızları Söz Varlığı* adlı eserde, Adıyaman ili ve çevresine ait ağızların söz varlığı detaylı biçimde incelenmiştir. Çalışmada, yöresel kelime hazinesine ilişkin veriler derlenmiş ve bu veriler aracılığıyla bölgeye özgü dil özellikleri ortaya konmuştur (Telli ve Bulduk, 2018).

Ahmet Akil Yağınlı'nın *Adıyaman Merkez Ağzı ve Kültürü* başlıklı eserinde, Adıyaman merkez ağzı kültürel öğelerle birlikte ele alınarak yörenin söz varlığı incelenmiş, böylece bölge ağız çalışmaları literatürüne katkı sağlanmıştır (Yağınlı, 2013).

Zülfî Güler'in *Harput Ağzı* adlı eserinde, Elâzığ ve çevresinde konuşulan yöresel ağız örnekleri folklorik unsurlarla birlikte ele alınarak kültürel miras kayıt altına alınmıştır. Kitap, Harput'un sözlü halk edebiyatı zenginliğini ortaya koyarken bu ağız verilerinin kayda geçirilerek kalıcı olmasını sağlamaktadır (Güler, 2012).

Nazmi Ilıcalı'nın (1993) *Erzurum Ağzı* adlı eseri, Erzurum ağız çalışmaları için ilk kaynaklardan olması açısından kayda değerdir.

Selahattin Olcay'ın derlemelere dayalı metin ve sözlük bölümleriyle yöre ağızını ayrıntılı biçimde ortaya koyduğu *Doğu Trakya yerli ağızı* adlı eseri, yöresel dil özelliklerinin belgelenmesi açısından kayda değerdir (Olcay, 1966).

İbrahim Coşkun Atılcan'ın yöreye ait ağız özelliklerini, halk deyimlerini ve folklorik unsurları içeren *Erzurum Ağzı Halk Deyimleri ve Folklor Sözlüğü* adlı eseri; bölgenin dilsel ve kültürel yapısına ilişkin örnekler sunmaktadır (Atılcan, 1977).

Tuncer Gülensoy'un *Tunceli Yöresi Ağızlarından Derlemeler* adlı çalışması, yöreye özgü ağız özelliklerini yansıtmaya ve kültürel etkileşimlerin dile yansıyan etkilerini derlemelerle ortaya koymaya açısından ağız araştırmalarında yararlanabilecek nitelikli eserlerdendir (Gülensoy, 1993).

Gökdal Okay, *Kars İli Yerli Ağzı Sözlüğü* adlı çalışmasıyla dil bilime sözlük kazandırmıştır. Ağızlardan derlenen sözcüklerle oluşturulan sözlük, Türk dil hazinesinin gelişmesine katkı sağlanmaktadır (Okay, 2021).

İlk başta doktora tezi olarak hazırlanan *Iğdır İli Ağızları* başlıklı eserde Ali Koç, bölge halkının kullandığı Azerbaycan Türkçesi ile Terekeme ağızlarını, fonetik ve morfolojik yönleriyle analiz ederek söz konusu ağızların yapısını ortaya koymuştur. Eski Oğuz Türkçesi kökenli bu ağızlar, Doğu Anadolu ve çevresiyle benzerlik taşıırken bölgeye özgü bazı dil özellikleri de içerir. Çalışma, bu ağızların kimliğini ve çeşitliliğini ortaya koymaya açısından kayda değerdir (Koç, 2024).

İbrahim Tosun'un *Ardahan İli Ağızlarının Ses ve Şekil Özellikleri* adlı eserinde, Ardahan ağızları fonetik ve morfolojik yönleriyle ele alınmış ve tarihsel yaşantıların ağızlar üzerindeki etkileri ortaya konmuştur. Ayrıca diğer bölge ağızlarıyla da ilişkileri başarılı biçimde gösterilerek ağız çalışmalarına katkı sağlanmıştır (Tosun, 2017).

2.1.2. Tezler

2.1.2.1. Güneydoğu Anadolu Bölgesi üzerine yazılan yüksek lisans tezleri

Rıza Gül, *Kilis Merkez ve Köyleri Ağzıları* adlı çalışmasında; Kilis yöresinin ağız özelliklerini incelemiş, ses bilgisi ve morfolojik yapılar açısından çeşitli farklılıkları ortaya koyarak ağız çalışmaları alanına katkıda bulunmuştur (Gül, 1993).

Erdoğan Boz, *Diyarbakır Çüngüş ve Çermik yöresi* adlı çalışmasında; bölgedeki ağızları, saha verileriyle inceleyerek yöre ağızlarının ses, biçim ve yapı özelliklerini belirlemiştir (Boz, 1993).

Abdullah Kök, Oğuzeli ve çevresinde konuşulan ağızları *Oğuzeli ve Yöresi Ağzıları* adlı çalışmasında; ses ve şekil bilgisi özelliklerini incelemiş, metinler ve sözlük yardımıyla yöre ağzının temel unsurlarını ortaya koyarak bölge ağızlarının zenginliğine katkı sağlamıştır (Kök, 1995).

Önder Saatçi'nin *Kerkük, Diyarbakır, Şanlıurfa ve Harput Ağzılarının Fonetik ve Morfolojik Mukayesesi* adlı çalışmasında; söz konusu ağızlar karşılaştırmalı olarak incelenerek bu bölge ağızlarının ses ve biçim bilgisi özellikleri ortaya konmuştur (Saatçi, 1999).

Mehmet Sarıyıldız, *Gaziantep İli Ağzıları* adlı çalışmasında Gaziantep'te konuşulan ağızları derleyerek ses ve şekil özelliklerini ortaya koymuştur. Çalışmada, yöre ağzının temel özelliklerini belirleyip ağız araştırmalarına katkı sağlamıştır (Sarıyıldız, 2005).

Esra Gülin Günay'ın Adıyaman yöresiyle ilgili *Adıyaman-Merkez, Kahta, Gerger, Samsat Yöresi Ağzı* adlı çalışmasında; yöre halkından derlenen metinler yardımıyla bölge ağızlarının dil özellikleri detaylı şekilde ortaya konmuştur. Böylece Adıyaman ağızlarının yapısı ve kelime hazinesi hakkında bilgiler sunulmuştur (Günay, 2008).

Türker Barış Bulduk, Adıyaman yöresi ağızlarını dil bilimsel açıdan inceleyerek bölge ağız özelliklerinin anlaşılmasına *Adıyaman İndere (Zey) Köyü Ağzı* adlı çalışmasıyla katkı sağlamıştır (Bulduk, 2011).

Emine Soyyiğit'in Karkamış ilçesi ve köylerine odaklanan *Karkamış Ağzı* adlı çalışmasında; derlenen metinler aracılığıyla bölge ağzına ait ses ve biçim özellikleri incelenmiş, yazı diliyle benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konmuştur. Elde edilen veriler, Karkamış ağzının Anadolu ağızları içindeki yerini belirlemeye katkı sağlamaktadır (Soyyiğit, 2012).

Ahmet Başkan, Diyarbakır'ın Bismil yerleşim biriminde yaptığı derleme çalışmalarıyla hazırladığı *Bismil Ağzı* isimli çalışmasında, bölge ağız özelliklerini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca metinler ve dizin bölümleriyle bölge ağız sistematik biçimde yazıya geçirerek ağız literatürüne katkı sunmuştur (Başkan, 2012).

Ali Demez'in (2013), Adıyaman Gölbaşı ağızına dair ilk kapsamlı derlemeyi yaparak yöre ağız özelliklerini *Gölbaşı (Adıyaman) ağızı adlı çalışmasında* ortaya çıkarmış ve yapılacak ağız araştırmalarına temel olacak bir çalışmayı literatüre kazandırmıştır (Demez, 2013).

İsmail Altunbıçak, *Birecik Ağzı* adlı eserinde, Şanlıurfa'nın Birecik ilçesinden derlediği metinler aracılığıyla bölge ağzının dil özelliklerini incelemiş, bu özellikleri Urfa ağızıyla karşılaştırarak benzerlik ve farklılıkları ortaya koymuştur. Çalışma, bölge ağızlarının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktadır (Altunbıçak, 2015).

Rıdvan Malkaver, *Güneydoğu Anadolu Ağızlarının Karşılaştırmalı Ses Bilgisi* adlı çalışmasında, bölge ağızlarını karşılaştırmalı olarak ele almış ve ses bilgisi açısından dikkat çeken bulgulara ulaşmıştır (Malkaver, 2020).

Zeynep Kurt, *Güneydoğu Anadolu Ağızlarının Karşılaştırmalı Şekil Bilgisi* adlı çalışmasında, bölgedeki ağızları biçimsel açıdan ele alarak ağız çalışmaları alanına katkı sağlayan veriler sunmuştur (Kurt, 2021).

Nurhan Algaç, hazırladığı *Birecik Ağzı Söz Varlığı* başlıklı çalışmasında, Şanlıurfa Birecik bölgesinde kullanılan kelimeleri derinlemesine incelemiştir. Böylece bölge ağzının zengin söz varlığını ortaya koymuş, Türk ağızları arasındaki dilsel çeşitliliğe katkılar sunmuştur (Algaç, 2022).

Asena Yalnız'ın *Gaziantep Barakları Ağzı Söz Varlığı* adlı çalışması, Baraklar gibi az incelenmiş ağızların söz varlığını ortaya koyarak ağızların yaşatılması ve sonraki kuşaklara aktarılması bağlamında dil ve sözlük bilimi için kayda değer bir çalışmadır (Yalnız, 2024).

2.1.2.2. Güneydoğu Anadolu Bölgesi üzerine yazılan doktora tezleri

Gaziantep Barakları ağız özelliklerini ele alan Rıza Gül'ün *Gaziantep Barakları Ağzı* adlı çalışmasında, bölgenin ses ve biçim bilgisi yapısı derlemeye dayalı olarak incelenmiştir. Çalışma, sözlü dil örneklerini yazıya aktararak ağız araştırmaları literatürüne katkı sunmuş, özellikle Güneydoğu Anadolu'daki ağız yapılarının anlaşılmasına zemin hazırlamıştır (Gül, 1999).

Hakan Sarıtiken'in hazırladığı *Gaziantep Merkez (Şahinbey-Şehitkâmil) Ağız* isimli doktora tezinde, Gaziantep'in Şehitkâmil ve Şahinbey ilçelerinin ağız özellikleri kapsamlı şekilde incelenmiştir. Çalışmada, bölgeden derlenen metinler üzerinden ses ve biçim bilgisi analizleri yapılmış, ayrıca bölgeye özgü bir sözlük hazırlanmıştır. Bu yönüyle araştırma, Gaziantep ağızları üzerine özgün bir kaynak oluşturmuştur (Sarıtiken, 2017).

Bu doktora tezleri, yalnızca metin derlemesiyle kalmayıp ses bilgisi, biçim bilgisi ve yapı yönünden ayrıntılı çözümler sunmaları bakımından kayda değerdirler.

2.1.2.3. Doğu Anadolu Bölgesi üzerine yazılan yüksek lisans tezleri

Paki Küçüker; *Bingöl Merkez, İlçe ve Köyleri Ağızları* adlı çalışmasında, Bingöl'ün merkez, ilçe ve köylerine ait ağızları ayrıntılı biçimde incelemiş; bölgenin ses bilgisi ve şekil bilgisi özelliklerini bilimsel olarak ortaya koymuştur (Küçüker, 1988).

Osman Özer'in *Karlıova ve Yöresi Ağızları* adlı çalışmasında, Karlıova yöresine ait ağızların fonetik yapısı incelenmiş, kelime çeşitliliği tespit edilmiş ve bu yolla bölgenin ses bilgisi ile söz varlığına katkı sağlanmıştır (Özer, 1990).

Cahit Başdaş tarafından hazırlanan *Akçadağ Yöresi Ağızları* adlı çalışmada, söz dizimi, metin ve sözlük bölümleri aracılığıyla Akçadağ yöresinin dil yapısı incelenmiş ve bölgesel ağız özelliklerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlanmıştır (Başdaş, 1992).

Ahmet Turan Sinan'ın *Akçadağ, Doğanşehir ve Darende Ağızları* adlı çalışmasında, bu yörelere ait ağızlar çeşitli dilbilimsel yönlerden ele alınmış ve bölgesel farklılıkların ortaya konmasına katkı sağlanmıştır (Sinan, 1992).

Muhammet Kaymaz'ın *Sivrice Yöresi Ağızları* adlı çalışmasında, Sivrice bölgesinden derlenen metinler ve sözlük çalışmaları aracılığıyla yerel ağızların yapısal özellikleri ile kelime zenginliği ortaya konmuştur (Kaymaz, 1996).

İbrahim Tosun'un *Çemişgezek, Pertek ve Hozat Yöresi Ağızları* adlı çalışmasında; Çemişgezek, Pertek ve Hozat yörelerine ait ağız özellikleri, fonetik ve morfolojik açıdan incelenmiş ve söz konusu ağızların bilimsel olarak kayda geçirilmesi sağlanarak ağız araştırmalarına katkı sunulmuştur (Tosun 1996).

Şerife Oğraş, *Elâzığ İli Ağızları* adlı çalışmasında Elâzığ ili ve çevresindeki beş farklı ağız bölgesini ele alarak bu ağızlara ait ses yapısı ve biçimsel özellikleri incelemiş; böylece bölgedeki ağızların dilbilimsel açıdan değerlendirilmesine katkıda bulunmuştur (Oğraş 2000).

Zafer Şaştım, *Arıcak (Elâzığ) ve Yöresi Ağızları* adlı çalışmasında Elâzığ'ın Arıcak ilçesi ve çevresindeki ağızları incelemiş; bu ağızların Oğuz-Türkmen grubu dil özelliklerini yansıttığını ortaya koymuştur (Şaştım 2003).

Engin Gökçur, *Van ve Merkez Köyleri Ağızları* adlı çalışmasında, Van ili ve çevresindeki ağızlardan yaptığı derlemelerle bölge ağızlarını ses ve şekil bilgisi açısından incelemiş; bu yolla sözlü kültürün belgelenmesine ve dil araştırmalarına katkı sağlamıştır (Gökçur 2006).

Şeyda Özmen, Muş merkez ve çevre köylerinden derlenen çok sayıda metin üzerinden hazırladığı *Muş Merkez Ağzı* adlı çalışmasında, yöre ağzını ses yapısı ve biçimsel özellikler yönünden inceleyerek bölgeye özgü kelimeleri derleyip sözlük bölümü oluşturmuştur (Özmen, 2007).

Mehmet Cihat Üstün, *Erzincan Merkez Ağzının Ses Bilgisi ve Söz Varlığı* adlı çalışmasında; Erzincan merkez ağızlarının ses bilgisi ve sözcük dağarcığını ele alarak bölgesel ses özellikleri ve kelime zenginliği konusunda veriler ortaya koymuştur (Üstün, 2008).

Hüsna Kavaklıçeşme, *Kars ve Iğdır Azerileri Ağzı* adlı çalışmasında, yörede konuşulan Azerbaycan Türkçesi ağızlarının karşılaştırmalı incelemesiyle ağız literatürüne veriler kazandırmıştır (Kavaklıçeşme, 2010).

Makbule Şebni, *Kağızman Yerli Ağzı* adlı çalışmasında; yöre ağzını ses yapısı, biçim özellikleri ve cümle yapısı bağlamında inceleyerek bölgeye özgü dil özelliklerini ortaya koymuştur (Şebni, 2010).

Sultan Ruhan Kurtbeyoğlu, *Iğdır ve Nahçıvan Ağızlarının Karşılaştırılması* adlı çalışmasında; Iğdır ve Nahçıvan ağızlarını fonetik ve morfolojik bakımından karşılaştırmalı olarak ele almış, Anadolu Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi ağızları arasında bir geçiş özelliği taşıyan unsurların varlığını ortaya koymuştur (Kurtbeyoğlu, 2011).

Ali Yaşar, *Karakoyunlu İlçesi Ağzı (Iğdır ili) isimli çalışmasında*; Karakoyunlu ilçesi ağzını metinler ve sözlük çalışması aracılığıyla ele alarak bölgesel dil farklılıklarını incelemiştir (Yaşar, 2016).

Hayriye Güngör, Tunceli yöresinin ağız özelliklerini yansıtarak dil bilimsel çalışmalara katkı sunduğu *Tunceli İli Ağızları* isimli çalışmasında, yüzden fazla metin derlemiş ve ağız özelliklerini sistemli biçimde incelemiştir (Güngör, 2017).

Nejla Yaşurgan (2019), *Bitlis Merkez Ağzı* adlı çalışmasında; Bitlis merkez ve çevresinden yaptığı derlemeler üzerinden bölge ağzının fonetik ve morfolojik

özelliklerini incelemiş; derlenen metinlerle Bitlis ağız özelliklerini literatüre kazandırmıştır (Yaşurgan, 2019).

Gizem Korkut, Elâzığ ağızlarında kullanılan isimleri *Elâzığ yöresi ağızlarının isim söz varlığının tematik açıdan incelenmesi adlı çalışmada*; konu başlıklarına göre düzenleyerek bu kelimelerin ses özellikleri, yapısal biçimleri ve kökenleri üzerine değerlendirmeler sunmuştur (Korkut, 2019).

Muharrem Şahin, Erzurum ağızı ile Azerbaycan Türkçesinin dilsel benzerliklerini, *Türkiye Türkçesi Erzurum Ağızı ile Azerbaycan Standart Türkçesinin Ortaklıkları isimli çalışmada* ortaya koyarak iki farklı coğrafyada yaşanan ortak dil unsurlarını karşılaştırmalı olarak değerlendirmiştir (Şahin, 2022).

Savaş Demirel, *Muş Merkez Ağızı Söz Varlığı* adlı çalışmada; yöre ağızını tematik ve alfabetik düzende inceleyerek bölgeye özgü kelimeleri ses ve anlam özellikleriyle sunmuştur (Demirel, 2022).

Zeynep Tunç Sevim, *Sivrice Merkez Ağızı* isimli çalışmada; Elazığ'ın Sivrice ilçesinde yaptığı araştırmada yalnızca ana dili Türkçe olan bireylerden toplanan verilerle bölge ağızını fonetik yönüyle derinlemesine incelemiş ve özgün kaynak kişilere dayalı saha çalışmasıyla dikkat çekmiştir (Tunç Sevim, 2024).

Senem Congar, Tunceli ve Bingöl ağızlarına dair bölgesel dil farklılıklarını; *Tunceli ve Bingöl Ağızlarında Gramatik Karşılaştırmalar* adlı çalışmada sistematik biçimde ortaya konmuştur (Çongar, 2024).

2.1.2.4. Doğu Anadolu Bölgesi üzerine yazılan doktora tezleri

Mukim Sağır, *Erzincan ve Yöresi Ağızları* adlı çalışmada, Erzincan ve çevresindeki ağızları yerinden derlemelere dayanarak incelemiş; yöre ağızlarının ses ve yapı özelliklerini ortaya koyarak Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarına katkı sağlamıştır (Sağır, (1987).

Mehmet Emin Gönen'in *Van Gölü Kuzey Havzası Ağızları* isimli çalışmada, Van Gölü'nün kuzeyindeki ağızların özellikleri incelenerek bölgenin dil özelliklerinin daha anlaşılır hâle gelmesine katkı sağlanmıştır. Böylece, bölgeyle ilgili araştırmalara zenginlik katılmıştır (Gönen, 2003).

Engin Gökçür'ün hazırladığı *Van Gölü Havzası Ağızları* isimli doktora tezinde, Van Gölü çevresindeki Van ve Bitlis illerinden derlenen malzemelerden hareketle yöre ağızları ses bilgisi ve biçim bilgisi açısından kapsamlı şekilde incelenmiştir. Ayrıca, bu

yöredeki ağızların Azerbaycan, Türkmen ve Kıpçak lehçeleriyle olan benzerliklerine vurgu yapılarak Doğu Anadolu ağızları araştırmalarına katkıda bulunulmuştur (Gökçür, 2012).

Doktora düzeyinde gerçekleştirdiği *Kars İli Ağızları Söz Varlığı* başlıklı çalışmasında, Özlem Şuataman; bölgenin sözlü kültüründe yer alan atasözleri, deyimler, ikilemeler ve kalıp sözleri ortaya koymuş, yapılan derlemeler ve taranan kaynaklarla kapsamlı bir veri oluşturarak literatüre katkı sağlamıştır (Şuataman, 2022).

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki ağızlar konusunu ele alan yüksek lisans ve doktora düzeyindeki akademik çalışmalarda; bölgedeki şehirler ve çevre köyler incelenmiştir. Bu çalışmalar genellikle metin toplama, inceleme ve sözlük oluşturma başlıkları altında yapılmış, ses yapısı ve cümle kuruluşuna ilişkin konular ön planda tutulmuştur. Doktora düzeyinde ise daha kapsamlı analizler yapılmış, bölge ağızları üzerine yaptıkları araştırmalar dil bilimine büyük katkı sağlamıştır. Ayrıca Türk Dil Kurumu; ağız araştırmaları alanında hazırlanan bazı tezleri, alanın ihtiyaçlarını ve çalışmaların bilimsel önemini gözeterek yayımlamış ve literatüre kazandırmıştır.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada, İdil ağzının özelliklerini yerinde gözlemleyebilmek amacıyla saha araştırması yöntemi tercih edilmiştir. Çalışmanın kapsamına alınan köyler, İdil'in ağız yapısını yansıtabilecek yerleşim birimlerinden seçilmiştir. Bu kapsamda toplam 15 derlemenin 13 tanesi köylerden ve 2 tanesi de ilçeye bağlı beldelerden yapılmıştır.

Kaynak kişiler genellikle 50 yaş ve üstü, eğitim hayatına hiç başlamamış ya da ilkokuldan öteye geçememiş ve yörenin ağız özelliklerini yansıtabilecek kişilerden seçilmiştir. Bu kapsamda 14 erkek ve 1 kadından veriler alınmıştır. Yörede Türkçe konuşabilen kadınlar genellikle okula gitmiş ve ağız özelliklerini yansıtmayan genç kişilerdir. Biraz daha ileri yaşlarda, Türkçe konuşup yöre ağızını yansıtabilecek kadın sayısı azdır. Bölgenin ağız yapısını yansıtabilecek kadın kaynak kişi bulma sıkıntısı, yansıtabileceklerin de görüşmeye yanaşamaması gibi nedenlerle sadece 1 kadından veri alınmıştır.

Araştırma öncesinde, görüşmelerin belli bir düzen içinde ilerlemesi ve karşılaştırmalı veri sağlanabilmesi amacıyla önceden hazırlanan sorular; kişisel yaşam, günlük hayat, meslek ve yöre ile ilgili konular arasından seçilmiştir. Tüm kaynak kişilere, bu sorular yöneltilmiş ve verilen yanıtlar doğal konuşma ortamı içinde ses kaydına alınmıştır. Bu sayede doğal ağız örneklerine ulaşmak hedeflenmiştir.

Toplanan ses kayıtları daha sonra yazıya aktarılmış ve Türkiye Türkçesi Ağızları Atlası Kılavuzu'nda "Derlemelerde kullanılacak çeviri yazı işaretleri" ne dikkat edilerek çözümlenmiştir (Karahan ve Ay, 2022, s. 24-26). Sağlıklı veriler elde edebilmek amacıyla her kelime defalarca dinlenmiş ve titizlikle transkribe edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra metin ve satırlar numaralandırılmıştır. Örnek kelimeler M1: 5 şeklinde gösterilmiştir. M metin, ilk verilen sayı metne, ikinci sayı ise ilgili metindeki satıra karşılık gelmektedir

Çalışmada yöre ağzı, ses yapısı ve biçim özellikleri bakımından ele alınmıştır. Elde edilen veriler, fonetik ve morfolojik özellikleriyle birlikte değerlendirilmiş; literatür taraması yöntemiyle kaynaklar taranmış ve bölgeye özgü ses olayları, ses farklılıkları, biçimsel özellikleri detaylı biçimde incelenmiştir.

Bu süreçte saha/alan çalışması, görüşme, literatür tarama ve veri çözümleme yöntemleri bir arada yürütülmüş ve elde edilen ağız metinleri, çalışmanın bulgular bölümünde ayrıntılı olarak örneklerle birlikte ele alınmıştır.

4. BULGULAR

4.1. Ses Bilgisi

Ağız araştırmalarında en çok üzerinde durulan konu ses bilgisidir. Konuşma dili, seslerin söyleniş biçimlerine (fonetik) ve genel kullanım alışkanlıklarına göre şekillenir. Bu nedenle, ağızlar incelenirken ünlüler, ünsüzler, ses olayları ve ses bilgisi kapsamında değerlendirilir. Böylece, her ağızın kendine özgü ses yapısı ve ses özellikleri ortaya konur (Sağır, 1997, s. 377).

4.1.1. Ünlüler

Türkiye Türkçesi ölçünlü dilde; ünlü sesleri karşılayan sekiz (a, e, ı, i, o, ö, u, ü) ünlü harf kullanılır. Bu sesler İdil ağzında da yer alır; fakat İdil ağzında, standart dilde bulunmayan ve çoğu geçiş sesi gibi duyulan farklı ünlüler de vardır. Bu da İdil ağzının ses açısından daha zengin ve çeşitlenmiş bir yapıya sahip olduğunu gösterir. İdil ağzında ölçünlü dildeki ünlülerin yanında tespit ettiğimiz ve genellikle ara ses niteliğinde olan ünlüler: /á/, /à/, /'a/, /è/, /ä/, /í/, /î/, /ï/, /ó/, /ò/, /ö/, /ú/ ünlüleridir.

4.1.1.1. Ölçünlü dilde kullanılmayan ünlüler

4.1.1.1.1. /á/ ünlüsü

Ercilasun (2002); “a” ve “e” ünlüleri arasında bir geçişin bulunduğunu, bu değişimin genellikle “a”nın “e”ye dönüşmesiyle başladığını ancak bazı durumlarda bu değişimin tam tersi bir süreç olarak da gerçekleşebileceğini ifade etmektedir (s. 51). “A” ile “e” arasında boğumlanan ve orta damakta şekillenen bu ara ünlüye, İdil ağzında; kelime başında, ortasında ve sonunda rastlanır. Metinlerden alınan örnek kullanımlar şu şekildedir:

Hayal etmá (hayal etme, M1: 38), üzümlá (üzümle, M2: 36), mesláyimiz (mesleğimiz, M3: 3), ailá (aile, M4: 9), segsánden (seksenden, M5: 13), evá (eve, M6: 37), Suriyá'da (Suriye'de, M7: 7), bölá (böyle, M8: 15), evlándig (evlendik, M9: 19), fakirlerá (fakirlere, M10: 70), dinlárdig (dinlerdik, M11: 6), beyándi (beğendi, M12: 8),

deyá (deyá, M13: 4), isteyábilírsíníz (isteyebilírsiniz, M14: 25), tükándíler (tükendiler, M15: 12).

4.1.1.1.2. /â/ ünlüsü

“A” ve “ı” sesleri arasında oluşan yarı dar özellikte bir ünlüdür. İdil ağzında çok fazla olmasa da örnekleri mevcuttur. Metinlerden alınan örnek kelimeler şunlardır:

Támam (tamam, M1: 38), pára (para, M5: 37), diyorsánız (diyorsunuz, M6: 29), yağársa (yağarsa, M7: 25), zâman (zaman, M9: 22), fâlan (falan, M11: 19).

4.1.1.1.3. /‘a/ ünlüsü (ع ayınlı a)

Doğu grubu ağızlarında özellikle Arapça kökenli kelimelerin telaffuzunda kullanılır. Boğazın ortasından çıkarılan bir sesle telaffuz edilir. Arapçadaki “ع(ayın)” harfinin “a” ile söylenmesiyle orta çıkmaktadır (Başkan, 2012, s. 11). İdil ağzında birçok sözcükte de bu ünlüye rastlanır. Metinlerden alınan örnek kelimeler şunlardır:

Sa‘at (Ar. saat, M1: 40), ‘affet (Ar. af, M1: 44), zır‘attan (Ar. ziraat, M3: 18), ‘aslen (Ar. aslen, M4: 4), ‘arazi (Ar. arazi, M4: 18), ‘amele (Ar. amele, M5: 19), ‘aslını (Ar. aslını, M6: 14), ‘araba (T. araba, M6: 15), ‘ayni (T. aynı, M7: 6), ‘adedimiz (Ar. adedimiz, M9: 15), ‘adaletsizlíg (Ar. adaletsizlik, M10: 24), ‘aşiret (Ar. aşiret, M10: 31), ‘ayb (Ar. ayıp, M10: 51), ‘avcılıKa (T. avcılık, M10: 54), menfí‘at (Ar. menfaat, M10: 72), ‘adetlerımız (Ar. adetlerimiz, M11: 3), ‘adam (Ar. adam, M11: 8), du‘a (Ar. dua, M12: 32).

4.1.1.1.4. /ä/ ünlüsü

Açık “e” ünlüsüdür. Olcay (1995, s. 20), bazı kelimelerin ilk hecelerindeki ünlülerin, başlangıçta “a” sonra da geniş “e (ä)” olarak değiştiğini ve bu durumun, Eski Türkçedeki “kapalı e” sesinin, daha açık bir telaffuzla söylenme biçimi olduğunu ileri sürer. Metinlerden alınan örnekler şunlardır:

Härhangi (herhangi, M2: 15), hädye (hediye, M4: 10), älätirik (elektrik, M5: 6), älbise (elbise, M5: 13), äskiden (eskiden, M7: 33), bäraber (beraber, M8: 6), Ärmeníg (Ermenek, M9: 14), ävlendíg (evlendik, M12: 8), gälmişim (gelmişim, M13: 2).

4.1.1.1.5. /è/ ünlüsü

“E” ve “i” sesleri arasında yer alan, ince yapıda, yarı geniş ve düz bir ünlü olarak sınıflandırılan bu ses, diğer ünlülerden ayrı bir kategoriye dâhil edilmekte ve temel sekiz ünlü dışında bir ünlü olarak değerlendirilir (Buran ve Oğraş, 2003, s. 26). İdil ağzında çokça rastlanan kapalı e sesi örneklerinden bazıları şunlardır:

Dèdi (dedi, M1: 17), bèri (beri, M2: 6), gèna (yine, M3: 13), kèşka (keşke, M4: 23), yèmişim (yemişim, M5: 7), vèrince (verince, M6: 4), yèteceg (yetecek, M7: 26), yèdım (yedim, M8: 13), yère (yere, M9: 13), kabul ètmedi (kabul etmedi, M10: 33), yèmek (yemek, M11: 14), gètmedım (gitmedim, M13: 4), yèteceg kadar (yetecek kadar, M15: 9).

4.1.1.1.6. /ı/ ünlüsü

Gülensoy’a (1988, s. 21) göre, “ı” ile “i” sesleri arasında yer alan bu ses, telaffuz edilirken “ı” sesine kıyasla ağız daha açık bir konuma geldiği için sesin yarı kapalı bir özellik taşıdığı söylenebilir. Derlenen metinlerden tespit edilen bazı örnekler şunlardır:

Evıne (evine, M1: 13), geıcı (geçici, M2: 22), doğum yılım (doğum yılım, M3: 4), bız (biz, M4: 10), mılyon (milyon, M5: 35), ailesıne (ailesine, M6: 12), kendını (kendini, M7: 4), için (için, M8: 7), kóydeyız (köydeyiz, M9: 2), şımdı (şimdi, M10: 14), babamız (babamız, M11: 29), semerın (semerin, M12: 19), çınara (çınara, M13: 15), ekerdíg (ekerdik, M14: 9), mısket (misket, M15: 23).

4.1.1.1.7. /ı/ ünlüsü

Bölge ağzında sıkça rastlanan bu ses, “ı” ile “u” sesleri arasında yer almakta olup ne tamamen yuvarlak ne de tamamen düz bir yapıya sahip ara bir özellik gösterir. Bu nedenle yarı yuvarlak ünlüler arasında değerlendirilir ve çoğunlukla “ı”nın yuvarlaklaşması ya da “u”nun düzleşmesiyle ortaya çıktığı kabul edilir (Tunç Sevim, 2024, s. 7). İdil ağzından derlenen örneklerden bazıları şunlardır:

Söylüyösın (söylüyorsun, M1: 24), çubuğı (çubuğu, M2: 35), komşılarna (komşularına, M3: 30), memnunız (memnunuz, M5: 33), mevcuttır (mevcuttur, M6: 43), atıyödíg (atıyorduk, M7: 28), kundıra (kundura, M9: 20), mahcub olursın (mahcup

olursun, M10: 52), ıcuğlara (ocuklara, M11: 3), boncık (boncuk, M11: 10), ıkur (ukur, M15: 21).

4.1.1.1.8. /İ/ ünlüsü

“İ” ile “ü” arasında yer alan, yarı yuvarlak ve ince, aynı zamanda dar bir ünlüdür (anak, 2019, s. 10). İdil ağzında sadece birkaç örnekte karşımıza çıkar:

Görmüşüm (görmüşüm, M5: 25), güçlİsın (güçlÜsün, M10: 41), bİkiler (bitkiler, M12: 21).

4.1.1.1.9. /Ó/ ünlüsü

“O” ile “ö” arası bir sestir. Bu ses, genellikle kalın ünsüzlerle birlikte kullanılır. Ön damakta çıkan “ö” sesinin biraz daha geride, orta damağ’a yakın bir yerde boğumlanmasıyla oluşur. Diğ’er ağzılarda da görölen bu ünlü, kalınlaşan ünsüzlerin hem önünde hem de arkasında sıkça yer alır (Caferoğlu, 1945, s. 15). Derlenen örnekl’erden bazıları şunlardır:

Bólgenin (bölgenin, M4: 20), bóyle (böyle, M5: 9), önceden (önceden, M7: 12), kóyde (köyde, M9: 1), cómert (cömert, M10: 70), bórēk (börēk, M11: 23), dórt (dört, M12: 18).

4.1.1.1.10. /Ó/ ünlüsü

“O” ile “u” arasında yer alan ve dudakların büzölmesi açısından “u” sesine yaklaşan bir sestir. Genellikle yarı kapalı biçimde telaffuz edilir (Tosun, 2016, s. 67). Derlenen örnekl’erden bazıları şunlardır:

Dóksan (doksan, M4: 6), zórla (zorla, M5: 22), hòcām (hocam, M6: 10), sōnra (sonra, M9: 11), abul ētmiyōrım (kabul etmiyorum, M10: 26), dōyabilır (doyabilir, M10: 36), yörgān (yorgan, M11: 4), ocōğ (ocuk, M14: 3).

4.1.1.1.11. /Ö/ ünlüsü:

“Ö” ile “ü” sesleri arasında çıkan bu sesin, çenenin yarı dar pozisyonunda ve sesin üretilişinin ön kısımda olduğı durumlarda duyulduğı ifade edilmektedir (Yaşurgan,

2019, s. 30). İdil ağzında bu sese çok rastlanmamakla birlikte metinlerde geçen örnek sözcüklerden bazıları şunlardır:

Köyün (köyün, M2: 10), yörenin (yörenin, M7: 3), özüm (üzüm, M11: 32), öyle (öyle, M11: 17), böylá (böyle, M11: 33).

4.1.1.1.12. /ú/ ünlüsü

“U” ile “ü” sesleri arasında bir bir geçiş sesi olan bu ses, “ü”ye kıyasla daha boğaz gerisinde söylenmektedir, yani “u”ya daha yakın bir özelliktedir (Caferoğlu, 1945, s. 15). İdil ağzında kullanım alanı geniş olan bir sestir. Metinlerden tespit edilen örnekler şunlardır:

Musulmanlar (Müslümanlar, M2: 15), şükúr (şükür, M3: 23), durúyöler (duruyorlar, M4: 5), üç (üç, M5: 15), soruyorTú (soruyordu, M6: 14), gúbresi (gübresesi, M7: 27), ölçú (ölçü, M8: 15), düyún (düğün, M9: 25), múmkın (mümkün, M12: 11), usulúylá (usulüyle, M11: 7), ústúna (üstüne, M12: 19), Túrçá (Türkçe, M13: 6), yúz (yüz, M14: 1).

4.1.1.2. Uzun ünlüler

Uzun ünlüler, normal ünlülere göre daha uzun süreyle boğumlanan seslerdir (Aral, 2022, s. 219). İlgili ünlüler, birincil ve ikincil uzunluk özelliklerine göre sınıflandırılarak iki başlık altında incelenecektir.

4.1.1.2.1. Birincil uzun ünlüler

Bir dilin tarihsel olarak izlenebildiği en erken evrelerden itibaren uzun olarak kullanılan, herhangi bir ses değişimi sonucu oluşmamış ve anlam ayırt etme özelliği taşıyan ünlüler, birincil uzun ünlü olarak tanımlamaktadır (Aral, 2022, s. 219). Eski Türkçede bazı ünlüler uzundu. Bu uzun ünlüler zamanla Türkçenin çoğu lehçesinde kısaldı. Yalnızca Yakut Türkçesinde ve Türkmenistan Türkçesinde bu uzun ünlüler korundu. Diğer lehçelerde ise bu uzunlukların sesle ilgili bazı izleri kaldı (Tekin, 1995, s. 38). Bugüne kadar yapılan araştırmalarda, Anadolu ağızlarında yüzden fazla kelimeye uzun ünlü kullanıldığı görülmektedir ancak bu uzunluklar, sadece belli bölgelerle sınırlı kalmaktadır ve yaygın bir kullanım değildir (Erdem, 2008, s. 553).

Ölçünlü dilde bulunmayan fakat ağızlarda yaşayan kapalı e sesi, Ana Türkçedeki uzun i sesinden gelir. Bu ses, bugün Azerbaycan Türkçesi ve bazı Anadolu ağızlarında hâlâ kullanılır. Eskiden uzun i ya da kapalı e olan bazı sesler, zamanla günümüz yazı dilinde genişleyip e sesine dönüşmüştür (Başdaş, 2007, s. 92-93). Buna göre tespit edilen örnekler:

Dè (Az.-dè, M1: 36), yèm (Az.-yèm, M3: 10), yemişim (Az.-ye, Ana Türkçe- yè, M5: 7), gèce (Az.-gèce, M6: 36), yèrde (Az.-yèr, M6: 39), gèri (Az.-gèri, M7: 8).

Erdem (2008, s. 502-562) Türkiye Türkçesinin yanı sıra Azerbaycan Türkçesi ve Anadolu ağızlarında da karşılaşılan birincil uzun ünlülerle ilgili çalışmaları bir araya getirilip bir indeks oluşturmuştur. Çalışmada yer alan örneklerden İdil ağızında tespit edilenler şunlardır:

Ādi (adı, M2: 10), çök (çok, M4: 28), yöl (yol, M5: 9), dāh (dağ, M6: 8), dātlı (tatlı, M6: 32), hā (ha-ünlem, M8: 12), nē (ne, M10: 30), bīr (bir, M14: 4).

4.1.1.2.2. İkincil uzun ünlüler

Dil tarihinin erken dönemlerinde uzunluk özelliği taşımayan bu ünlüler çeşitli ses olayları ile daha sonradan uzun hâle gelirler. Bu ünlüler anlamı değiştirmezler (Aral, 2022, s. 219). Bu tür uzun ünlüler, çoğunlukla kelimedeki bazı seslerin düşmesiyle ortaya çıkar. Bir kelimenin içinde seslerden biri kaybolduğunda, o sesin kapladığı süre bazen kalan bir ünlüye geçer. Böylece bu ünlü, normalden daha uzun söylenmeye başlar (Buran, 2006, s. 3). İdil ağızında tespit edilen ikincil uzun ünlüler aşağıda alt başlıklar hâlinde listelenmiştir.

4.1.1.2.2.1. Ünsüz erimesi / düşmesi sonucu oluşan uzun ünlüler

Sözcük içinde yer alan bazı ünsüzler düştüğünde ya da eridiğinde öncesindeki ünlü uzar (Korkmaz, 1994, s. 38). Metinlerden tespit edilen örneklerin bazıları şunlardır:

Durüyöler (duruyorlar, M4: 5), alıyödum (alıyordum, M5: 38), görüyölar (görüyorlar, M6: 11), kalıyödu (kalıyordu, M6: 16), oluyö (oluyor, M7: 16), biçiyödug (biçiyorduk, M8: 8), eziyödih (eziyorduk, M9: 10), bē (bey, M10: 35), yıldī (yıldır, M10: 10), yiyödu (yiyordu, M11: 19), topluyödug (topluyorduk, M12: 22), ekiyödi (ekiyordu, M15: 7).

4.1.1.2.2.2. Hece kaynaşması yoluyla oluşan uzun ünlüler

İki ayrı hecedeki ünlünün, hızlı ve doğal konuşma sırasında birleşerek uzun bir ünlü gibi telaffuz edilmesi sonucu oluşan bu uzun ünlülere, İdil ağzından şu örnekler verilebilir:

Bayā (bayağı, M3: 11), ābe (ağabey, M5: 21), vāllā (vallahı, M8: 4), biçiyōz (biçiyoruz, M9: 12), çıkaracēz (çıkarcacağız, M10: 17), benzedī (benzediği, M13: 15).

4.1.1.2.2.3. Vurgu ve tonlamayla oluşan uzun ünlüler

Karaağaç'a (2013, s. 107) göre, konuşma sırasında kelimenin bir hecesi, diğerlerinden daha güçlü ve belirgin bir tonla söylenebilir. Bu tür durumlarda vurgu ortaya çıkar. İdil ağzında bu şekilde oluşan uzunluklar fazladır. Metinlerden tespit edilen örneklerin bazıları şunlardır:

Boṣān (boşan, M1: 6), üsū asmaları (üzüm asmaları, M2: 30), kimileri (kimileri, M3: 6), hiḥbi şe (hiçbir şey, M4: 16), bulmasā (bulmazsa, M5: 22), zīncīr (zincir, M6: 18), buḡdāy (buğday, M7: 24), hoṣ buldūg (hoş bulduk, M8: 1), yōḥtur (yoktur, M9: 18), azdī (azdı, M10: 6), yazmā, türbēnt (yazma, türbent, M11: 10), meysāl (masal, M12: 27), berī (beri, M13: 8), meselā (mesela, M14: 12), sōnrā (sonra, M15: 6).

4.1.1.3. Kısa ünlüler

Konuşma sırasında bazı ünlüler normalden daha kısa bir sürede çıkarılır. Bu tür sesler, normal uzunluktaki ünlülere kıyasla daha kısa boğumlandıkları için "kısa ünlü" olarak tanımlanır (Aral, 2022, s. 219). Bölge ağzındaki kısaltmalar genellikle kısalan hecedeki sesin vurgusunun zayıf olması ve bazı ünsüz seslerin yanındaki dar ünlülerin zamanla daha kısa söylenmesiyle oluşmuştur.

Kürüm (2024, s. 206), bazı yabancı kökenli kelimelerde bulunan uzun ünlülerin Doğu ağızlarında normal uzunlukta söylenmeye başladığını belirtir. Bu ünlüler artık uzun olmasalar da sürelerinin kısaltması nedeniyle kısaltmış kabul edilir. İdil ağzında da bu örneklerle rastlanır.

Damad (Far.- dāmād, M6: 38), teraviḥ (Ar.- terāvīḥ, M3: 33), zaten (Ar.- zāten, M9: 15), mesela, (Ar.-meşelā, M14: 17).

İdil ağzındaki kısa ünlüler, alt başlıklar hâlinde aşağıda sıralanmıştır.

4.1.1.3.1. /ă/ ünlüsü

Tăne (tane, M5: 22), amcăm (amcam, M6: 2), hocăm (hocam, M6: 21), țăbi (tabii, M7: 31), tarlălarımız (tarlalarımız, M8: 4), hăyde (haydi, M10: 19), kınăda (kınada, M11: 22), tăbiki (tabiki, M15: 10), âma (ama, M15: 27).

4.1.1.3.2. /ë/ ünlüsü

Sëna (sana, M1: 2), telëfun (telefon, M5: 20), zațen (zaten, M6: 2), diyër (diğer, M6: 8), ëski (eski, M9: 10), mësa (mesela, M15: 25).

4.1.1.3.3. /ĩ/ ünlüsü

İdil ağzında en çok rastlanılan kısa ünlüdür.

Geçimimiz (geçimimiz, M2: 23), buranın (buranın, M2: 28), âlătirik (elektrik, M5: 6), araştıırıyordu (araştırıyordu, M6: 12), dayılarını (dayılarını, M6: 13), yaşılar (yaşlılar, M6: 15), söylediKine (söylediğine, M7: 5), tarlălarımız (tarlalarımız, M8: 4), birbirimi (birbirimizi, M9: 15), anlatıyor (anlatıyor, M10: 30), fikir (fikir, M10: 30), karıştıırıyordu (karıştıırıyordu, M11: 30), defın (defın, M12: 34), sırtına (sırtına, M12: 37).

4.1.1.3.4. /ĩ/ ünlüsü

Senın (senin, M1: 14), verirım (veririm, M1: 15), işte (işte, M2: 20), geçimimiz (geçimimiz, M3: 15), ilçesi (ilçesi, M5: 3), hediyelerini (hediyelerini, M6: 35), varıdı (vardı, M8: 5).

4.1.1.3.5. /ö/ ünlüsü

İdil ağzına ait verilerde bu duruma tek örnekte rastlanmıştır: öndan (ondan, M6: 38).

4.1.1.3.6. /ũ/ ünlüsü

İdil ağzında iki örnekte tespit edilmiştir: Tükkânı (dükkânı, M1: 28), dokuz ũz (dokuz yüz, M3: 4).

4.1.1.3.7. /ũ/ ünlüsü

Onün (onun, M1: 31), Hũde (Hũda, M2: 4), oluřũyor (oluşuyor, M3: 5), tonũn (tonun, M3: 22), otũryorum (oturuyorum, M8: 2), okũma yazma (okuma yazma, M13: 5).

4.1.1.4. Ŭnlũ uyumu

Türkçede űnlũ uyumu genel olarak iki biçimde karřımıza çıkar: Birincisi, kalınlık-incelik uyumudur. İkincisi ise düzlük-yuvarlaklık uyumudur (Bozkurt, 2019, s. 19). Türkçede kelimelerin içinde geçen űnlũler genellikle birbirine uyum saęlar. Büyük űnlũ uyumu kalınlık-incelik kavramıyla, küçük űnlũ uyumu ise düzlük-yuvarlaklık kavramıyla da ifade edilir.

4.1.1.4.1. İdil ağzında kalınlık incelik uyumu

Türkçede bir kelime kalın űnlũyle bařlıyorsa devamındaki űnlũler de kalın olur; aynı şekilde, ince űnlũyle bařlayan kelimeler ince űnlũlerle sũrer. Bu durum, Türkçedeki ses uyumlarının temelini oluřturan kalınlık-incelik uyumu, dięer adıyla büyük űnlũ uyumudur. Bu ses uyumu, tarihî Türk lehçelerinde de izlenebildięi için Türkçenin köklũ ses bilgisi kurallarından biri olarak kabul edilir (Efendioęlu, Efendioęlu ve İřcan, 2010, s. 137-138).

İdil Ağzı genel olarak büyük űnlũ uyumuna bağlamında kısmen uysa da standart Türkçedeki büyük űnlũ uyumu kurallarına göre çok sayıda uyumsuz kelime içermektedir. İdil ağzında, uyumun bozulduğu örnekler řu şekilde sıralanabilir:

4.1.1.4.1.1. Yapım ekleriyle oluşan kelimelerde kalınlık incelik uyumunun bozulması

+ci ekli kelimeler: Boyaci (boyacı, M3: 12), sovacı (sıvacı, M15: 3).

+çe ekli kelime: kamançeyle (kemençe, M9: 26).

-dir- ekli kelime: Deyerlandiriyor (değerlendiriyor, M3: 29).

-gi ekli kelime: Saygi (saygı, M6: 42).

-i ekli kelime: Sayi (sayı, M15: 26).

+li ekli kelimeler: Bağlıydı (bağlı, M2: 34), sulı (sulu, M9: 8), akıllı (akıllı, M10: 32).

+lığ/+lıh/+lık /+lüg ekli kelime: Kuruculüğten (kuruculuktan, M2: 19), kişilik (kişilik, M3: 34), şüverlîh (şoförlük, M9: 4).

-me (isim-fiil) ekli kelime: Barışmeye (M10: 31).

-areğ (zarf-fiil) ekli kelime: Olareğ (M15: 12).

4.1.1.4.1.2. Durum ekleriyle oluşan kelimelerde kalınlık incelik uyumunun bozulması

Bulunma durum ekinde: Yaşındeyim (yaşında, M2: 3).

Ayrılma durum ekinde: Dışardan (dışarıdan, M15: 18).

Yönelme durum ekinde: Dereya (dereye, M7: 4).

Belirtme durum ekinde: Kızı (kızı, M14: 17).

4.1.1.4.1.3. İyelik eklerinde kalınlık incelik uyumunun bozulması

Tarlaleri (tarlaları, M2: 25), kızi (kızı, M14: 19).

4.1.1.4.1.4. Çoğul ekinde kalınlık incelik uyumunun bozulması

Baziler (bazıları, M6: 18), olanler (olanlar, M10: 71), yabanciler (yabancılar, M11: 13), koyunler (koyunlar, M15: 18).

4.1.1.4.1.5. Ek fiil almış kelimelerde kalınlık incelik uyumunun bozulması

Varmış (varmış, M1: 1), vardı (vardı, M2: 25), ucuzaydı (ucuza idi, M3: 10), olsaydı (olsaydı, M4: 30), oydi (oydu, M11: 32).

4.1.1.4.1.6. Zaman eklerinde kalınlık incelik uyumunun bozulması

Kırmış (kırmış, M1: 45), kalmadı (kalmadı, M4: 25), olmuş (olmuş, M7: 35), geldi (geldi, M9: 11), salladı (salladı, M10: 22), besliyölerdi (besliyorlardı, M15: 11).

4.1.1.4.1.7. Tamlama eklerinde kalınlık incelik uyumunun bozulması

Bin lira satan eşyayı (bin liraya satan eşyayı, M1: 31), köyün ādi (köyün adı, M2: 10), çocuk babasıyım (çocuk babasıyım, M3: 2), başık parasi (başlık parası, M9: 17), dedemín babasi (dedemin babası, M10: 4), hayvanlerin ağasi (hayvanların ağası, M10: 16), su sıkıntısı (su sıkıntısı, M12: 18), üzüm bağları (üzüm bağları, M15: 5).

Ayrıca İdil ağzında, alıntı kelimelerde uyuma girmeyen bazı kelimelerde uyum sağlandığı, tam tersi durum da gözlenmektedir. İki durumu da gösteren örnekler şu şekildedir:

Uyumun bozulduğu örnekler: Teşekkur (teşekkur, M1: 22), mıgare (mağara, M7: 12), çarşef (çarşaf, M11: 17).

Uyumun sağlandığı örnekler: Hâkima (hâkim, M1: 34), kâla (kale, M7: 12), teregtör (traktör, M7: 23).

4.1.1.4.2. İdil ağzında düzlük- yuvarlaklık uyumu

Bu ses uyumu sistemine göre, düz ünlüyle başlayan kelimeler düz ünlülerle devam eder. Yuvarlak bir ünlüyle başlayan kelimelerden sonra ya dar ve yuvarlak ya da düz ve geniş ünlüler takip eder. Geniş yuvarlak ünlülerde ise o ve ö sadece ilk hecede kullanılabildiğinden bu seslerin kelimenin devamında yer almaması Türkçedeki yapıdan kaynaklanır. Düzlük- yuvarlaklık uyumu, kalınlık-incelik uyumuna kıyasla sık rastlanılan bir durum olmadığından genellikle “küçük ünlü uyumu” olarak adlandırılır (Efendioğlu, Efendioğlu ve İşcan, 2010, s. 138). İdil ağzında genel olarak uyum sağlanmışsa da uyumu bozan birçok örnek mevcuttur. Uyumun bozulduğu örneklerden bazıları şunlardır:

Düşünüyor (düşünüyor, M1: 15), olmıyan (olmayan, M3: 15), buni (bunu, M4: 13), kuruciydi (kurucuydu, M5: 20), kalyodu (kalyordu, M6: 16), söyliyem (söyleyen, M7: 3), yokdi (yoktu, M8: 15), sulı (sulu, M9: 8), ölmış (ölmüş, M10: 16), görıcı (görücü, M11: 7), götürüyodu (götürüyordu, M12: 32), koymışler (M13: 14), eskü (eski, M15: 5).

4.1.1.5. Ünlü değişimleri

4.1.1.5.1. Ünlülerde incelme

Bazı ünsüzlerin etkisi ya da kelimenin içinden kaynaklanan çeşitli ses özellikleri nedeniyle kalın ünlülerin zamanla ince ünlülere dönüşmesi görülebilir (Korkmaz, 2007, s. 137). İdil ağzından derlenen bazı örnekler şunlardır:

[A>e]: Entikaler (antika, M2: 17), çapeye (çapa, M5: 19), arpe (arpa, M9: 8), pera (para, M11: 14), teregtörden (traktör, M15: 11).

[A>á]: Ondán (ondan, M1: 26), káynağımız (kaynağımız, M2: 19), anlatábílírím (anlatabilirim, M3: 17), taná (tane, M4: 9), gáldíg (geldik, M5: 12).

[A>i]: Başlıcem (başlayacağım, M4: 4), menfı́at (menfaat, M10: 72).

[I>i]: Varmış (varmış, M1: 1), halkı (halkı, M3: 34), ayakkabı (ayakkabı, M5: 13), razı (razı, M8: 1), dışında (dışında, M15: 15).

[I>í]: Senín (senin, M1: 5), yılím (yılım, M3: 4), yaşındeyim (yaşındayım, M4: 2), babamíz (babamız, M11: 29), gidíb (gidip M14: 24).

[O>ö]: Döstü (dostu, M1: 12), ötürürse (oturursa, M10: 30).

[O>ü]: Kilölüg (kiloluk, M8: 16), şüveri (şoförü, M9: 4).

[U>e]: Ötülerím (otururum, M10: 53).

[U>ü]: Bünleri (bunları, M4: 24), süyü (suyu, M5: 7), oturüyörüm (oturuyorum, M6: 1), yoktü (yoktu, M9: 13).

[U>ú]: Şúnu, búnu (şunu, bunu, M3: 31), durúyöler (duruyorlar, M4: 5), soruyorTú (soruyordu, M6: 14), durúm (M10: 12), kuyúlardan (kuyulardan, M12: 19).

[U>i]: Telefuni (telefonu, M5: 19), yohti (yoktu, M7: 23), divari (duvarı, M8: 24), suli (sulu, M9: 8), doğumliyím (doğumluyum, M13: 1).

4.1.1.5.2. Ünlülerde kalınlaşma

Bazı ünsüzlerin etkisi ya da kelimenin içinden kaynaklanan çeşitli ses özellikleri nedeniyle, ince ünlülerin zamanla kalın ünlülere dönüşmesi görülebilir (Korkmaz, 2007, s. 137). İdil ağzında tespit edilen örnekler şunlardır:

[E>a]: Yera (yere, M1: 46), işta (işte, M3: 5), kèška (keşke, M4: 23), genelda (genelde, M6: 19), kıala (kale, M7: 12).

[E>á]: Söylá (söyle, M1: 4), işta (işte, M2: 7), senálerde (senelerde, M3: 15), ailá (aile, M4: 9), segsánden (seksenden, M5: 13).

[E>ä]: Härhangi (herhangi, M2: 15), hädye (hediye, M4: 10), äskiden (eskiden, M5: 5), gälmişim (gelmişim, M13: 2).

[E>u]: Cuvábımı (cevap, M13: 6).

[İ>ı]: Vasiyeti (vasiyet, M1: 8), kişilik (kişilik, M3: 34), keserTı (keserdi, M6: 25), mıllatımız (milletimiz, M7: 7), sahipsız (sahip, M0:16).

[İ>í]: Bením (benim, M1: 17), şimdi (şimdi, M2: 14), için (için, M8: 7), bíz (biz, M5: 10), mísket (misket, M15: 23).

[İ>u]: Musafır (misafir, M4: 6).

[İ>ı]: İstanbul'a (İstanbul, M7: 19).

[Ö>o]: Bolgede (bölgede, M2: 34), goç (göç, M7: 8), dort (dört, M10: 9).

[Ö>ö]: Bölgenin (bölgenin, M4: 20), köye (köye, M9: 2), cömert (cömert, M10: 70), bôylâ (böyle, M11: 30), dört (dört, M12: 18).

[Ü>ı]: Şüverlîh (şoförlük, M9: 4).

[Ü>ı̇]: Üçinci (üçüncü, M5: 39).

[Ü>ú]: Yún (yün, M3: 8), uç (üç, M5: 14), gúbresi (gübbresi, M7: 27), ölçú (ölçü, M8: 15), düyún (dügün, M9: 25).

[Ü>u]: Teşekkür (teşekkür, M1: 22), çünkü (çünkü, M2: 11), mümkün (mümkün, M1: 48), muezinlik (muezzinlik, M3: 2), bugün (bugün, M10: 11).

4.1.1.5.3. Ünlülerde yuvarlaklaşma

Düz ünlülerin, bulundukları ortamda yer alan dudak ünsüzleri ya da mevcut sözcüğün içerisinde yer alan yuvarlak biçimli sesli bir harfin tesiriyle zamanla yuvarlak bir ünlüye dönüşmesi, yuvarlaklaşma olarak ifade edilir (Savran, 2018, s. 90). Metinlerden alınan yuvarlaklaşma örnekleri şunlardır:

[E>u]: Cuṽabımı (cevabımı, M13: 6).

[I>o]: Soyacı (sıvacı, M3: 12).

[İ>ı̇]: Bîkiler (bitkiler, M12: 21).

[İ>u]: Musafır (misafir, M4: 6).

[İ>ü]: Eskü (eski, M15: 5).

4.1.1.5.4. Ünlülerde düzleşme

Coşkun (1998, s. 813), düzleşmeyi; bir kelimede bulunan yuvarlak ünlünün, çevresindeki seslerin etkisiyle düz ünlü hâline gelmesi şeklinde ifade etmiştir. Metinlerden alınan düzleşme örnekleri şunlardır:

[O>î]: Çıcuklara (M11: 3).

[Ö>e]: Şüveri (şoför, M9: 4).

[U>e]: Ötürerim (otururum, M10: 53).

[U>ı]: Mecburdır (mecburdur, M1: 35), yoğtı (yoktu, M4: 7), zırna (zurna, M9: 26), yoğtı (yoktu, M11: 19), düşürüyordu (düşürüyordu, M15: 29).

[U>î]: Ötürerim (otururum, M10: 53).

[U>î]: Memnunîz (memnunuz, M5: 33), soyîlî (soylu, M6: 13), kûndîra (kundura, M9: 20), boncîk (boncuk, M11: 10), çîkûr (çukur, M15: 21).

[U>î]: Buni (bunu, M4: 13), yoğtı (yoktu, M5: 9), kûrmîşlar (kurmuşlar, M7: 12), oydi (oydu, M8: 17), divari (duvarı, M8: 24).

[Ü>î]: Düşünîyor (düşünüyor, M1: 15), sûtûni (sütünü, M3: 7), ölmîş (ölmüş, M10: 16), güÇli (güçlü, M10: 20), görîci (görücü, M11: 7).

[Ü>î]: Görmîşûm (görmüşüm, M5: 25), gúcîsîn (güçlüsün, M10: 41).

[Ü>î]: Köydîr (köyüdür, M5: 26), gúcîsîn (güçlüsün, M10: 41), dînyaya (dünyaya, M13: 2), köyûmîz (köyümüz, M13: 13).

4.1.1.5.5. Ünlülerde daralma

Türkçede, kelime köklerinde ve eklerinde yer alan bazı ünlüler çeşitli etkiler sonucunda değişikliğe uğrayabilir. Bu değişimlerden biri de geniş ünlülerin zamanla daralmasıdır. Bu süreçte, düz ünlüler yine düz ünlülerle, yuvarlak ünlüler ise yuvarlak ünlülerle yer değiştirir (Coşkun, 1988, s. 809). Metinlerden alınan daralma örnekleri şunlardır:

[A>ı]: Rıhāt (rahat, M1: 38), olmiyan (olmayan, M3: 15), sonbıharda (sonbaharda, M3: 25), mığare (mağara, M7: 12), zımanlarda (zamanlarda, M8: 15).

[A>i]: Başlicem (başlayacağım, M4: 4), menfi‘at (menfaat, M10: 72).

[E>i]: Cib (cep, M5: 19), söyliyēn (söyleyen, M7: 3), bişi (bir şey, M13: 5).

[E>ê]: Dēdi (dedi, M1: 17), bēri (beri, M2: 6), çekiyor (çekiyor, M3: 16), kēşke (keşke, M4: 29), yēmişim (yemişim, M5: 7).

[E>u]: Cuṽabımı (cevabımı, M13: 6).

[O>ô]: Zôrla (zorla, M5: 22), ḥôcām (hocam, M6: 10), dōyabilîr (doyabilir, M10: 36), yörgān (yorgan, M11: 4), sōnra (sonra, M15: 3).

[O>u]: Yuḥsa (yoksa, M1: 5), telefuni (telefonu, M5: 21), duḡuz (dokuz, M9: 1), çucuḡum (çocuğum, M9: 7), nuḡud (nohut, M9: 8).

[O>ü]: Kilülüg (kiloluk, M8: 16), şüveri (şoförü, M9: 4).

[Ö>ô]: Köylīydī (köylüydü, M6: 2), yörenín (yörenin, M7: 3), böylá (böyle, M11: 33).

[Ö>ü): Gümlēg (gömlek, M9: 20), küftáydi (köfteydi, M11: 23).

4.1.1.5.6. Ünlülerde genişleme

Coşkun'a (1988, s. 812) göre genişleme, sözcük içerisindeki dar sesli harflerin çeşitli dilsel faktörlerin etkisiyle geniş ünlülere dönüşmesi sırasında, düz ünlüler yalnızca düz ünlülerle; yuvarlak ünlüler ise yine yuvarlak ünlülerle yer değiştirir. Metinlerden alınan genişleme örnekleri şunlardır:

[I>a]: Tahtamın (tahtımın, M10: 52).

[İ>e]: Mercemeg (mercimek, M7: 31), deyə (diye, M13: 4).

[İ>ê]: Gêna (yine, M3: 13), hêkayelerîmîz (hikâyelerimiz, M4: 12), êmza (imza, M10: 44), gêtmedîm (gitmedim, M13: 4).

[I>o]: Soyacı (sıvacı, M3: 12).

[İ>o]: Ojdansız (vicdansız, M10: 37).

[U>e]: Ötürerîm (otururum, M10: 53).

[U>o]: Nohot (nohut, M14: 9), İstanbul (İstanbul, M15: 13).

[U>ô]: Rıhat öy (uyu, M1: 38), çocôğ (çocuk, M14: 3).

[Ü>ô]: Özûm (üzüm, M11: 32).

4.1.1.6. Ünlülerde ses olayları

4.1.1.6.1. Hece yutumu

Bir kelimedeki benzer seslerden oluşan ardışık iki heceden birinin düşmesi olayıdır (Korkmaz, 1994, s. 37). İdil ağzında sözcük ortasında ve sonunda hece yutumunun gerçekleştiği örnekler şunlardır:

Duyduma (duyduğuma, M2: 9), bayā (bayağı, M3: 11), ekiyoz (ekiyoruz, M4: 19), sıhye (sıhhiye, M5: 12), yevmim (yevmiyem, M5: 14), kıoyi (koyuyor, M6: 44), meslem (mesleğim, M8: 23), pantol (pantolon, M9: 13), vāllā (vallahi, M10: 19), dēldi (değildi, M12: 22), benzedī (benzediği, M13: 15), kıazıyoz (kazıyoruz, M15: 21).

4.1.1.6.2. Ünlü düşmesi

Türkçe ve alıntı kelimelerde görülebilen bu ses olayı, sözcükteki ünlünün çeşitli etkilerle düşmesi olarak ifade edilir. İdil ağzında tespit edilen örneklerde sadece sözcük ortasında düşme gözlemlenmiştir. Gözlemlenen ünlü düşmesi örnekleri şunlardır:

Yirmiki (yirmi iki, M1: 7), haqqaten (hakikaten, M2: 27), hādye (hediye, M4: 10), Kıayserde (Kayseri'de, M5: 15), orda (orada, M6: 36), ordan (oradan, M7: 3), burda (burada, M7: 5), yuḥardan (yukarıdan, M7: 10), ‘ayb (ayıp, M10: 51), işat (inşaat, M12: 7), Süryenlere (Süryanilere, M12: 10), dışarda (dışarıda, M15: 15).

4.1.1.6.3. Ünlü türemesi

Sözcüğün özgün yapısında yer almayan sesli bir harfin sözcüğün başında, ortasında ve sonunda yer alarak çeşitli etkilerle türemesi olarak değerlendirilen bu ses olayına, İdil ağzında Türkçe ve alıntı sözcüklerde rastlanır. Ünlü türemesinin görüldüğü örnekler şunlardır:

Ālātīrik (elektrik, M5: 6), teregtörle (traktörle, M6: 8), açımışler (açmışlar, M15: 17).

4.1.1.6.4. Ünlü göçüşmesi

Kelime içindeki ünlülerin yer değiştirmesi olarak tanımlanan göçüşme olayı, derlenen metinlerde sadece birkaç örnekte gözlemlenmiştir.

Mūsulmanlarından (Müslümanlardan, M2: 14), ḥayvanlicīg (M11: 25), yölendīler (yöneldiler, M15: 13).

4.1.2. Ünsüzler

Ölçünlü Türkiye Türkçesinde yirmi bir ünsüz harf vardır. Bu sesler İdil ağzında da yer alır; fakat İdil ağzında, standart dilde bulunmayan ve çoğu geçiş sesi gibi duyulan farklı ünsüzler de vardır. İdil ağzında ölçünlü dildeki ünsülerin yanında tespit edilen ve genellikle ara ses niteliğinde olan ünsüzler: /Ç/, /F/, /ğ/, /h/, /h/, /K/ /k/, /K/, /P/, /S/, /t/, /v/ ünsüzleridir.

4.1.2.1. Ölçünlü dilde kullanılmayan ünsüzler

4.1.2.1.1. /Ç/ ünsüzü

“Ç” ünsüzü, tam manasıyla ne bir “c” ne de bir “ç” olarak algılanır; her iki sesin özelliklerini kısmen taşır (Malkaver, 2020, s. 79). İdil ağzından derlenen metinlerde, bu sesi yansıtan örneklerden bazıları şunlardır:

GüÇli (güçlü, M10: 20), saklanmaÇ (saklanmaç, M11: 33), ağaÇ (ağaç, M12: 36), hīÇ (hiç, M13: 4).

4.1.2.1.2. /F/ ünsüzü

Ne tam “f” ne de tam “v” olarak telaffuz edilen, bu ikisinin arasında geçiş niteliğinde bir ses değeri taşıyan bu sessiz harf; tam sesli değildir ama sesi çıkarırken hafif bir titreşim hissedilir (Yelok, 1999, s. 16). İdil ağzından derlenen metinlerde, bu sesi yansıtan örneklerden bazıları şunlardır:

KüFür (kүfүr, M1: 24), masraFi (masrafı, M3: 27), seFer (sefer, M5: 8), çiFt (çift, M10: 9), teleF (telefon, M10: 37), çiFçiliklá (çiftçilik, M12: 14), YusuF (Yusuf, M13: 1), eFenim (efendim, M13: 15), kaFasi (kafa, M15: 21).

4.1.2.1.3. /ğ/ ünsüzü (Ġ)

Boğazın arka kısmında oluşan bu sesin, sert ve patlamalı bir yapısı vardır ve çıkarken ses telleri titreşir (Altunbıçak, 2015, s. 16). İdil ağzından derlenen metinlerde, bu sesi yansıtan örneklerden bazıları şunlardır:

Bacağında (bacağından, M1: 25), kaynağımız (kaynağıımız, M2: 19), doğum (doğum, M3: 4), dağ (dağ, M4: 7), yağmur (yağmur, M5: 7), bağları (bağları, M6: 9), buğday (buğday, M7: 26), burğur (burgur, M8: 21), oğlum (oğlum, M9: 7), ağa (ağa, M10: 27), yoğtı (yok, M11: 19), bağliydi (bağlıydı, M12: 10), kavğa (kavga, M13: 10), hazırlığı (hazırlığı, M14: 10), gol (gol, M15: 30).

4.1.2.1.4. /h/ ünsüzü(ح)

Ertekinoğlu (2015, s. 29) ifadesinde, gırtlak ünsüzü olan bu ses hem sızıcı hem de titreşimli bir özellik taşır. İdil ağzında, çoğunlukla Arapçadan Türkçeye geçen kelimelerde bulunmakla birlikte kökeni Farsça ve Türkçe olan sözcüklerde de bu ünsüz karşımıza çıkar. İdil ağzından derlenen metinlerde, bu sesi yansıtan örneklerden bazıları şunlardır:

Hakım (Ar.-hâkim, M1: 41), haqqaten (Ar.-hakikat, M2: 27), halkı (Ar.-halk, M3: 34), hüzürümüz (Ar.-huzur, M4: 21), hâmsire (Far.-hemşire, M5: 11), hazılayana (Ar.-hazır, M6: 23), Hasan (Hasan, M7: 3), hayvan (Ar.-hayvan, M8: 19), hayat (Ar.-hayat, M9: 3), halbeKi (Ar.+T.+ Far.-hâl+bu+ki, M10: 15), kahve (Ar.-kahve, M11: 8), hafta (Far.-hafta, M12: 25), hazırlığı (Ar.-hazır, M14: 14), ahşabla (ahşap, M15: 21).

4.1.2.1.5. /h/ ünsüzü (ح)

Bu ses, boğazın arka tarafında çıkan, sızarak ve hırıltılı biçimde duyulan bir ünsüzdür (Başkan, 2012, s. 15). Bu ses, İdil ağzında hem Türkçe hem yabancı kökenli sözcüklerde sıkça görülmektedir. İdil ağzından derlenen metinlerde, bu sesi yansıtan örneklerden bazıları şunlardır:

Yıhtiyar (Ar.-ihtiyar, M1: 1), toprahtadır (toprak, M2: 29), bahımı (bakımı, M3: 9), Şırnağ (Şırnak, M4: 4), sıhye (Ar.-sıhhiye, M5: 12), tarih (Ar.-tarih, M6: 22), Hana Haso (Far.-han, M7: 2), şahsen (Ar.-şahsen, M8: 13), çıhtılar (çıktılar-, M9: 11), hırhızlık (hırsızlık, M10: 49), yohsulluk (yoksulluk, M12: 17), haber (Ar.-haber, M14: 21), tahım (takım, M15: 29).

4.1.2.1.6. /K/ ünsüzü

Ne tam “g” ne de tam “k” olarak telaffuz edilen, bu ikisinin arasında bir ses değeri taşıyan bu ünsüz; yarı ötümlü özellik taşır. İki sesin arasında, geçiş niteliğinde bir ses olarak değerlendirilir (Malkaver, 2020, s. 97). İdil ağzından derlenen metinlerde, bu sesi yansıtan örneklerden bazıları şunlardır:

Dèdı**Ki** (dedi ki, M1: 9), artı**K** (artık, M1: 41), **K**öyün (köyün, M2: 24), tarafın**K**inden (tarafinkinden, M2: 37), İnan**Ki** (inan ki, M3: 17), **K**ıbi (gibi, M4: 2), **K**imí (kimi, M6: 19), söyledi**K**ine (söylediğine, M7: 5), tene**Ke** (teneke, M7: 27), tebri**K**le (tebrikle, M9: 21), **TeK**ke (tekke, M10: 3), halbe**Ki** (halbuki, M10: 15), yè**K**meklerimiz (ekmeklerimiz, M11: 24), ke**Ke** (keke, M13.12), diyecá**K** (diyecek, M14: 22).

4.1.2.1.7. / ƣ / ünsüzü (ƣ)

Bu ünsüz, arka damaktan çıkan, sert ve patlayıcı bir sesle söylenir (Erten, 1991, s. 7). İdil ağzında hem Türkçe hem de yabancı kökenli sözcüklerde sıkça görülen bir sestir. İdil ağzından derlenen metinlerde, bu sesi yansıtan örneklerden bazıları şunlardır:

Ƙız (T.-kız, M1: 8), ƣırmızı (Ar.-kırmızı, M2: 29), ƣalacak (T.-kal, M3: 19), yoktu (T.-yok-, M4: 13), daƣa (Ar.-dakika, M5: 32), ƣabul (Ar.-kabul, M6: 3), ƣayadan (T.-kaya, M7: 10), faƣir (Ar.-fakir, M8: 13), ƣara (Ar.-kara, M9: 11), ƣurt (T.-kurt, M10: 18), ƣumaş (Ar.-kumaş, M11: 13), ƣadar (Ar.-kadar, M12: 2), faƣat (Ar.-fakat, M13: 10), ƣaynakları (T.-kaynak, M14: 8), ƣuyu (T.-kuyu, M15: 8).

4.1.2.1.8. /Ƙ/ ünsüzü

Art damak ünsüzleri arasında bulunan bu ses “ƣ” ile “ğ” arasındaki bir noktada yer alır. Özellikle ses özellikleri bakımından “ğ” ünsüzüne daha fazla benzerlik gösterir (Demez, 2013, s. 73). İdil ağzından derlenen metinlerde, bu sesi yansıtan örneklerden bazıları şunlardır:

Ta**Ƙ**ı (takı, M6: 34), **Ƙ**urbetta (gurbette, M8: 25), ora**Ƙ**la (orakla, M12: 23), sayarsa**Ƙ** (sayarsak, M15: 14).

4.1.2.1.9. /P/ ünsüzü

“P” ünsüzü; Doğu Anadolu ağızlarında, “b” ve “p” ünsüzleri arasında olan ve yarı ton özelliğine sahip dudak sesi olarak bilinir (Kürüm, 2023, s. 833). İdil ağzından derlenen metinlerde, bu sesi yansıtan örneklerden bazıları şunlardır:

Pi (bir, M1: 1), Peş (beş, M4: 1), Pambug (pamuk, M5: 19), Pınarbaşı (Pınarbaşı, M6: 1), kōmPile (komple, M6: 33), AkPınar (Akpınar, M7: 1), arPanın (arpanın, M8: 16), öreniP (öğrenip, M14: 21), yaPıyo (yapıyor, M15: 8).

4.1.2.1.10. /S/ ünsüzü

Ne tam “s” ne de tam “z” olarak telaffuz edilen, bu ikisinin arasında bir ses değeri taşıyan bu ses, tam olarak ötümlü olmasa da ses tellerinde hafif bir titreşimle duyulur. İdil ağzında nadir rastlanılan bir ses olayıdır.

SöS (söz, M6: 21).

4.1.2.1.11. /T/ ünsüzü

Ne tam “t” ne de tam “d” olarak telaffuz edilen, bu ikisinin arasında geçiş niteliğinde bir ses değeri taşıyan bu sessiz harf; sert bir patlamayla başlar, fakat ses tellerinin hafif titreşimiyle “d” sesine yakın bir biçimde duyulur (Sağır, 1997, s. 405). İdil ağzından derlenen metinlerde, bu sesi yansıtan örneklerden bazıları şunlardır:

Tükkânı (dükkânı, M1: 28), Tetemizi (dedemizi, M2: 30), yünTen (yünden, M3: 8), öTeki (öteki, M3: 21), vaṭanTaş (vatandaş, M4: 2), sürüyoTu (sürüyordu, M6: 6), keserTı (keserdi, M6: 25), giTım (gittim, M8: 24), giTib (gidip, M9: 14), koTı (kötüydü, M10: 68), buğTāy (buğday, M12: 21).

4.1.2.1.12. /ṭ/ ünsüzü (ط)

Bu ses, dil ucunun damağa sertçe değmesiyle çıkar ve tok bir tınıya sahiptir. İdil ağzında hem Türkçe hem de yabancı kökenli sözcüklerde sıkça görülen bir sestir. İdil ağzından derlenen metinlerde, bu sesi yansıtan örneklerden bazıları şunlardır:

Şartım (Ar.- şart, M1: 15), tarafımızda (Ar.-taraf, M2: 33), ṭonün (Fr.-ton, M3: 22), vaṭanTaş (Ar.-vatan, M4: 2), ṭariḥ (Ar.-tarih, M6: 22), ṭābi (Ar.-tabii, M7: 31), atmış

(T.-altmış, M8: 3), başoz (Fr.-patoz, M9: 11), zâra‘atımız (Ar.-ziraat, M10: 11), damaşın (Far.-damat, M11: 21), şarhana (Far.-tarhana, M12: 15), yetmiş (T.-yetmiş, M13: 2), şaş (T.-taş, M15: 26).

4.1.2.1.13. /v/ ünsüzü (ﻻ)

İki dudağın birleşmesiyle oluşan bu “v” sesi, yumuşak olmayan, sızarak çıkan tonlu bir ünsüzdür (Sağır, 1997, s. 407). Bu harf çift dudak v’si olarak da adlandırılmaktadır. İdil ağzında ayırt edici bir ses özelliğı olarak karşımıza çıkan çift dudak “v” ünsüzü, daha çok Arapça kelimelerde görülmekle birlikte Türkçe ve diğery alıntı kelimelerde de örneklerine rastlamak mümkündür. İdil ağzından derlenen metinlerde, bu sesi yansıtan örneklerden bazıları şunlardır:

Vasiyeti (Ar.-vasiyet, M1: 8), eved (T.-evet, M2: 1), devled (Ar.-devlet, M3: 23), cevizlerí (Ar.-ceviz, M4: 8), yevmim (Ar.-yevmiye, M5: 14), baklava (T.-baklava, M6: 32), savaş (T.-savaş, M7: 10), řervál (Far.-şalvar, M8: 12), mevlüd (Ar.-mevrit, M9: 25), tavuKını (T.-tavuk, M10: 50), şayvanla (Ar.-hayvan, M11: 27), valla (Ar.-vallahı, M12: 13), şavğa (Far.-kavga, M13: 10), var (T.-var, M14: 5), sovacı (T.-sıvacı, M15: 3).

4.1.2.1.14. Düşme aşamasındaki ünsüzler

/ğ/ ünsüzü: Soğuşu (soğuşu, M2: 12), heğery (eğery, M10: 40), doğum (doğum, M11: 3), değildi (değildi, M12: 22), çoğuy (çoğuy, M15:13).

/n/ ünsüzü: Sonra (M5: 17).

/r/ ünsüzü: Alırsan (M1: 47), gelirsá (M3: 31), Diyarbekır (M5: 9), şadar (kadar, M7: 27), sürüyoruz (M9: 12), bir (bir, M10: 65), davetlerimizi (davetlerimizi, M11: 12).

/y/ ünsüzü: Öyle (öyle, M10: 56), böyle (böyle, M14: 16).

4.1.2.2. Ünsüz değişimleri

4.1.2.2.1. Ötümlüleşme

Ötümlüleşme, sert (ötümsüz) ünsüzlerin yumuşaması ve ötümlü hâle gelmesiyle oluşan ses olayıdır. İdil ağzında ötümlüleşme olayına, sıklıkla kelime içindeki ve sonundaki seslerde rastlanır. Değişimlerde en yaygın kullanım “k-g” değişimlerinde görülür.

[Ç>c]: Hic (hiç, M1: 23), rencberlíg (rençberlik, M2: 23), borc (borç, M5: 37), ağacler (ağaçlar, M13: 13).

[F>v]: Severinde (seferinde, M1: 47), nüvusla (nüfusla, M3: 34), şüveri (soförü, M9: 4), çívçi (çiftçi, M10: 8), tarev (taraf, M15: 28).

[K>g]: Hıgım (hâkim, M1: 42), yügseg (yüksek, M2: 12), mevsimlíg (mevsimlik, M3: 11), mercimeglerimiz (mercimeklerimiz, M4: 14), bulacegsın (bulacaksın, M5: 21), dīreg (direk, M6: 12), teregtör (traktör, M7: 23), şegılđa (şekilde, M8: 10), gümleg (gömlek, M9: 20), olaceg (olacak, M10: 19), beşig (beşik, M11: 3), çekereg (çekerek, M12: 35), büyüg (büyük, M13: 13), evlendíg (evlendik, M14: 6), ineg (inek, M15: 8).

[P>b]: Yab (yap, M1: 30), sevăb (sevap, M3: 31), giTib (gidip, M4: 25), cib (cep, M5: 19), tebsi (tepsi, M6: 25), hıbis (hapis, M7: 10), bațozlar (patozlar, M9: 11), ‘ayb (ayıp, M10: 51), yıķanıb (yıkayıp, M12: 33), nasib (nasip, M14: 6), alıb (alıp, M15: 18).

[S>z]: Měza (mesela, M6: 17).

[T>d]: Sened (senet, M1: 25), dadından (tadından, M2: 26), devled (devlet, M3: 23), hıyad (hayat, M5: 5), dātlı (tatlı, M6: 27), egsıgdır (eksiktir, M7: 9), yoķdu (yoktu, M8: 23), mevlūd (mevlit, M9: 25), çoğdış (çoktur, M10: 13), kıyafed (kıyafet, M11: 3), nohūd (nohut, M12: 21), Midyat’a (Midyat’a, M13: 9), doķmak (tokmak, M15: 21).

4.1.2.2.2. Ötümsüzleşme

Ötümsüzleşme, ötümlü ünsüzlerin, ötümsüz bir hâle gelmesiyle oluşan ses olayıdır. İdil ağzında ötümlüleşme kadar çok yaygın olmamakla birlikte birkaç örnekte karşımıza çıkar.

[B>p]: Çopanlık (çobanlığı, M9: 3).

[D>t]: Dati (tadı, M2: 28), kırti (kurdu, M10: 34).

[Z>s]: Bis (biz, M4: 4).

4.1.2.2.3. Süreklileşme

Süreklileşme, dilde süreksiz ünsüzlerin zamanla daha sürekli çıkarılan seslere dönüşmesi durumudur. Bu tür ünsüzler, sızıcı ve akıcı özelliklerine göre iki ayrı sınıfta değerlendirilir. Türkiye Türkçesi ağızlarında, özellikle Doğu kökenli kelimelerde sızıcılaşma olayına, akıcılaşmaya kıyasla daha sık rastlanmaktadır (Küçük, 2013, s. 49). İdil ağzında, ünsüzlerdeki süreklileşme; sızıcılaşma ve akıcılaşma çerçevesinde ele alınacaktır.

4.1.2.2.3.1. Sızıcılaşma

Sızıcılaşma, patlayıcı ünsüzlerin, çeşitli etkenlerle sızıcı ünsüzlere dönüşmesiyle ortaya çıkan bir ses değişimidir. İdil ağzından derlenen metinlerde tespit edilen örneklerden bazıları şunlardır:

[C>j]: Ojdansız (vicdansız, M10: 37).

[K>ğ]: Yüg (yok, M1: 11), olmiyacağı (olmayacak, M3: 19), yuğsa (yoksa, M5: 27), ufağ (ufak, M6: 8), çoğ (çok, M7: 28), yapıyoduğ (yapıyorduk, M9: 3), çoğdır (çoktur, M10: 13), yoğtı (yoktu, M11: 19), ancığ (ancak, M12: 26), çoğ (çok, M13: 6), çocòğ (çocuk, M14: 3), kaynağlar (kaynak, M15: 7).

[K>h]: Yuhsa (yoksa, M1: 5), toprahtadır (topraktadır, M2: 29), baımı (bakımı, M3: 9), yatahlarımız (yataklarımız, M4: 22), Şırnağ'ın (Şırnak, M5: 3), taħardı (takardı, M6: 34), çıhtı (çıktı, M7: 10), şüverlıh (şoförlük, M9: 4), baħ (bak, M10: 63), uzaħ (uzak, M12: 18), yapıyoduħ (yapıyorduk, M15: 24).

4.1.2.2.3.2. Akıcılaşma

Ertekinoğlu'nun (2015, s. 38) ötümlü ve patlayıcı nitelikteki ünsüzlerin zamanla akıcı ünsüzlere dönüşmesiyle gerçekleşen bir ses değişimi olarak tanımladığı akıcılaşma, İdil ağzında “ğ-y” değişimi dışında nadir görülen bir ses değişimidir.

[Ğ>y]: Deyildir (değildir, M2: 16), mesláyımız (mesleğimiz, M3: 3), deyerlandırıyor (değerlendiriyor, M3: 29), deyişti (değişti, M4: 26), beyenirsíniz (beğenirsiniz, M5: 31), diyer (diğer, M6: 7), deyerlidir (değerlidir, M7: 15), ekmeyi (ekmeği, M8: 14), düyún (düşün, M9: 25), diyerleri (diğerleri, M10: 61), beyándi (beğendi, M12: 8), vereceyiz (vereceğiz, M14: 21).

[V>y]: Soyacı (sıvacı, M3: 12).

4.1.2.2.4. Süreksizleşme

Sürekli bir ünsüzün çeşitli ses olayları neticesinde süreksiz bir ünsüze değişmesi olayıdır. İdil ağzından derlenen metinlerde tespit edilen örneklerden bazıları şunlardır:

[Ş>ç]: Çarçafler (çarşafklar, M11: 16).

[V>b]: Bardır (vardır, M6: 8).

4.1.2.3. Ünsüzlerde ses olayları

4.1.2.3.1. Ünsüz düşmesi

-d düşmesi: Kenine (kendine, M1: 6).

-ğ düşmesi: Saol (sağ ol, M2: 1), salıklı (sağlıklı, M4: 17), örendim (öğrendim, M8: 25), olak (oğlak, M10: 36), uraşıyolar (uğraşıyorlar, M12: 14), olan (oğlan, M14: 16).

-h düşmesi: Teravi (teravîh, M3: 33), maşalla (maşallah, M3: 34), meraba (merhaba, M4: 1), söbetini (sohbetini, M6: 27).

-k düşmesi: Çō (çok, M4: 29), älätirik (elektrik, M5: 6), Türçesini (Türkçesini, M15: 27).

-l düşmesi: Başık (başlık, M9: 17).

-n düşmesi: Kırdığı (kırdığın, M1: 25), işatda (inşaatta, M5: 14).

-r düşmesi: İlelemiş (ilerlemiş, M1: 1), Bi de (bir, M2: 21), bıkaç (birkaç, M3: 14), durúyōler (duruyorlar, M4: 5), hıçbi şe (hiçbir şey, M4: 16), kada (kadar, M9: 3), diyo (diyor, M14: 25), bi (bir, M15: 6).

-t düşmesi: Kürçe (Kürtçe, M15: 27).

-v düşmesi: Ofat (vefat, M10: 16).

-y düşmesi: Be (bey, M1: 39), ani (yani, M2: 15), şe (şey, M4: 16), böle (böyle, M7: 26), emeg (yemek, M9: 25), bezbol (beyzbol, M15: 21).

4.1.2.3.2. Türeme

Kelimenin aslında olmayan bir ünsüzün daha sonra kelimenin başında, içinde ve sonunda bulunması olayıdır. İdil ağzından toplanan metinlerde karşılaşılan örneklerden bazıları şöyledir:

Yıhtiyar (ihtiyar, M1: 1), hama (ama, M1: 17), hema (ama, M4: 13), yüzüm (üzüm, M7: 17), heğer (eğer, M10: 40), hêmzesinden (imzası, M10: 64), ihtibardır (itibar, M10: 75), meysâl (masal, M12: 27), pambuğ (pamuk, M15: 7).

4.1.2.3.3. İkizleşme

Sözcükte, iki ünlü harfin arasında kalan kimi ünsüzlerin iki kez yinelenmesiyle oluşan ünsüz ikizleşmesi, Türkçede rastlanan doğal ses değişimlerinden biridir. Bu olaya, Doğu dillerinden geçmiş sözcüklerde sıkça rastlanır. İkizleşen ünsüzler genellikle kelimenin ortasında, yani iç seste yer alır (Karahana, 1996, s. 32). İdil ağzından toplanan metinlerde karşılaşılan örneklerden bazıları şöyledir:

Pahalli (pahalı, M3: 20), birikkiyor (birikiyor, M3: 32), amma (ama, M4: 27), ikki (iki, M5: 22), büttün (bütün, M6: 43), heppinize (hepinize, M10: 2), naqqış (nakış, M11: 10), eşşekle (eşekle, M12: 19), göttürülüyodu (götürülüyordu, M12: 33).

4.1.2.3.4. Tekleşme

Başkan'a göre (2012), bir kelimedede aynı sessizin peş peşe geldiği durumlarda, bunlardan birinin düşmesi olayına ünsüz düşmesi denir. İdil ağzından toplanan metinlerden tespit edilen örnekler şunlardır:

Tükân (dükkân, M1: 28), tabi (tabii, M2: 21), sıhıye (sıhhiye, M5: 12), beli (belli, M6: 28), mılat (millet, M7: 19), giTım (gittim, M8: 24), eli (elli, M13: 1), özeliklá (özellikle, M15: 18).

4.1.2.3.5. Ünsüz benzeşmesi

Bir sözcükteki ünsüzlerden birinin, başka bir ünsüze ses bakımından kısmen ya da tamamen yaklaşmasıdır (Küçük, 2013, s. 55). İdil ağzındaki ünsüz benzeşmeleri örnekleri iki şekilde görülür: ilerleyici ve gerileyici ünsüz benzeşmesi.

4.1.2.3.5.1. İlerleyici ünsüz benzeşmesi

Kelime içinde yer alan iki sessiz harften ilkinin, kendisinden sonra gelen ünsüzü ses bakımından kendine benzetmesidir. Komşu ünsüzlerin yer değiştirmesi yakın ilerleyici ünsüz benzeşmesi; sözcük içinde birbirinden uzak ünsüzlerin yer değiştirmesi ise uzak ilerleyici ünsüz benzeşmesi olarak tanımlanır. İdil ağzında fazla yaygın olmayan bir ses olayıdır.

[Ç-ş>ç-ç]: Çarçafler (çarşafılar, M11: 16).

[D-t>d-d]: Damad (damat, M6: 30).

[H-s>h-h]: Hırhızlık (hırsızlık, M10: 51).

[L-r>l-l]: Bulğul (bulgur, M11: 31).

[R-l>r-r]: Rüzgarra (rüzgârla, M2: 10).

[Ş-h>ş-ş]: Meşşur (meşhur, M4: 8).

4.1.2.3.5.2. Gerileyici ünsüz benzeşmesi

Kelime içinde yer alan iki sessiz harften ikincisinin, kendisinden önce gelen ünsüzü kendisine benzetmesidir. Komşu ünsüzlerin yer değıştirmesi yakın gerileyici ünsüz benzeşmesi; sözcük içinde birbirinden uzak ünsüzlerin yer değıştirmesi ise uzak gerileyici ünsüz benzeşmesi olarak tanımlanır. İdil ağzında fazla yaygın olmayan bir ses olayıdır.

[K-ç>ç-ç]: TÜRççe (Türkçe, M2: 2).

[M-k>n-k]: İnkân (imkân, M9: 23).

4.1.2.3.6. Ünsüz aykırılaşması

Bir kelime içindeki seslerin, çıkış yeri ya da biçimi açısından birbirinden uzaklaşması aykırılaşma olarak adlandırılır (Baran, 2023, s. 138). İdil ağzında, aykırılaşma örnekleri oldukça sınırlıdır.

Yuhsa (yoksa, M1: 5), sadsa (satsa, M1: 29), tebsi (tepsi, M6: 25), kesdığten (kestikten, M6: 21).

4.1.2.3.7. Ünsüz göçüşmesi

Ünsüz göçüşmesi, bir sözcükte bitişik ya da aralıklı biçimde yer alan sessiz harflerin yer değiştirmesi olarak tanımlanır (Ertekinoğlu, 2015, s. 43). İncelenen metinlerde göçüşme, İdil ağzı için belirgin bir özellik göstermemektedir. Metinlerde, sadece iki örnekte gözlemlenmiştir.

[C-l> l-c]: Hayvanlicığ (hayvancılık, M11: 25).

[L-r> r-l]: Şervâl (şalvar, M8: 12).

4.2. Biçim Bilgisi

4.2.1. Sözcük türetme

Diller, yapılarına göre farklı sözcük yapma yolları geliştirir. Türkçe, sondan eklemeli yapısı sayesinde kök ya da gövdelere çeşitli ekler getirilerek yeni sözcükler oluşturabilen üretken bir dildir (Vardar, 2002, s. 201). Yeni durum, olay ya da kavramları karşılayabilmek amacıyla yeni sözcük yapma yolları da ortaya çıkmıştır. Türkçede otuzdan fazla sözcük yapma yolu tanımlanmıştır.

Banguoğlu (2011, s. 154-318), kelime üretimini; üretim ve birleşim olarak iki temel başlıkta toplamıştır. Ergin (2009, s. 148-397), alıntı kelimelere sıcak bakmamış, yeni kavramların karşılanmasında türetmenin ve kelime grubu oluşturmanın ön planda tutulması gerektiğini vurgulamıştır. Atalay (1946, s. 72-134), sözcük yapımını; çekme, birleştirme ve ekleme olmak üzere üç başlıkta değerlendirmiştir. Korkmaz (2009, s. 30) ise Türkçenin söz varlığının, toplumun ihtiyaçlarını da gözeterek hem yapısal özellikleriyle hem de gerektiğinde alıntı kelimelerle zenginleştirilebileceğini belirtmiştir.

Türkçede sözcük yapma yolları zamanla daha geniş ölçekli yaklaşımlarla değerlendirilmiştir. Aksan (2020, s. 41) da yeni anlam karşılıklarının oluşturulmasında anlam yükleme, canlandırma ve çeviri gibi tekniklerin kullanıldığını ifade etmiştir. Akalın (2014, s. 389), türetme ve birleştirmenin yanı sıra kırpma, başharfleştirme, karma yapılar ve yerlileştirme gibi yolları da değerlendirmiştir. Alibekiroğlu (2017, s. 35-46) ise ses değişimiyle oluşan sözcüklerin köken bilgisi ve ağızlar arası ses uyumlarını anlamada yardımcı olabileceğini ifade etmiştir ve sözcük türetmenin 12 yolundan bahsetmiştir.

Eker (2015, s. 316-326), yalnızca türetmenin değil, sınıf değiştirme ve anlam değişimi gibi yolların da söz varlığını arttırılabileceğini belirterek on üç başlıkta kelime yapımını incelemiştir. Sarı (2015, s. 44-47), klasik anlayışın dışına çıkan yeni sözcük yapma yollarını 14 başlıkta ele almış ve sözcük yapımının genişletilmesi gerektiğini savunmuştur.

Türkçede en çok kullanılan iki sözcük yapma yolu türetme ve birleştirmedir. Türetme, kök ya da gövdeye eklenen yapımlarıyla farklı bir sözcük oluşturmayı sağlar. Birleştirme ise anlam bakımından ilişkilendirilmiş birden fazla kelimenin; kayınpeder (M1: 43), sonbıharda (M3: 25), biçerdöverle (M3: 26), kabul etikten (M6: 21), ayakkağıydı (M9: 14), affedersen (M12: 24), farğ etmez (M15: 24) örneklerinde olduğu gibi yeni bir kavram oluşturacak biçimde bir araya gelmesidir. Bu yapılarla ölçünlü Türkçe yanında ağızlarda da karşılaşılabilir.

İdil ağzında sözcük türeten ekler alt başlıklar hâlinde şu şekilde incelenmiştir:

4.2.1.1. İsimden isim yapan ekler

İdil ağzında bu ekler, bazı kelimelerde ses değişikliklerine uğramıştır. Ses olayları neticesinde değişikliğe uğrayan bu eklerde işlev değişikliği olmamıştır.

4.2.1.1.1. +ár/+er: Sayılara eklenerek üleştirme yapar.

+**ár**: Üçár taş (üç-, M15: 28).

+er: Úçer úçer (üç-, M11: 34).

4.2.1.1.2. +cá/+ce/+çe: İsim ve zarf türetir.

+**cá**: Ġngilizcá (Ġngiliz-, M13: 6).

+**ce**: Güzelce (güzel-, M10: 40), önce (ön-, M12: 15).

4.2.1.1.3. +ça/+çe: Küçültme anlamı katar.

+**ça:** parça (M11: 12).

+**çe**: Kamançeyle (keman-, M9: 26).

4.2.1.1.4. +cı/+ci/+çi: Sözcüğe, meslek sahibi ya da bir görevi üstlenen kişi anlamı katar.

+**ci**: ‘Avcılığını (av-; M10: 53).

+**ci**: Boyacı (boya-, M3: 12), yardımcı (yardım-, M10: 66), sovacı (sıva-, M15: 3).

+çi: Çivçilikla (çift-; M3: 3).

4.2.1.1.5. +Taş: Ortak özelliklere sahip olma anlamı katar.

VatanTaş (vatan-, M4: 2).

4.2.1.1.6. +m /+n: Bu ek, Eski Türkçe ile Eski Anadolu Türkçesinde vasıta işleviyle kullanılmışken zamanla işlev değişikliğine uğrayarak isim ve zarf yapmıştır.

+m: Yāzın (yaz-, M14: 9).

+n: Yayan (yaya-, M5: 5).

4.2.1.1.7. +leg: Eşya, nesne adı yapar.

Gümleg (giysi-gömlek, M9: 20), (Korkmaz, 2009, s. 50).

4.2.1.1.8. +lār+ler: Dine mensubiyet bildirir.

+lār: Hristiyanlār (M2: 9).

+ler: Músulmanlarından (M2: 14), Süryenlere (M12: 10).

4.2.1.1.9. +ley/+leyín/+leyin: Zaman anlamı katar.

+ley: Ağşamley (akşam-, M9: 28).

+leyin: Sabahleyin (sabah-, M1: 41).

+leyín: Aħşamleyín (akşam-, M1: 38).

4.2.1.1.10. +lı/+lî/+li/+lî: Aitlik, sahiplik, yer adı veya nitelik bildirir.

+lı: Dātlı (tat-, M6: 27), bağılıdır (bağ-, M12: 2).

+lî: Sıkıntılı (sıkıntı-, M3: 9), Topraklı (yer adı, M5: 4).

+li: Farklıdır (fark-, M2: 37), sulı (su-, M9: 8), oжданli (vicdan-, M10: 62).

+lî: Soyli (soy-, M6: 13).

4.2.1.1.11. + lîg/+ lîğ/+lîh/+lîk/+ lug/+ luğ/+ lüg: Bu ek, getirildiği kelimeye meslek, uğraşı, geçim şekli, soyut özellik, kişisel ya da toplumsal durum, yer, zaman, geçicilik, nitelik, topluluk veya çokluk gibi anlamlar kazandırır.

+lîg: Rençberlîg (rençber-, M2: 23), mevsimlîg (mevsim-, M3: 11).

+lîğ: Başlıg (baş-, M6: 17), çivçilig (çiftçi-, M9: 3), çobanlıg (çoban-, M12: 3).

+lîh: Şüverlîh (şoför-, M9: 4), çopanlîh (çoban-, M15: 2).

+lıķ: Darlıķla (dar-; M3: 13), saēlıķlıydi (saē-; M4: 15), başıķ (baş-; M6: 10).

+lug: Zorlug (zor-; M2: 15).

+luķ: Yoķluķ (yok-; M2: 5), zorluķ (zor-, M2: 5), yoķsulluķ (yoksul-, M12: 17).

+lög: Ŗuruculöēten (korucu-; M2: 19).

4.2.1.1.12. + (i)nci/+ (i)nci /+ (u)ncu/+ (ü)nci: Sayılara gelerek sıra bildiren ektir.

+(i)nci: Yedinci (yedi-, M5: 2).

+(i)nci: İkinci (iki-, M3: 26).

+(u)ncu: Dokuzuncu (dokuz-, M8: 3).

+(ü)nci: Üçünci (üç-, M1: 33).

4.2.1.1.13. +seg: Sıfat türetir.

Yögseg (yük-, M2: 12).

4.2.1.1.14. +sál: Yöreyile ilgili, aitlik bildirir.

Yöresál (yöre-; M11: 22).

4.2.1.1.15. +sul: İlgi sıfatları türetir.

Yoķsulluķ (yok-; M12: 17).

4.2.1.1.16. +sız /+síz/+siz/: Genellikle olumsuzluk ya da yokluk bildirir.

+sız: Sahıpsız (sahip-, M10: 17), aķılsız (akıl-, M10: 23).

+síz: Çarēsız (çare-, M1: 11), ilaçsızdı (ilaç-, M4: 20).

+siz: ‘Adaletsizlíg (adalet-, M10: 24).

4.2.1.2. İsimden fiil yapan ekler

4.2.1.2.1. +a-: Hareket, eylem anlamı katmıştır.

Yaşadım (yaş-, M7: 1).

4.2.1.2.2. +ál-: Yönelme, eğilim, bir şeye doğru hareket etme anlamı katar.

Yönálmişler (yön-, M15: 9).

4.2.1.2.3. +lân-: Bir duruma geçiş veya o hâle gelme anlamı katar.

Seslándı (ses-, M1: 33).

4.2.1.2.4. +laş-/+leş-: Bir şeyi başkasıyla ortak kullanmak, yer edinmek anlamı katmıştır.

+laş-: Paylaşarım (pay-, M10: 53).

+leş-: Yerleşmişiz (yer-, M4: 5).

4.2.1.3. Fiilden fiil yapan ekler

4.2.1.3.1. -ar-: Geçişli fiil yapar.

Çıkartmıyodug (çık-, M11: 6).

4.2.1.3.2. -dır-/dír-/dur-/tır-: Ettirgenlik/ geçişlilik ifade eder.

-dır-: Ádlandırdı (adlan-, M2: 11), kaldırıyoruz (kal-, M3: 27).

-dír-: Deyerlandiriyor (değerlen-, M3: 29).

-dur-: Dolduruyoladı (dol-, M11: 31).

-tır-: Kariştiriyordu (kariş-, M11: 30).

4.2.1.3.3.- (ı)l-/ (i)l-: Bir işin kendi kendine ya da bir başkasınca gerçekleştiğini belirtir.

- (ı)l-: Yıkılıyor (yık-, M1: 5).

- (i)l-: Kesilmiş (kes-, M2: 18), ediliyordu (et-, M12: 32).

4.2.1.3.4. -n-/ (i)n-: Dönüşlü fiiller türetir.

-n-: Taşınıyordu (taş-, M12: 18).

-(i)n-: Geçiniyordu (geç-, M10: 7).

4.2.1.3.5.-(i)r-/ (ü)r-: Eyleme geçişlilik/ettirgenlik kazandırır.

- (i)r-: Getirirse (gel-, M10: 55).

- (ü)r-: Düşürüyordu (düş-, M15: 29).

4.2.1.3.6.- (i)ş-/ (u)ş-: Eylemin yapılma durumunu, sürecini ve isteşlik ifade eder.

-(i)ş-: Yetiştiriyor (yet-, M14: 13).

-(u)ş-: Buluşuyolardı (bul-, M14: 23).

4.2.1.3.7. -t/- (i)t:-

-t:- Tanıtıyor (tanı-, M10: 14).

4.2.1.4. Fiilden isim yapan ekler

4.2.1.4.1. -ah: Araç-gereç bildirir.

Yatahlarımız (yat-, M4: 22).

4.2.1.4.2. -gi: Soyut kavram yapar.

Saygi (say-, M6: 42).

4.2.1.4.3. -i /-ú: Soyut kavram yapar.

-i: Sayi (say-, M15: 26).

-ú: Ölçú (ölç-, M8: 15).

4.2.1.4.4. -íci/-ici: Nitelik, eylemi gerçekleştiren kişi anlamı katmıştır.

-íci: Geçici (geçici, M2: 22).

-ici: Görici (gör-, M11: 5).

4.2.1.4.5. -g/- ğ /-h/-k: Eylemle ilgili yer, nesne veya kavram adı kazandırır. Ayrıca eylemin sonucunu ya da etkisini bildiren sıfatlar da oluşturur.

-g: egsíg (eksi-, M1: 48).

-ğ: kaynağa (kayna-, M8: 26).

-k: kaynak (kayna-, M8: 27).

-h: kaynağları (kayna-, M12: 13).

4.2.1.4.6.- (i)m/- (ü)m: Sonuç, soyut kavram bildirir.

-(i)m: Bahımi (bak-, M3: 9), tahım (tak-, M15: 29).

-(ü)m: Dönüm (dön-, M8: 5).

4.2.1.5. Fiilden fiilimsi yapan ekler

Fiilimsiler, fiil kök veya gövdelerine eklenen bazı yapım ekleriyle, bu kelimelere isim, sıfat ya da zarf işlevi kazandıran ve bu sayede cümlede farklı görevlerde

kullanılmalarını sağlayan biçimlerdir. Genel çerçevede, isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil olmak üzere üç gruba ayrılır (Leontiç, 2017, s. 70). Fiilimsiler fiillerden türeyen diğer adlardan farklı olarak iş, oluş ya da durum bildirmelerinin yanı sıra zamanla da ilişkilendirilebilirler. Ayrıca, cümlede yüklem ihtiyacı duyduğu öğelerden en az birini alarak fiilimsi grupları oluşturabilirler (Özçelik ve Erten, 2011, s. 86).

4.2.1.5.1. İsim-fiil ekleri

İsim-fiil, eylemin köküne ya da gövdesine ilave edilen ekler aracılığıyla eylemi adlaştıran eklerdir. Bu ekler kalıcı isim yaptığı gibi ikileme grubu da kurar (Özçelik ve Erten, 2011, s. 86). İdil ağzında fiilden fiilimsi yapan bu ekler ses değişikliğine uğramışsa da görev itibarıyla yerlerini korumuştur.

4.2.1.5.1.1. -iş/-ış: Gelişindá (M10: 57).

İkileme: Gelış gidiş (M6: 37).

4.2.1.5.1.2. -ma/-me:

-ma: Anlatmaya (M4: 4).

-me: Çalışmaya (M5: 14), barışmeye (M10: 31).

Kalıcı isim: Yazmā (baş örtüsü, M11: 10), sarmā (yemek, M11: 23).

İkileme: Okūma yazmā (M13: 5).

4.2.1.5.1.3. -meg/-mek/-maḥ/-mak/-maḥ:

-maḥ: Çalışmaḥ (M3: 24).

-mak: Olmak (M15: 14).

-maḥ: Kazanmaḥ (M3: 32).

Kalıcı isim: Yēmeg (M8: 19), yēmek (M10: 6), doḡmaḥ (M15: 21).

4.2.1.5.2. Sıfat-fiil ekleri

Eylemin köküne veya gövdelerine ilave edilen belirli yapım ekleriyle sıfat-fiiller oluşturulur. Bu yapılar, eylemin hareket ve zaman kavramını, isimlere sıfat biçiminde aktarırlar (Korkmaz, 2003, s. 909). İdil ağzında sıfat fiil yapan bazı eklerde ses değişikliğine rastlanmıştır.

4.2.1.5.2.1. -ceg/-ceğ:

-ceg: Yeteceg kadar buğday (M7: 26).

-ceğ: yeteceğ kadar (M15: 9).

4.2.1.5.2.2. -an/-án/-en:

-an: Satan eşyayı (M1: 31).

-án: Geçán sene (M3: 21).

-en: Dinleyenlerá (adlaşmış sıfat-fiil, M10: 2).

4.2.1.5.2.3. -díg/-dík/-düg:

-díg: Tanıdıklarımızá (adlaşmış sıfat-fiil, M11: 12).

-dík: Bildiklerimiz (adlaşmış sıfat-fiil, M12: 10).

-düg: Gördüğümüz paralar (M2: 16).

4.2.1.5.2.4. -miş: Kesilmiş entikaler (M2: 18).

4.2.1.5.3. Zarf-fiil ekleri

Eylemin köküne ya da gövdesine ilave edilen ekler aracılığıyla geçici olarak zarf görevinde kullanılan yapılar oluşur ve bu tür yapılar zarf-fiil olarak adlandırılır (Gülsevin, 2001, s. 126). İdil ağzında zarf fiil yapan bazı eklerde ses değişikliğine rastlanılmıştır.

4.2.1.5.3.1. -arag/-areğ /-ereg:

-arag: Olarag (M5: 10).

-areğ: Olareğ (M15: 12).

-ereg: Çekereg (M12: 35).

4.2.1.5.3.2. -dügten/-tigten+ sonra:

-dügten sonra: Öldüğten sonra (M1: 4).

-tigten sonra: Gittigten sonra (M14: 20).

4.2.1.5.3.3. -duğu için: Olduğu için (M8: 7).

4.2.1.5.3.4. -ince/-incá/-íncá/-ínce/-unca/-ünce:

-ince: Kesince (M6: 23).

-incá: Gelincá (M3: 32), bitincá (M6: 35).

-íncá: Gelíncá (M13: 13).

-ínce: Vérince (M6: 4).

-unca: Olunca (M14: 25).

-üncá: Görünce (M1: 41).

4.2.1.5.3.5. -ıb/-íb/-ub/-üb/-üp:

-ıb: Alıb (M6: 32).

-íb: Edíb (M12: 34).

-ub: Buluşub (M6: 39).

-üb: Götürüb (M6: 33).

-üp: Gótürüp (M3: 7).

İkileme: Alıb satıyöler (M15: 18).

4.2.1.5.3.6. -maden/-máden/-meden/-medán:

-madan: Çıkımden (M5: 35).

-máden: Górmáden (M9: 18).

-meden: Sevmeden (sevmeden, M9: 19).

-medán: Gitmedán (M5: 28).

4.2.1.5.3.7. -ken: Giderken (M9: 13).

4.2.2. İşletme (çekim) ekleri

Korkmaz, bu ekleri; kök veya gövdelere belirli anlam ilişkileri ekleyerek sözcükleri hem birbirine hem de cümlenin diğer öğelerine bağlayarak kelime grupları ve cümle düzeyinde geçici ama anlamlı yapılar oluşturan ekler olarak tanımlamıştır. Korkmaz'a göre eğer bu işletme ekleri kullanımdan çıkarılırsa sözcükler arasındaki anlamsal bağlar zayıflar, hatta tamamen kopar; bunun sonucunda da cümlenin yapısı bozulur. Dolayısıyla, bu ekler sözcüklere işleklik kazandıran ve anlamın bütünlüğünü sağlayan dilsel araçlardır (Korkmaz, 2009, s. 22).

İşletme ekleri, isimlerle ya da fiillerle birlikte kullanımlarına göre iki temel gruba ayrılır: Ad çekim ekleri ve fiil çekim ekleri. Bu ayrım, eklerin hangi sözcük türüne eklendiğine ve hangi görevleri yerine getirdiğine bağlı olarak yapılır. Bu çalışmada, İdil ağzında yer alan çekim ekleri söz konusu bu iki başlık altında ayrı ayrı ele alınacaktır.

4.2.2.1. Ad çekim ekleri

Korkmaz' a (2009, s. 23) göre isim çekim ekleri; cümle içerisinde isimler ve diğer ögeler arasında anlam ilişkisi kuran ve isimlere çeşitli durumlar yükleyen eklerdir. İdil ağzında, isimlere gelen çekim ekleri; durum ekleri, iyelik ekleri, çokluk eki ve adlarda soru başlıkları altında incelenecektir.

4.2.2.1.1. Durum ekleri

4.2.2.1.1.1. Adın yalın durumu (ek yok)

Adın hiçbir çekim ekini almadığı, nesne görevi yüklenmediği durumu olan yalın durumuna, İdil ağzından şu örnekler verilebilir:

Başlık (M6: 10), yağmur (M7: 25), zırna (M9: 26), kaplan (M10: 27), kız (M14: 4), çopanlıh (M15: 2).

4.2.2.1.1.2. Adın ilgi durum eki (+ın/ +ín, +un/ +nín)

İki isim arasında anlamca bağ kuran ismin bu durumuna, İdil ağzından şu örnekler verilebilir:

Tonun başı (M3: 22), aşiretin adi (M13: 9), ikisinin haberi (M14: 25), koyunların bacağılarından (M15: 25).

4.2.2.1.1.3. Adın yükleme durum eki [+ı/+ í /+ i/ i̇ /+u/+ (n) í /+(n) ú]

Adın, eylemin etkisinde kalarak cümlede nesne görevinde kullanılmasını sağlayan bu durumuna, İdil ağzından şu örnekler verilebilir:

Parayı (M1: 41), çubuğı (çubuğu, M2: 35), atı (atı, M6: 5), divari (duvarı, M8: 24), kınayı (kınayı, M11: 22).

Zamirler ve iyelikli isimlerde yükleme görevi: Kimín kızını (M6: 13), şunu, bunu (M3: 31).

4.2.2.1.1.4. Adın yönelme durum eki [+a/+e/(y)a/(y)á/(y)e/(n)á]

Adın bu durumu, eylemin isime yöneldiğini ya da yaklaştığını belirtir. Kimi zaman fiile amaç, neden, yön ya da yer ilgisi kurmak; zarf görevinde kullanılarak ikilemeler oluşturmak ya da edat grupları içinde yer almak gibi çeşitli işlevler de üstlenir. İdil ağzında bu durumun kullanımına olarak şunlar verilebilir:

Yer ve yön bildiren isimler ve diğer isimlerde, yer tamlayıcısı oluşturur:

Cizre'yá İdil yörelere, çevrelere bayanlar gótürüp satıyor (M3: 7).

Topraklı'dan Midyad'e gitmişim (M5: 8).

Atla kendini atmış dereya. Kurtılmış, burayá gelmiş (M7: 4).

Sıra tılKiye geldi (M10: 22).

İsim, eyleme vakit ya da süreç anlamıyla bağlanır:

Ahşama orda dörd beş kişi kalırdı (M6: 35).

Zarf görevinde edat grubu kurar:

O zâmana kadar zengin oluyöler (M1: 27).

Şimdiye kadar ben ağa deyildim (M10: 46).

İsim ve fiil arasında amaç ilişkisi kurar:

Çalışmaya gittim (M5: 14).

Birleşik fiillerde, deyimlerde; adı fiille bağlayarak zarf ilişkisi kurar ve süreklilik anlamı taşır:

Baziler çok zengin para üstüne para koyuyor (M10: 73).

4.2.2.1.1.5. Adın bulunma durum eki (+da/+dá/+de/+ta/+te)

Adın bulunma durumu, yüklem bildirdiği eylemin yerini belirtir. Ayrıca ismi fiile; zaman, yer, araç, miktar, yaş ya da derece gibi anlamlar katarak bağlar ve zarf tümleci görevinde de kullanılabilir. İdil ağzında bu durumun kullanımına örnek olarak şunlar verilebilir:

Yer bildirir:

Geceleri de dağlarda kalırdı (M4: 16).

Bízim millatímiz Suriyá'da var (M7: 7).

Kimileri evdâ bakımını yapıyor (M3: 6).

İşatta iki sene işçilig yaptım (M12: 6).

Zaman anlamı katar:

Şu anda atmış sekiz yaşındeyim (M2: 3).

Biz sonbıharda sonbıharda ekiyoruz M3: 25).

Şerbete gidiyoruz gündüz sa'atinde (M6: 31).

Zarf- fiililerin yerini tutar:

Her gelişindâ arka taraFında etlidir, baldırlardan, tılKi oni yiyor (M10: 57).

Ayrıca bazı örneklerde “+dan/+den” ekleriyle de bulunma anlamı sağlanmıştır:

Benim babam on yaşından öldü (M5: 5).

Pınarbaşı köyünden oturüyörüm (M6: 1).

Valla o tarihlerden millet çok fakırdı (M8: 18).

4.2.2.1.1.6. Adın çıkma/ ayrılma durum eki (+dan/+dân/+den/+tan/+tân+ten)

Adın bulunma durumu, eylemin o varlıktan ayrıldığını ya da uzaklaştığını belirtir. Çıkma durumu eki, çoğunlukla bir ismi eyleme bağlayarak bulunduğu cümlede yer tamlayıcısı ya da zarf görevini üstlenir. Bununla birlikte, kimi zaman da isimler arasında bağlantı kurar ya da ardından gelen kelimelerle çıkma anlamı taşıyan yapılar kurar. Bu ek; yön, yer, zaman, neden, miktar, değer, bütünlük ya da parçalık gibi çeşitli anlam bağları kurabilir. İdil ağzında bu durumun kullanımına örnek olarak şunlar verilebilir:

Bir eylemin kaynağını, hareketin nerden başladığını gösterir:

Tâ dedelerimiz Van'den gelmedir (M13: 8).

Yer-yön belirtir:

Yuğardan bóle kayadan kazılmış (M7: 10).

Sen geçicisin, dışardan gidib geliyosun (M1: 21).

Zaman anlamı katar:

Çukten bēri buralarda ya'ni gördüğümüz paralar, paralar vardi (M2: 16).

Äskiden hayad böyledi (M5: 5).

Çopanlıhtan sonra inşaata başladım (M15: 3).

Kurudukten sonra kuyu kazdılar (M15: 7).

Sebep-sonuç ilişkisi kurar:

OnTan da bıkaç yıldır bu ‘iş meslekte çalışan kişiler yanî sıkıntı için yani fazla kâr elde edemiyor (M3: 27).

Ayrıca bazı örneklerde “+da/+de/+te” ekleriyle de ayrılma anlamı sağlanmıştır:

Benım ıalbım kırdığı zaman senın bacağında bi kilo et alırım (M1: 25).

Şimdi dá şimdi o tarihte şimdiye kadar buranın üzümü, dadi farklıdır (M2: 36).

Eskide atla filan sürüyöduğ (M9: 9).

4.2.2.1.1.7. Vasıta/ araç-birliktelik durum eki [+la/+le/+lá]

Adın vasıta durumu, ismin fiilde araçsal bir işlev üstlendiğini ya da eylemin birlikte yapıldığını gösterir. Günümüzde bu görev, ‘ile’ edatından türeyen +(y) lA ekiyle yapılır (Korkmaz, 2009, s. 318). İdil ağzında, ölçünlü dille aynı olan adın vasıta durumuna şu örnekler verilebilir:

Ė bi at da yoktu, okuzle çift sürüyodu (M4: 13).

Orakla biçiyödü ékinlerına (M6: 6).

Teregtör, biz teregtörle sürüyoruz (M10: 11).

Hayvanla sürüyöladı (M11: 27).

İple bağıyolalardi u sırtla götürüyolar (M12: 37).

4.2.2.1.1.8. Eşitlik durum eki

Adın eşitlik durumu; varlıklar arasında nicelik, nitelik, karşılaştırma bildirir. Sözcüğe eşitlik, benzerlik gibi anlamlar katan eşitlik durum eki; İdil ağzındaki kullanımı, ölçünlü dildeki ile aynıdır.

Heğer ben ağalığımızi güzelce sürersēm devam edecem (M10: 40).

4.2.2.1.2. İyelik (sahiplik) ekleri

İyelik ekleri, adlara eklenerek bir varlığın sahibini belirtmeye yarayan eklerdir. Üç tekil ve üç çoğul iyelik eki vardır. İdil ağzında örnek kullanımları şu şekildedir:

1. Tekil kişi [+m/+(ı)m/+(ı)m/+(u)m]

- +m: Abem (M5: 23).
- +(ı)m: Şartım (M1: 15).
- +(ı)m: K̇albım (M1: 25).
- +(u)m: Çucuğum (M9: 7).

2. Tekil kişi [+ (ı)n/+(ı)n]

- +(ı)n: Kızın (M1: 14).
- +(ı)n: Eşin (M1: 5)

3. Tekil kişi [+ı/+i/+u/+ü/(s)ı/(s)ı/(s)ı]

- +ı: Kızı (M14: 5).
- +i: Kızidir (M14: 19).
- +u: Çucuğu (M9: 6).
- +ü: Döstit (M1: 12).
- +(s)ı: Kınasını (M6: 36).
- +(s) ı: A`ilesini (M6: 13).
- +(s)i: Kayınpederisi (M1: 31).

1. Çoğul kişi [+mız/+(ı)mız /+(ı)mız/+(u)mız]

- +mız: Ağamız (M10: 58).
- +(ı) mıız: Hekayelerimiz (M4: 12).
- +(ı) mıız: Teravihimizi (M3: 34).
- +(u) mıız: Oğlumuza (M14: 24).

2. Çoğul kişi (+nız)

- +nız: Ağanız (M10: 52).

3. Çoğul kişi (+ları/+ları/+ları /+ları)

- +ları: Dayılarını (M6: 13).
- +ları: Çocukları (M3: 11).
- +ları: Cevizleri (M4: 8).
- +ları: Tarlaları (M2: 25).

4.2.2.1.3. Çokluk eki (+lar/+lár/+ler)

Üzerine eklendiği isim soylu varlık ya da kavramlara nicelik bakımından çoğulluk anlamı katan ektir. İdil ağzında çokluk ekinin kullanımı şu şekildedir:

Çavunlarımız (M4: 14), ‘ameleler (M5: 24), başozlar (M9: 10), řayvanlár (M10: 16), şoyunler (M15: 18).

4.2.2.1.4. Adlarda soru

Adlarda soru anlamı çeşitli yapılarla oluşturulmaktadır. Genellikle isimlere mI/ mU eki getirilerek yapılır ama sadece bu ekle sınırlı değildir. İdil ağzında, soru anlamı genellikle “ne” soru sözcüğü ile sağlanmışır. Örneklerde geçen “mí, mu” soru ekleri daha çok pekiştirme, vurgu yapma gibi işlevlerde kullanılmışır.

Şagım dedí sorunun nedir söyleyin, derdín nedir (M1: 42)?

Yani ‘asil mí, soylu mu soylı dēyil mí, ilk öncá ben de gördüm M6: 13).

Mesela, neydi ismi, unuttum yav (M15: 27)?

4.2.2.2. Fiil çekim ekleri

İdil ağzındaki fiil çekim eklerini şu alt başlıklarda incelenecektir: haber kipleri, dilek kipleri, şahıs ekleri, fiillerde soru.

4.2.2.2.1. Haber (bildirme) kipleri

Bildirme kipleri; eylemin olmuş, olmakta ya da olacak hâlini karşı tarafa haber veren ve eylemin geşittiği zamanı da gösteren fiil kipleridir (Özçelik ve Erten, 2011, s. 143). İdil ağzındaki haber kiplerini; görülen, öğrenilen/duyulan, şimdiki, gelecek ve geniş zaman kipi çerçevesinde beş başlıkta incelenecektir.

4.2.2.2.1.1. Görülen geçmiş zaman kipi

İdil ağzında, “-dı/-di/-du/-dü/-dí/-tı/-tí/-ti/-Tú/-tü” ekleri aracılığıyla oluşturulan bu kip; eylemin konuşma anından öncesine ait olduğunu, önceden tamamladığını ifade eder. Söz konusu eylem ya konuşmacının doğrudan tanıklık ettiği bir olaydır ya da

konuşmacının kesin bilgi ve güçlü kanaatine dayanarak aktardığı bir durumdur. Görülen geçmiş zaman kipinin İdil ağzındaki örnek kullanımları şu şekildedir:

Ondan sonra millet üzümlá bağ kırdular (M2: 36).

Babamız deyil de dedemízi tanıyo, hatta görmüştüğ (M2: 31).

Dağda da yatardığ (M4: 22).

Eskide atla sürüyoTu (M6: 5).

Yüzük taħardı (M6: 28).

Mılat şehire göçtü (M7: 19).

Bízim zamanda kara batöz çıhtılar (M9: 11).

Aslan öldú (M10: 16).

Görici usuluyle tanıştıg (M11: 5).

Kimisi ağılyodu ya'ni ölü yakınları ağılyodu (M12: 34).

Hatta at da vardı eskiden (M15: 10).

Olumsuz biçimi, -ma/-me ekleri kullanılarak yapılır:

Hıçbi şe olmazdı ama şu anda o hayat kalmadı (M4: 16).

Ben dahā 'amele peresi vermedím (M5: 24).

4.2.2.2.1.2. Öğrenilen/duyulan geçmiş zaman kipi

İdil ağzında bu kip; “-miş/-miş/-miş/-muş/-müş” eki aracılığıyla kurulur ve eylemin konuşma anından önce gerçekleştiğini belirtir. Söz konusu eylem anlatıcı tarafından doğrudan gözlemlenmemiş olmakla birlikte anlatıcı durumu daha sonra öğrenmiş ya da başkasından duymuştur. Öğrenilen geçmiş zaman kipinin İdil ağzındaki örnek kullanımları şu şekildedir:

Tepe köyá yerleşmişiz (M4: 5).

Ben zorla mi ağa olmuşım (M10: 65)?

Onun için adi, Çınarlı koymışler (M13: 14).

Sırt köy'de çocög olarak büyümüşüz (M14: 3).

Olumsuz biçimi, -ma/-me ekleri kullanılarak yapılır:

Ama şimdi o 'adad da kalmamış (M9: 27).

Madem siz bizi tercih etmemişsin (M10: 28).

4.2.2.2.1.3. Şimdiki zaman kipi

İdil ağzında bu kip, “-yo/-yö/-yor/-yór/-yör” ekleriyle yapılır ve eylemin konuşma sırasında başladığını ve hâlâ sürdüğünü gösteren bir zaman ifadesidir. Bu kip, doğrudan şimdiki anı işaret etmekle kalmaz; aynı zamanda fiilin süreklilik taşıdığını da belirtir. Örnek kullanımlar şu şekildedir:

O ‘arazi tamam, buğday ekiyoruz, arpa ekiyoz, mercimeg ekiyoz (M4: 19).

Bizim yevmiyemiz beş lira veriyolardi (M5: 17).

Kimí hediye istiyodu (M6: 19).

O zâman kar çoğ yağıyodi, şimdi fazla yağmıyo (M7: 34).

TeKke köyde ötürüyorum (M10: 3).

Çift sürmeye besliyölerdi (M15: 11).

Kuzu kesiyorum satıyoler (M15: 19).

Olumsuz biçimi, “-ma” olumsuzluk eki kullanılarak yapılır:

Ev benim, benimle yıkılıyor, seninle yıkılmıyor. (M1: 22).

Başka bi şey yapmıyodug (M11: 9).

4.2.2.2.1.4. Gelecek zaman kipi

İdil ağzında, “-acağ/-aceg/-acağ/-acek/-ecek/-eceg/-ecáK” ekiyle yapılan bu kip; eylemin mevcut zamandan hemen sonra veya ileriki bir zaman diliminde gerçekleşeceğini bildirir. Bu kip, henüz yaşanmamış bir durumu anlatır ancak anlatım biçimi, eylemin gerçekleşeceğine dair kesinlik taşır. Örnek kullanımlar şu şekildedir:

Yani icar etsen bi tarlayi elinde sıvır kalacak (M3: 19).

Yani bi kârın eldá kazanım olmyacağ (M3: 19).

Ābe sen bēna bir kız bulursa bulacegsın (M5: 21).

Herkes diyeceg ağanız böyle hırhızdır (M10: 52).

Sen ağamızı, ağalıKimízi yapmiyeceksin bundan sonra (M10: 60).

Ondan sonrā diyecáK ki tamam uygun gördük (M14: 22).

Türçe bi şeyler anlatacem yani (M15: 20).

Olumsuz şekli, “-ma” olumsuzluk ekiyle yapılır:

Sen ağalıK yapmyacegsın (M10: 62).

4.2.2.2.1.5. Geniş zaman kipi

Bu kip; “-r/-ır/-ir/-ır/-ur/-ür/-ar/-er/-ár” ekleriyle yapılır ve zaman açısından belirli bir noktaya bağlı kalmaksızın geçmiş, şimdi ve gelecekte meydana gelebilecek eylemler arasında geçiş yapabilen esnek bir yapıya sahiptir. İdil ağzındaki örnek kullanımlar şu şekildedir:

Tamam, ben kızını verirím (M1: 15).

Irak üzerinde çalışmalar olur (M2: 20).

Ben abeme dedím ben dışarı çıkarsam (M5: 34).

Ahşam akrabalarını çağırırdı (M6: 26).

Búnden sonra ben tahtamın üzerinde ötürerím (M10: 53).

Öyle götürüdüğ kızlarımıza (M11: 3).

Babamíz ne desán onu yapardıg, dinládıg onı (M11: 6).

Ondan sonra bağ ekersen üzüm yetişıyor (M14: 13).

Artık gelib isteyábilırsınız (M14: 26).

Olumsuz şekli, “-ma/-má/-me/-maz/-mez” ekiyle yapılır:

Kendine hayal etmá, dedi eşine (M1: 38).

Yok ola ‘affetmem (M1: 45).

Beyenmesán ağa da olsa olmaz (M5: 32).

Onun gibi başımıza ağıalığ yapamaz (M10: 33).

‘Ayni ‘ayni farg étmez (M15: 24).

4.2.2.2.2. Tasarlama kipleri

Tasarıma kipleri; zamana bağlı kalmadan belirli eklerle oluşturulan ve konuşanın eğilimini, isteğini, emrini veya bir gerekliliğini ifade eden kiplerdir (Özçelik ve Erten, 2011, s. 148). İdil ağzındaki tasarlama kipleri; istek, emir, gereklilik ve şart kipleri olarak dört grupta değerlendirilecektir.

4.2.2.2.2.1. İstek kipi

İstek kipi, yapılan eylemin bir amaç veya arzu doğrultusunda gerçekleştirildiğini ya da bu eyleme yönelik bir isteğin olduğunu gösterir. İstek kipinin İdil ağzındaki kullanımı ölçünlü dildeki ile aynıdır.

Gel sēna bi şey yapalım (M1: 2).

Ondan sōra benim abem de biz dışari çıkalım (M5: 34).

4.2.2.2.2. Emir kipi

Emir kipi, bir eylemin kesinlikle yapılmasını istediğini belirtir. Bu kip, fiile şahıs bilgisini de kattığı için ayrı bir şahıs eki olmaz. Her şahıs için farklı bir emir eki kullanılır. Emir kipinin İdil ağzındaki örnek kullanımları şu şekildedir:

Sen ne sölesen söyle (M1: 4).

Dedi, sen ‘affet onlari (M1: 44).

Dèdi gelin bana émza da atın (M10: 44).

Tamam uygun gördüK, gelsín istesín (M14: 22).

4.2.2.2.3. Gereklilik kipi

Bu kip; genellikle -mAll ekiyle yapılır ve bir eylemin yapılmasının uygun, yerinde ya da gerekli olduğunu belirtir. İdil ağzından derlenen metinlerde, “-mAll” ekinin örnek kullanımlarına rastlanmamakla birlikte gereklilik anlamı “lâzım” sözcüğüyle sağlanmıştır.

Bu hayvan onu barışmeye gitmesi lazım. Akıllı olması lazım (M10: 32).

4.2.2.2.4. Dilek-şart kipi

İdil ağzında bu kip, “-sa/- sâ/- se” ekiyle kurulur ve bir eylemin gerçekleşmesinin belirli bir koşula bağlı olduğunu ya da gerçekleşmesi istenilen bir durumu ifade eder. Bu kipin, örnek kullanımları şu şekildedir:

Gerçek te yani bu kēška her şey bilsám, anlatsam bünleri (M4: 23).

Yağmur yağarsa çok güzel oluyō (M7: 25).

Bir olağ yerse yeter (M10: 36).

4.2.2.3. Şahıs ekleri

İdil ağzındaki şahıs ekleri; zamir kökenli (1. tip), iyelik kökenli (2. tip) ve emir kipine özgü şahıs ekleri olmak üzere konuyu üç başlık altında ele alınacaktır.

4.2.2.2.3.1. Zamir kökenli (1. tip) şahıs ekleri

Bu ekler, kişi zamirlerinin zaman içerisinde ek hâline dönüşmesiyle ortaya çıkarlar. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman, gereklilik ve istek kipleri; kökeni kişi zamirlerine dayanan şahıs ekleri ile çekimlenir. İdil ağzında örnek kullanımlar şu şekildedir:

1. Tekil (-ım/-ím/-im/-um)

- ım: Paylaşarım (M10: 53).
- ím: Söylerím (M4: 13).
- im: Bíleyim (M11: 34).
- um: Kabul étmiyorum (M10: 26).

2. Tekil (-sın/-sín/-sin/-sın)

- sın: Alırsın (M1: 46).
- sín: Çarabilírsín (M8: 20).
- sın: Mahcub olursín (M10: 52).
- sin: Yapmiyeceksin (M10: 60).

3. Tekil (-): Basmış (M10: 44), kazanıyo (M15: 30).

1. Çoğul (-iz/-íz/-uz):

- iz: Vereceyiz (M14: 21).
- íz: Gelmíşíz (M7: 3).
- uz: Tanıyoruz (M2: 30).

2. Çoğul (-sınız/-síníz/-sunuz):

- sınız: Diyorsánız (M6: 29).
- síníz: Beyenírsíníz (M5: 31).
- sunuz: Bíliyosunuz (M12: 13).

3. Çoğul (-lar/-lár/-ler):

- lar: İsmarlıyorlar (M3: 30).
- ler: Koymuşler (M13: 14).

4.2.2.2.3.2. İyelik kökenli (2. tip) şahıs ekleri

Başlangıçta iyelik eki işlevi taşıyan bu ekler, zamanla fiil çekimlerinde şahsı belirten ekler hâline gelmişlerdir. İyelik kökenli şahıs ekleri, görülen geçmiş zaman ve şart kiplerinde kullanılır. İdil ağzında örnek kullanımlar şu şekildedir:

1. Tekil (-m):

-m: Çıķarsam (M5: 34).

2. Tekil (-n):

-n: İcar etsen (M3: 18).

3. Tekil (-):

Sadsa (M1: 29), öldú (M10: 16).

1. Çoğul (-g/-ğ/-k/-ķ):

-g: Kaldıg (M12: 29).

-ğ: Yaptığ (M9: 4).

-k: Gittik (M14: 6).

-ķ: Sattık (M3: 22).

2. Çoğul (-nuz):

-nuz: Gidiyodunuz (M12: 20).

3. Çoğul +lar/+ler:

-lar: Kurdular (M2: 36).

-ler: Çıhtılar (M9: 11).

4.2.2.2.3.3. Emir kipindeki şahıs ekleri

Bu ekler, eylemi gerçekleştirecek kişiyi belirtmek amacıyla kullanılır. İdil ağzındaki örnek kullanımlar şu şekildedir:

1. Tekil: (-)

2. Tekil: Hemán gel (M1: 11).

3. Tekil: Gelsín istesín (M14: 22).

1. Çoğul: (-)

2. Çoğul: Dèdi gelin bana émza da atın (M10: 44).

3. Çoğul: (-)

4.2.2.2.4. Fiillerde olumsuzluk

İdil ağzında, fiillerin olumsuz biçimi genellikle eyleme getirilen “-ma/-me” olumsuzluk ekleriyle oluşturulur. Bu ek, fiilin gerçekleşmediğini belirtir. Bu ek, kip eklerinden önce gelir ve şahıs ekleriyle birlikte kullanılarak cümlede olumsuz yargı kurar. İdil ağzındaki örnek kullanımlar ölçünlü dildeki ile aynıdır.

Ama ma'lese olmuyor (M4: 30).

TılKi bunu da kabul etmedi (M10: 33).

4.2.2.2.5. Fiillerde soru

Fiillerde soru anlamı, ölçünlü Türkçede çoğunlukla “-mı/-mi/-mu/-mü” soru ekleri aracılığıyla sağlanır. İdil ağzında ise bu anlam, daha ziyade “ne”, “kim”, “niye” gibi soru sözcükleriyle sağlanmıştır. Bunun yanı sıra, kimi durumlarda “yoksa” gibi bağlaçlar kullanılarak da soru anlamı oluşturulmuştur. Bu tür kullanımlarda, konuşmanın geçtiği bağlam ve konuşmacının ses tonundaki yükselme, ifadenin bir soru olarak anlaşılmasını sağlar. İdil ağzındaki soru sözcüklerinin örnek kullanımları şu şekildedir.

Ev benimle yıkılıyo, yuhsa seninle yıkılıyo (M1: 10)?

Bu Músulmanlar kimden almiştir (M2: 15)?

Sız ne diyorsanız onu (M6: 29)?

Sen ne diyorsun (M10: 22)?

O zaman bunden, uçümüzün kim olsun (M10: 26)?

Häyde tılKi bē, niye başını salladı (M10: 35)?

5. METİNLER

Metin 1

H. Beşir Ocak

Kayalı Köyü

1965 Doğumlu

1 Pi zaman bir yıhtiyar adam varmış. Yaşı ilelemiş. On iki yaşında oğlu varmış. Bir gün
2 çağırmiş oğlum: Bením yaşıım ilelemiş, gel sēna bi şey yapalım, söylerím. Tamam baba,
3 hazırım. Sen ne sölesen söyle.

4 Baħ oğlum, ben öldüğten sonra, evlándıgten sonra eşíne söylá: Benímle ev yıkılıyór,
5 yuħsa senínle ev yıkılıyor? Eğer senín eşín dēdi senínle yıkıyor; o eşíni hemen boşānır,
6 boşān, kenine bi eş daha bul. Tamam baba, başım üstüne.

7 Gēl giden bi iki sene üç sene baba ölüyör. Adam da yaşı yirmiki yirmi üç yaşı geliyor.

8 Kendine bir kız buluyor, getiriyor. Bi üç ay geçiyor, babanın vasiyeti varmış. Ben

9 söylüyorum bugün. Eşíne çağırıyor, dēdi**Ki**: Ev benímle yıkılıyo, yuħsa senínle

10 yıkılıyo? Onun eşí dēdi: Ev senínle yıkılıyo, senínle yeniliyo, senínle yıkılıyor. Hemán

11 gel, seni boşanalım. Aman zaman filan yūğ, çarēsíz alıyor adın. İmama gidib eşíni

12 boşānıyor. Bir sene, iki sene, üç sene alıyor. Onun eskī bi babanın bi dōstü varmış.

13 Onun evíne gidiyo. Onun da bi ızısı varmış. Söylüyör ona:

14 Sen bením babamın dōstüsün, senín de senín bi ızın varmış. Ben ızını istiyorum.

15 Adam düşüniyor, düşüniyor. Tamam, ben ızını verirím hama bením bi şartım vardı.

16 Tamam, şartın ne ise ben hazırım.

17 Adam dēdi: ızımı veriyorum hama bením albími kırdıgın zaman senín bacakından

18 bi kilo et alırım. Tamam dedi.

19 Hákıma gidiyor, senedíni yapıyor. Adam da senedíni cebíne koyuyor. Gel zaman gid

20 zaman bir, iki, üç ayı geçiyor, yine o eşíne söylüyör: Ev benímle yıkılıyo, yuħsa

21 senínle yıkılıyo? Eşı ona dēdi**Ki**: Sen geçicisin, dışardan gidib geliyorsun; ev bením,

22 benímle yıkılıyor, senínle yıkılmıyor. Teşekkür ediyor eşíne.

23 Gel zaman gid zaman hiç eşíne hic şey söylemiyor. Onun eşí diyor gi: Diyo, ben senín

24 eşíním, sen bi gün ne bena bi kü**Für** söylüyösün ne ızıyorsun ne yapıyo. Ona dēdi**Ki**:

25 senín baban benimle sened yapmış, benim albım kırdığı zaman senín bacağında bi
26 kilo et alırım, ondán. Ondan seslenmiyorum sana.
27 O zaman olur da o zamana adar zengin oluyóler. Ė onun eşini diyor gi: Yarın gid
28 babamın Tkknı karşısında bi Tkn ‘a. Babam eşyalarını iki bin lira satan eşyayı
29 sen bin liraya sad, bin liraya sadsa sen beş yüze sad. Aman filan bevan senedi var filan
30 ben sna diyorum. Sen git yap.
31 Adam gidib Tkkn ‘aıyor orda. Babası, onun ayınpederisi iki bin lira satan eşyayı
32 o bin lira satıyor, bin lira satani beş yüze satıyor. Bir iki gün, üç gün onun ayınpederi
33 çok kıızıyor. Üüncü gün ona seslandı:
34 Benim böyle bi senedim var senínl. Yarın azırlan, akıma gidiyoruz.
35 Tmam dedi, mecburdır adam. Aamleyín eve geliyo, üzünlü yüzü filan. Eşini dedi:
36 Niye böyle üzünlüsün, d babanın böyle böyle, a şeyi vardır, senedi varmış. Ė bena
37 aırıyor, yarın akıma gidiyor. Yarın akıma gidiyoruz.
38 Tmam,  sen rıat y dedi. Kendine ayal etm, dedi eşine. ız da aamleyín da
39 sabah erkenden alkıyor, akıma gidiyor. akım Be, sen bu cbbeyi bena ver büyüg
40 bir mitar para sana veriyorum, üç sa‘at bana ver. Sana böyle bu adar pra veriyorum
41 sana. akım da parayı görünc tamam dedi. ArtıK akım ız oluyor. Sabahleyin adam
42 da ayınpederiyle beraber gidiyor akıma. agım dedi sorunun nedir söyleyin, derdín
43 nedir? ayınpeder dedi, ble ble senedim vardır. Burda benim a, bende, benim
44 sened bende. Ben böyle söylemişim. Dedi, sen ‘affet onlari, sen damaındır filan yok
45 ola ‘affetmem. Benim albımı kırmış, ben ondan alırım. O zaman akım dedi, git
46 kendine kskin bi bıa getir. Bi yera bir bacağıta bi kilo et alırsın veya eer sen bir
47 egsg alırsan veya fazla alırsan bi severinde ben de senden o adar et alırım. Adam
48 dünnmş ya dedi ben nasıl bi mümkün deildir ya egsg alırım ya fazla alırım. O
49 zaman dünnmş dünnmş ‘affederim dedi, affetmiş.

Metin 2

Mehmet Öztürk

Yüksek Köyü

1955 Doğumlu

1 Merhaba. Eved, saol teşekkür ederim.

2 Mehmed Öztürg, Türcçe Yükkökü, Kürçe Barıme, bin dokuz üz elli beşli

3 doğumluyum. Şu anda atmış sekiz yaşındeyim.

4 Hüde hayatımız şöyleydi. Dedemizin dedemin hayatını da hatta hatırlıyorum. Yokluk

5 idi, yokluk içinde, zorluk içindeydig. Geçimimiz hepsi hayvancılık idi. Hayvancılıkla

6 geçim oluyodu. Doksan iki binden beri o da kalktı, o da kalktı. Hayvancılık da kalktı.

7 Şimdi işta herkes kendin omuzuyla, sırtıyla çalışıyor. Kimisi Ankara'da kimisi Adana'da

8 çalışıyor.

9 Eskiden duyduma görá buranın ádi Barım, Barım da Hristiyanlara ait idi. Hristiyanlar

10 vardi. Hatta bu bizim bu köyün ádi rüzgarla adlandırmıştır. Bārım, Bārım yani rüzgarra

11 bāy ile ádlendirdi. Çünkü bu köy yügseg olduğu için Kársteki hava buraya geliyor.

12 Soğuğu da sıcakı da hár şeyi bu tarafımıza yügsegtir. Her taraftan daha yügseg olduğu

13 için havası çok serin. İşte bu rüzgarla Kürçe adlandırmışlar.

14 Şimdi halk hangı halk yaşıyor. Tabiki şimdi Músulmanlarından kalıyor. Bu

15 Músulmanlar kimden almıştır? Hristiyanlardan almıştır, ani hárhangi bi zorlug içinde

16 deyildir. Çukten beri buralarda ya'ni gördüğümüz paralar paralar vardi, eski paralar,

17 eski entikaler çıkıyor ama çoğu antikaleri Roma gidiyor. Buronstur, mağastır. Parayla

18 kesilmiş entikaler vardır.

19 Hüde geçim kaynağımız şimdi kuruculúgtan bi kısmi geçiyo, bı kısmi. Bir kısmi da

20 hayvancılıkla geçiyor. Bir kısmi de Irak üzerinde çalışmalar olur. İşte bu millet öyle

21 köyün halkı bunun devamını yapıyorlar. Bi de şu vardı. Tabi bizdeki kalan arazimiz

22 vardı. Bu araziler de kuru olduğu için su yoktur. Buğday, arpa, o da geçici olarak. Yani

23 çok değil az bi şeyle geçimimiz oluyo. O da var. Rencberlig de var işte öyle.

24 Yüksek Köyün önceden hayvancılıkla meşşur idi. Hayvani varmişti. Başka bi şeyisi

25 yokdu. Saz tarlaları vardı, tarla ile işte susuz olduğu için geçimsizlig çok azdır.

26 Buranın üzümü, buranın üzümü, yani bölgede bulunmuyor. Hem dadından hem

27 büyüğünden ē bulunmuyor. Yani haqqaten ji yiýen, gören atmış yaş üzeri

28 o tarihteki yediği üzüm şimdi de o datı hatırlıyor. Datı vardı, buranın üzümün dadi

29 vardır. Kırmızı toprahtadır ben tahmin ediyorum.

30 Hude üsũ asmaları dedemíz zamanında bílmıyorlardi. Tetemízi tanıyoruz. Babamız
31 deyil de dedemízi tanıyo, hatta görmüştüğ. O tarihtáki gelinler Türççe adını
32 bilmediğim bir köyü vardır. Işıķ Koyú olaceğ yüzde yüz. İşte orada bir gelin geldi
33 dedemízín zamanında onlara söyledi. Bizím tarafımızda, bölgemízde. Tam o bayān
34 gelin bizim bu bolgede deyildí başka bir bölgede aşirete bağılydi. İşte onun bıķaķ
35 çubuğı getirdi. Ekti bir iki sená, baķtı **Ki** üzümün dadi gördüler. Ondan sonra millet
36 üzümlá bağ kırdular. Şimdi de şimdi o tarihte şimdiye kadar buranın üzümü, dadi
37 farklıdır, her tarafın**Ki**nden de.

Metin 3

Mehmet Arıç

Oymak Köyü

1966 Doğumlu

1 Ben Şirnak İdil Oymak köyünden Mehmet Arıç adında bi köylüyüm. Ê on bir çocuk
2 babasiyim. Ê başka tanıtateceğim bi köyde muezinlik yapıyorum.
3 Mesláyımız işte hayvancılıkla, çivçilikla uğraşıyoruz.
4 Doğum yılım bin dokuz _ üz atmış altı doğumluyum.
5 Yöremizin geçim kaynağı geneldá hayvancılık ve tarımdan oluşuyor. İştá ē hayvan da
6 besliyoruz. Yazın kimileri hayvanları yaylaya gönderiyor kimileri evdâ bakımını
7 yapıyor. İşte sütünü, peynirini Cizre'yá İdil yörelere, çevrelere bayanlar götürüp satıyor.
8 Kuzuları satıyoruz. İştá yün zamanda yün de satıyoduk şu an yünTen faydalanamıyoruz.
9 İştá bu senelerde biraz hayvan bahımı bizim için sıkıntılı olmuş. Çüngü yem
10 pahallanmış. Hayvandan da kâr az elde ediyoruz. Önceleri yem ucuzaydı. Hayvandan
11 bayâ para kazanıyoduk. Şimdi bazılarının çocukları olmasa İştá mevsimlik işçileri
12 olmasa İştá bazıları için meslekten kimi soyacı, kimi boyacı, kimi böyle çocukları
13 olmayan aileler sıkıntılı, gēna hayvandan sıkıntılı da geçiyor. Yani darlıkla geçiyor.
14 Şū birkaç yıl verimli yağmur da yağmıyor. Meralarımız yeterli deyil, ondan dolayı
15 geçimimiz bu senâlerde çocukları olmıyan, çalışmaya göndermeyen şahıslar biraz
16 sıkıntı de çekiyor. Hayvan kendini kurtaramıyor.
17 ĪnanKi tarlada da benzeri hayvan, benzeri gibi aynı anlatâbılırım. Yani nâsıl
18 hayvanlıktan geçim zorlamış. Kendini kurtarmıyo. Zir'attan da 'ayni. Yani icar etsen
19 bi tarlayı elinde sıvır kalacak. Yani bi kârın eldâ kazanım olmıyacağı, çünkü onda da
20 yağmur yağmıyor, gübre pahallı. İştâ ne diyelim. Birkaç yıldır zir'attan da fâzla kâr
21 ekin geçân sene, öTeki seneye rağmen aynı aynı sattık. İki bin yirmi üçtâ on bin iki
22 yüze sattık. Bu sene dá on bir üç yüze sattık. Arada fark bi milyar, tonün başı bi milyar.
23 Gine de çok şükûr devled biraz şey vērdi. Yoksa zir'attan da kâr edemiyoruz. Yani
24 doğrusu çalışmağ.
25 Biz sonbıharda sonbıharda ekıyoruz. Böyle nadasa tohuma atıyoruz, gübreleniyoruz,
26 alıyo tâ ilkbaharda da ikinci gübreyi atıyoruz. Yāzın da işte biçerdöverle hasadımızı
27 kaldırıyoruz ama masraFi çok oluyor. OnTan da birkaç yıldır bu 'iş meslekte çalışan
28 kişiler yanî sıkıntı için yani fazla kâr elde edemiyor.

29 Ramazan ayında iřtá çok řükúr o kúltúr bizde var. Onu deyerlandiriyor herkes kendine
30 góra. Bazī bi güzel bi yemág yapsalar şomşılarına ismarliyolar. Bazıları Remazan'dan
31 dolayı elinden ne gelirsá, seşabını, sadaşasını, şunu, bunu, zekatını, şunu, bunu
32 birikmiyor tā Ramazan gelincá fazla seşab şazanmak için yöreye dağıtıyo iřtá. Ondan
33 sonra işte biz her gece mesela teraviş şeysine gidiyoruz. Teravi namazımızı kıliyoruz.
34 Köy halki çoğunlukla maşalla yanī otuz kırk kişilik bi nüvusla teravişimizi kılıyoruz.

Metin 4

Necat Özel

Tepe Köy

1965 Doğumlu

1 Meraba, saol, var olun. Ben Nejat Özel, İdil Tepe Kóy’de bin dokuz uz atmış Peş
2 doğumliyím. Atmış yaşındeyim. Kóyde yaşıyorum. Herhangi bi vañanTaş Kıbi kendim
3 köyde yaşıyorum.

4 Bi hikâyá anlatmaya bóyle başlicem. Bizim bizim ‘aslen bis Şırnañ, Uludere Köyü’nden
5 gelmişiz Tepe köyá yerleşmişiz. Hâlâ akrabalarımız orda durúyöler. Akrabalık
6 bağlárımız hep sürüyordu. Dòksan yıllara kadar hem onlar bize musafir olarak geliyodu
7 hem bíz giderdíg. Onlarınkî dağ arazisi, tarlası yoktı. Bize ne yapar bíz bíz o zaman
8 geldi zaman üç dört tane çuval ceviz, güzel cevizleri vardı. Onların meşşur cevizleri
9 vardı, bize gelirdiler. Bizim ailelerimiz de otuz kırk taná ailá, en yak akrabalarımız
10 vardı. Her bizim bi evá on on beş kilo ceviz verirdiler. Bíz de onlara hâdye getirdi,
11 para verirdíg. Bizim o zamandaki durumlarımız onlarınkinden daha iyidi. Şu anda
12 onlar bízden daha iyidir. O zamanda her şey yerinde oluyordu. Başka hékayelerimiz
13 vardı hema buni nasıl söylerim. Ê bi at da yoktu, ókuzle çift sürüyodu. Güzel bi çorba
14 mercimeglerimiz vardı. Buğday çorbasi olurdu. Bi de karpuz kavunlarımız vardı
15 amma hayatımız sağlıklıydı. Her şey geçerliydi, her şey güvenliydı. Hayvancılık da
16 yapardı. Geceleri de dağlarda kalırdı. Hîçbi şe olmazdı ama şu anda o hayat kalmadı,
17 o salıklı kalmadı. Her şeyimiz kendi biçerdí, kendimiz döverdi, yèrdíg. Ama şu anda
18 öyle bi hayatımız yoñtur. Ne dağda kalabiliyosun ne köyde kalabiliyosun. O ‘arazi
19 tamam, buğday ekiyoruz, arpa ekiyöz, mercimeg ekiyöz, hep ilaçlıdır. O zaman de
20 ilaçsızdı. Bizim bu bölgenin bi şeylerimiz, bu özel hayatımız vardı. Karpuzlarımız
21 vardı. Şu anda hiç kimse tatmıyo. Kimse kalmıyo. Hüzürümüz fazla eski gibi. Êskiden
22 çok rahattıg. Dağda da yatarđıg. Yorganlarımız yoktü. Yünlü bi yatañlarımız olurdu.
23 Ama şu anda hiç öyle bi şey yoñ bízde. Gerçek te yani bu kèşka her şey bilsám,
24 anlatsam bünleri. Yüzüm bağlarımız vardı, bîr hafta on gün geceleri yüzüm bağda
25 kalırdı, pekmez yapardıg. O bäreket de kalmadı, güvence de kalmadı. GiTib de bi gece
26 bağda kalırım da ateş yakarım, pekmez yaparım kalmadı. Bu hayat deyişti. Bi
27 hayvancılığten yoğurtumuz vardı, peynirimiz vardı ‘amma hüzürümüz çokti.
28 Buğdayımız vardı, hüzürümüz çokti amma şu anda buğday da çök, yoğurt da çök,

29 peynir de ō, hūzūr almadı. Hayat o zaman hayatti. Kēşke o zamanlarımız, kēşke bu
30 senelerde de olsaydı. Ama ma'lese olmuyor.
31 Saolun. Allah razı olsun.

Metin 5

Şeyhmus Şengül

Topraklı Köyü

1966 Doğumlu

1 Pısım la rahmanırıhım.

2 Benım adım Şeyhmus Şengül. Ben bın dokuz úz atmış altiden doğdum. Yedinci ayı

3 yirmi beş benim doğumum yedinci ayı yirmi beş. Benım adresım Şırnağ'ın idil ilçesi

4 Topraklı köyden ē doğdum.

5 Āskiden hayad böyledi. Benım babam on yaşımdan öldü. Topraklı'den yayan olağ

6 Diyarbakır'e gidiyodu, Sirt'e gidiyordi. Bu okul yoğti, ālātirik yoğdi, bu kaynak suyu

7 yoğti. Bız yağmur süyü içiyordug. Erpa ekmeyi ben yemişim. Ben na iki üç yıl yedim.

8 O zâman ben gördüm. Yayan ben bir seFer Topraklı'dan Midyad'e gitmişim bi sefer.

9 İdil'e de gâlmışim. Babam Diyarbakır, Sirt'e gidiyordi. Bóyle yól, ālātirik, araba yoğti.

10 Hatırlıyorum, öğündüğden Topraklı'ya kadar on altı kilometredir. Bız yayan olarak bi

11 hâmsire orda vardı. Bız iğne veriyó, bize iğne vuruyorlardı. Bız o hâmsireyâ Hıseyne

12 sıhye diyordi. Midyadliydi. Orda bız ön yıl boyunca oraya gâldıg. Ondan sorā hayad

13 zordi, ālbise yokdi, ayakğabi yoğti. Ben bir sefer bin dokuz yüz segsânden ben

14 Adana'ya gittim, çalışmaya gittim. İşatda çalıştım. Orda benim yevmim üç yüz üç

15 liráydi, üç yüz değildí üç liráydi. Burda azdı, Kayser'de beş liradır diyorlardı. Ben

16 Adana'dan bir ay çalıştım gittim, Kayser'de orda biz iki kişi oraya gittig. İkki ay

17 boyunca orda da çalıştığ. Bizım yevmiyemiz beş lira veriyolardı. Ondan sonra benim

18 iş Anadola gittim. Yılın sadece o sefer oldu. Ondan sonra āvlandım.

19 Ben Manisa'ya 'amele Pambuk çapeye götürmüştim. Ben ordā, bu cib telefoni o zaman

20 yoğti, yoğti. Ben, benim abem kuruciydi. Ben orca ev her kóyde bir telēfun, muhtarın

21 telefoni vardı. Ben Manisa'den telefon ettim. Ābe sen bana bir kız bulursa bulacegısın,

22 bulmasā ben kóyde bir tâne zórla kaçırırım dedim. Ondan sorā ikki āy boyunca ben

23 Manisa'da kaldım. Ben eva geldim. Midyad'a benim abem köyden Midyad'a gelmiş.

24 Benım önüme gelmiş. Ben dahā 'amele peresi vermedim. 'ameleler peresi hepsi

25 bendedir. Kardeşim ben sēna üç tane kız görmüşüm. Bir tâne Kırcı'da, bir tēnā Çığırın

26 Yeniköy'dá, bir tanā Odabaşı Nüseybin bir köydedir. Bız öncā Kırcı'ya gidiyorum. O

27 olmasa bız Yeniköy'e gidiyöz. Yuğsa bız Odabaşı kóye gidiyoruz. Odabaşı Nüseybin

28 bir köydür. Bız Kırcı'ya gittik. Ordán bız daha kóye gitmedán ordán bız ağşam yemeyi

29 yedig. Ondan sora ben kóşede televizyonun yanındaydım. Benım abem de ordaydı.

30 Onda da Fatma benim karşıma gáldi. Bením kayinpederím dèdi. Kızım bu adam sení
31 görmeye gelmiş. Birbine bākın. Eyer birbiníze beyenirsíníz bíz anışma yaparız.
32 Beyenmesán ağa da olsa olmaz. Ondan sòra on dağa kıaldí gitti. Bením kayinpederím
33 gitti dèdi valla bírazi bíz memnuníz, bíz anıştıg. Ondan sòra benim abem de biz dışari
34 çıkalım. Ben abeme dèdím ben dışari çıķarsam ya eveddí ya hayırdır. Ben de dışari
35 çıķmadan eved dèdím. Ondan sònra anışmamız óyle oldu. Bir ē alti mílyon e başlıg
36 paresi alti mílyon altın peresi ē altın peresi on iki mílyonla öylá. O zâman da bin doķuz
37 yüz seksán duķuzdan nişanlandım. Beş áy boyunca o pára zorlā topladım, borc olág
38 mıladten alıyødum. Hatta bíz düğünümüzi yaptıg. Düğünümüzü ē bín doķuz yüz
39 seksán duķuz üçinci ayi yirmi sekízında ävlandım.

Metin 6

Adnan Sönmezer

Pınarbaşı Köyü

1970 Doğumlu

1 Ben Adnan Sönmezer, Pınarbaşı köyünden oturüyörüm.
2 Hucām köylīydī, amcām kıızıydı. Zañ onlar birbirimizi tanıyōduğ. Bābasından istedīg.
3 Onlar da qabul etī bīzī, burda berdel idi, berdel idīg. Onlar da kız qardeşimi istedi.
4 Dörtümüzde onay vérince qarar verdīg. Nasip kısmēd idi.
5 Eskide atla sürüyōTu. Ben de gördüm ağı āma ben kendim sürmedīm ama babam
6 sürdüğünü gördüm. Oraqla biçiyōdū ēkinlerīna. Atla, kışı sürüyōTu. Daha önce gördüm,
7 diyer köylerde gördüm, öküzle sürüyōTu. Boğayla, öKüzle. Şu anda de şu anda
8 teregtörle bizim burda, diyēr köylerde bazı dāh köylerde bardır ufağ parça parça taşlar.
9 Eşekle sürüyoruz bağları fālan.
10 Hōcām eskide bīzīm bu bolgede başlık vardı. Kıız istemeden şu anda çok fark olmuş.
11 Şu anda birbirini görüyōlar, konuşuyolar, so‘bet ediyō. Ondan dolayı babasına,
12 ailesīne gidīb şu kıızı isteyin. Ama eskide öyle yoktu. Dīreg mesele kimīn araştışıyordu
13 kimīn kızını, a‘ilesīnı soruyordu, dayılarını soruyordu; yani ‘asil mī, soylu mu, soylī
14 dēyil mī ilk öncā ben de gördüm. Hatırlıyorum öyle ‘aslını soruyorTū. GiTib istiyordu.
15 Büyüg yaşlılar fālan dōrd beş kişı giTib orda eskide böyle de ‘araba de yoktū, gidīb
16 orda qalıyodu gēceleri. Gēceleri orda qalıyōdu. So‘bāt ediyordu. Orda kıızı istiyordu.
17 Allah'ın emriyle istiyordu, getīriyodu. Başlık de bi de çuğ yērde başlığ vardı. Mēza
18 diyelim bir mētre zīncīr, bir buçuk metre zēncir insana göre bazıler dēyişiyodu. Mesele
19 hediye istiyodu. Kimī başlık diyodu, Kimī hediye istiyodu. Yani genelda ama bu
20 senelerde bu devirde dēyişti.
21 Hōcām kıızı qabul etikten sonra ses kesiyolar, sōS kesiyolar. SōS kesdīğten sonra
22 mesele diyelim hazırlanın belli bi tarih veriyordu. Bir hafta yahut on gün yirmi gün bi
23 tarih veriyordu, hazılayana kadar. SōS Kesince sōS kesmede ilk önce sōS kesmede
24 mesele diyelim bir hayvan götürürdü. Orda gece qalırdı, orda. Gece orda qalırdı. Bir
25 iki tebsi bakla‘a ya, bir hayvan, kēçi, koyun giTib orda keserTı. Ağışam yemeyini orda
26 yērdī. Kızın ailesīnden. Orda yērdī. Ağışam akrabalarını çağırırđ, kızın akrabalarını
27 çağırırđ. Orda sōS keserTı. Hām so‘bet ederTı hem de dātlı fālan sōbetini yērdī. Öyle
28 gelirdi sōS. Yüzük taħardı. Ondan sonra gene beli bi tarih verirdi kınaya. Mesa kınaya
29 şerbed diyorlar. Sız ne diyorsānız onu? Şirani. Mesa düğünden bir gün önce, iki gün

30 önce damad tarafı, akrabalarını, arkadaşlarını bütün komPile çağırırdı bíz böyle yarın
31 şerbete gidiyoruz. Şerbete gidiyoruz, gündüz sa'atinde. Gündüz saatinde giTib orda
32 dātlı, baklava, dātlı, pāsta ne gerekiyorsa kendi imkanına göre alıb götürüyo.
33 Akrabalarını kōmPile oraya götürüb orda ikki üç saat yerdí orda. Ondan sonra gelini
34 hediye taħardı herkes, taKı taħardı. Kimi damata taħardı, Kimi geline taħardı
35 hediyelerini. Ondan sonra o bitincá vedalaşıyordu. Aħşama orda dörd beş kişi kalırdı.
36 Dörd beş kişi orda kalırdı, gece kınasını yaPardı. Kınasını yaPardı, orda kalırdı. Şu
37 anda geliyorlar evá, eskide yoħtu, 'arabá yoħtu. Gelış gidiş zor olurdu. Orda kalıyordu
38 gecelerini. Kızların evinde kalırdı, öndan sonra sabaha düyün gelini hazırlardı. Burda
39 da damad tarafında da karşılarına giderdí. Orda belli bi yerde, bir noktada buluşub
40 gelini getirirdí.
41 Hocām burdá genelde şu anda, eskide öyle deyildi. Eskide yaşlılar evde, ailede büyü,
42 kişi hangi ise saygi olarak o taşıyordu. Yani ona bırakıyordu, o isim taşıyordu. Şu anda
43 de bende de āyni gene mevcuttır. Şu anda babam, babam bütün bízim çocukların
44 ismini o koyı. Yani şeref olarak, büyü olarak ona bırakıyoruz.

Metin 7

Hüseyin Akpınar

Güzelova Köyü

1958 Doğumlu

1 Adım Huseyin AkPınar. Atmış beş yaşındayım. Bu kóydá yaşadım. Bu kóy alışmışız.
2 Köyün ismi ē Tírki Güzelova. Kúrdi Hana Haso, Hana Haso.
3 Yörenin tarihî bize söyliyē bîn yıldır Hasan Keyf'ten burayá gelmişiz. Haso adını ordan
4 atla kendini atmış dereya. Kurtulmuş, burayá gelmiş, burayá goç olmuş. Bize
5 söyledıKİne görē bin yıldır burda yaşıyoruz. Bu kóyde yaşıyoruz. Bu köyi ismi, Hasan
6 Keyf de o adamın ismi koymışlar. Bu köyde de 'ayni onun ísmi, Hana Haso, Hana Haso
7 koymışlar. Onun tarihini o kadar biliyorum. Bizim millatımız Suriyá'da var. Çok
8 tarihten goç olmuşlar. Tekrar geri gelmişler. Bîn yıldır bizim dedemiz burda yaşıyorlar.
9 Bizim bu kóyde yaşıyorlar. Tarihi bu kadar egsigdir. Bunun zindanı var. Bunun yeri var.
10 Yuğardan bóle kayadan kazılmış, habis diyorlar. Savaş yeri. Sonra da silah çıktı filan.
11 Savaş yeri var. Kalaydi, kalaydi. Hebsi kalaydi. Ama sonra da bu adam gittikten sonra
12 ev kurmuşlar. O kála hepsi ev yapmışlar. Yeni evler yapmışlar. Mıgare çohtur önceden
13 ū çok eski evler vardır. Hiç biz bilmiyoruz kim bu evi yapmış. Çok eski evler var
14 burda. Çok tarihi eskidir. Ama kimse sahip çıkmıyo.
15 Geçim kaynakleri eskiden çok güzeldi. Tarlamız azdır hama çok deyerlidir. Çok
16 kıymetlidir. Derededir. Bu dereden çok sağlam tarladır. Her şeyi oluyō. Bi de dağleri
17 yükseg dağlar, yüzüm bağı her şeyi oluyo. Yüzüm bağı, incir her şeyi oluyō burda. Bi
18 de büyü dağlar da var, hayvan, hayvan yeri di. Ama şimdi o kalmadı. O hayvan
19 kimse artık beslemıyo. Milat şehire göçtü. Çoğu önce İstanbul'a sonra tegrar Mityad'e
20 gelmişler. Şimdi köyde, köyümüz eskiden kırk haneydi, şimdi on hane var. Şimdi on
21 hane kalmış. Köyümüz havası temiz dağların arasında havası temiz, biz onun için
22 gáldig.
23 Tarla, önce biz yol yohti, biz öküzle sürüyōdíg. Şimdī teregtör çıkmışlar, teregtör
24 çalışıyō, biçär geliyō. Tarla sürüyo, här şeyi oluyō. Buğdāy, diyelim bi sene karpuz
25 ekiyoruz, yağut da kavun, artesi sene ekin çok güzel oluyō. Yağmur yağarsa çok güzel
26 oluyō. Yani eskiden böyle öküzle ekiyōdíg, iki gün üç gün buğday ekiyodu, bize yeteceg
27 kadar buğday geliyodi. Yani teneKe yetmiş teneKe atıyodi. O kadar hayvan gúbresi
28 atıyōdíg. Ondan sorā güzel sürüyōdíg. Yağmur da çoğ yağıyodi. Yani iki, üç gün
29 buğday ektiği zaman bize bi sene yetiyodi. Mercemeg oluyō, erpa da hayvan için

30 ekiyōđıg. Yani tarlamız deyerlidir, azdır ama derededır. Çok ekin oluyō. Her şeyi
31 oluyō ama en fazla en fazla şabi buđdāy, mercemeg ekiyoz. Buğday, mercemeg.
32 Kış hazıgları diyelım hayvan varsa onun saman içerya alır. Bi dá odun. Soğuk oluyo.
33 Burda hām sıcağı var hām soğuşu var. Dağlıgdır. Diyelım askiden yol yohti, bız tam
34 altı ayı arvan hazırlıyodıg, un hazırlıyōđıg. O zâman kar çoğ yağıyodi, şimdi fazla
35 yağmıyo. Bi de yol olmiş, araba gidib geliyor. Fazla sıtık yapmıyoruz.

Metin 8

Ramazan Soyal

Karalar Beldesi

1963 Doğumlu

- 1 Hoş buldū, saol teşekkür ederim, Allah razı olsun.
- 2 Valla bēn Karalar'de otüryorum. Karalar doğdum. Ādım Ramazan Soyal, bin dokuz ūz
- 3 atmış üç doğumliyım. Bir bir dokuzuncu ay bir, bin dokuz ūz atmış üç.
- 4 Hayat hikâyem, vallā bız kóyde ikán bazı tarlālarımız varídı, sürüyodu, arpa ekiyodu,
- 5 mercemeg ekiyodu, buğday ekiyodu. On on beş dönüm arazımız varídı. Babamla
- 6 bārabar ekiyodug.
- 7 Vallā eskiden elle biçiyodug, zaten şimdi az olduğu için ne terektör giriyor içine ne
- 8 biçer bi şey girmiyor. Elle biçiyodug, oraqla biçiyodug. Getiriyodug köye eşeklerin
- 9 üzerinden getiriyodug köyden. Ordan hayvanlar vardı. Üzeriná bağılyodug, geziyodug,
- 10 o şegilda saman yapıyodug. Rüzgār ıalktığı zamanı birbirinden havaya atıyodug,
- 11 arınıyodu.
- 12 Valla ben gördüm, fistan varídı, şervāl varídı. Hā ben şahsen, fistan de bir araya
- 13 giydım. O zaman fakir idíg. Bız arpa yiyodug o zaman. He valla. Ben şahsán yedım,
- 14 arpa ekmeyi ben yedım.
- 15 Bızım o zımanlarda şey yokdı, bölá ufağ bi kutu varídı. Bi tane bakıkalımız vardı. Ölçú
- 16 oydi. Şü iki kilölüg zeytin kutu vardı o şegilda. Batırır arPanın içíná, buğdayın içíná,
- 17 mercemá içine ölçú oydi.
- 18 Valla o tarihlerden millet çok fakirdi, fazla düyün yokidi. Şimdilig iyidir. Hayvan
- 19 kesilirdi. Eskide bi hayvan kesiyodu, komşulara çarıyodu. Bi yemeg veriyolerdı
- 20 bunlara. Şimdilig beldeyi bile çarabilırsın.
- 21 Kuru fasulyá, ēt, burgur idi o tarihlerden, burgur da bi, nohud yapıyolardı bi arada.
- 22 Kabak yapıyolardı.
- 23 Eskiden meslem yokdu, seksen yediye kadar hiıbí meslem yok idi. Seksen yediden
- 24 sonra Anıara'ya gittim. Afyon'a giTım, oralarde ustaların yanına çalıştım. Divari
- 25 örendım, divardan çalıştım. Ondan sonra doksan üçe kadar o şegilde çalışma. Kıurbetta
- 26 doksan üçten sonra eva geldim. Ona sonra o şegilde kaynağa da başladım o aralarda.
- 27 Kaynak işleri la uraşıyodug, şimdi de uraşıyom.

Metin 9

Abdulkadir Ay

Toklu Köyü

1969 Doğumlu

1 Abdulkadir Ay. Atmış dukuz doğumliyım. Tòklu kóyde yaşıyorum. Yüz yüz eli senedir
2 bu kóydeyiz. Dedem daha gelmiş kóye.
3 Valla hayat bíz çucugan çopanlık yapıyoduğ, çivçiliğ yapıyoduğ. Yirmi seneye kada
4 öyle devam etti, sonra şüverlih yaptıh. Ū on senedir şüveri de bıraktım. Şimdi servis
5 kullanıyorum. Bin dukuz ūz seksán sekize evlándım. Otuz sene hanımla beraber
6 kaldım, o vafat etti. Bu dört senedir bi tane daha getirmişim amma onun çucugu yohtur.
7 Beş alti çucugum vardır. İki oğlum, dört kızım vardır.
8 Buğday, arpe, mercimeg, nuhud bízden oluyō. Çümkü kuru tarladır sulı filan yohtur.
9 Şimdi de bíz merceme de bırakmışız. Sade erpa, buğday. Eskide atla filan sürüyōduğ,
10 elle topluyōduğ, hayvanlarla bóle eziyōdih. Sonra bațozlar, eski kara bațoz. Bízım
11 zamanda kara bațoz çıhtılar. Bi kaç sene öyle geçti. Sónra bu savurmali bațozlar geldi.
12 Kaç senedir, on on beş senedir biçerle biçiyōz. Traktörle sürüyoruz.
13 Valla eskide bu kıyafed yoktü. Bíz bir yere giderken bi pantol alıyōduğ, bi ayakķabi.
14 O da Ąrmeníg, lastig ayakķabiydi. Bíz giTib geliyōduğ. Allah'a şükür şimdi her şeyi
15 var. Eskide bízım ‘adedımız baba, ane gördü zaman zaten bíz birbirimi görmüyōduğ.
16 Sonra onlar istedi zaman istiyōdu bíz de, yani bízım zamande gine bíz görüyōdih. Eski
17 zamanda yani görmeden istiyōduğ. Baba ane istiyōduğ. İşte başık parası o zaman vadi.
18 Şu kada altın maltın, zincir mincir o kada yōhtur. Ama şu an bibini görmáden, bibini
19 sevmeden burda bi şey olmi. Yani evlándíg olmuyor.
20 Bízım zamande bíz yán gümlég alıyōduğ yā fistan alıyōdu an kúndıra alıyōduk, mılata
21 dağıtıyōduğ, öyle düğün yapıyodu. Şimdi tebriKle oluyo.
22 Şu anki kıyafetti ama o zaman bu kıyafet yani bu kadar şey yohtur. Yani bu kadar
23 inkân yohtur, ‘ayni ‘ayni ‘ayni elbise giyyoduğ hama şimdi inkân var. O zaman o
24 kádar inkân yoktu, ‘ayni, ‘ayniydi.
25 Sünnet ‘adedlerí eskide o da düyún gibiydi. Sünnet zamandá mevlüd okuyodü, emeg
26 veriyodu. Bazíler düyún yapıyodu. İki gün iki geca davul zırna ile kamançeyle
27 çalıyodu. Ama şimdi o ‘adad da kalmamış.
28 Valla bízde taş vardı, taş çoktu köydá. Bíz akşama kadar ev yapıyoduğ. Ağşamley
29 yıkılıyodu, eveyá geliyodu. Bíz öyle gördüğ.

Metin 10

H. Ata Ögel

Teke Köyü

1958 Doğumlu

1 Pismillahi rahmanı rıhim.

2 İlk öncá bizi dinleyenlerá heppinize selamlêr, hürmetimizi sunuyorum. Benim adım

3 Mehmet Ata Ogel. TeKke köyde ötürüyorum. TeKke Köyü ismi hırabe nêriya. Kürtçe

4 hırabe nêriya. Şırnağ ilimizdir. İdil ilçemizdir. Benim babam, dedám, dedemín babası

5 de bu köyde yaşamıştır. Bu iki yüz yıldır bíz bu köyde yaşıyoruz. Bíz bu kóyde

6 yaşıyoruz. Çucuğumuz zamanında çok çilá bíz çekmişiz. Ekmek azdî, yemek azdî, su

7 azdî, hêr şeyi yani fakırlıgla geçiniyordu. Bíz küçükKan güleyle güleyle ışık kab, kúrçe

8 ismi kâb. Bíz onunla oynuyordug. Ben olak çopanlığı yapmışım. Ben çivçi koyun

9 çopanlığı yapmışım. Dort yıl. Ondan sorâ ilk önce bíz çiftimizi öküzle çiFt sürüyodu

10 bu köydá. Sonrâ at olmuş. Bíz atla sürdük. Ama bû yirmi yıldî fazla. Teregtör, biz

11 teregtörle sürüyoruz. Şimdî zâra'atımız hêpsi biçerle biçiyoruz. Yani şû an, bugün

12 zaten Kâsım'ın yirmi ikidir, iki bin yirmi dórT yılıdır. Şimdi durum hêr şeyi boldur,

13 hoştır, nimetler çoğdır.

14 Hocam anlatabilirim amâ şimdi dünyâ herkes tılKi kendini aslan tanıtıyor tılKilêr

15 kendini aslan tanıtıyor. HalbeKi tılKi de değil, tılKinín daha beteridir. Öyle bir söz

16 var dedî: Hayvanların ağası ofat etmiş, ölmüş. Aslan öldü. Hayvanlar birbirinize

17 çağırdın dedi, bizim ağamız ölmüş. Biz aramızda bir ağa çıkaracêz. Devletimiz sahipsiz

18 kâlmasın. TılKî, kaplan, ayi, kırt, dörtüsü bir yandan geldin, birbirinize söyledî:

19 Hâyde, bíz aslanın yerine kim ağa olaceg, bíz aramızda seçeriz. Dedi, vallâ aslandan

20 sonra en güÇli hayvan kaplandır, kaplan olsun. Ayi demiş: Kırt, sen ne diyorsun?

21 Kırt da dedi, tamam ayi amca heKâ ayi ana ma'dem sen oni tercih etti ben de tercih

22 ediyorum. Sıra tılKi'ye geldi. TılKi sen ne diyorsun? TılKi başını salladı. Dedi yavö

23 siz ne akılsız insansın, hayvansın. Yavö aslân geniş bir hayvandır. Rahmeti vardır,

24 'adaleti vardır, 'adaletsizlig yapmıyordu. Herkes ondán utanıyordu. Kaplân ojdansız

25 bir hayvandır. Ojdansız bir hayvan başımıza ağa olursa devlet beter gider, gider. Ben

26 kabul etmiyorum. Madem kabul etmiyosın, o zaman bunden, uçumuzün kim olsun?

27 Kırt dedi, madem ö öyledir, ayi daha güÇlidir, ayi ağa olsun. Kaplan demiş: Madem

28 siz bizi tercih etmemişsin, siz ayi dedin, ben de ayi tercih ediyorum. Kırt da dedi tercih

29 ediyorum. TılKi sen ne diyorsun? TılKi giná başını salladı. Yavö siz ne akılsız

30 hayvansınız. Ya'vo ayı burda ötürürse nê bir mäsäl anlatıyor nê bir fikir bize veriyor.
31 Yārın o bir gún 'aşiret arasında kavğa çıkacág. Bu hayvan onu barışmeye gitmesi
32 lazım. Akıllı olması lazım. Áyi taş gibi bir hayvandır. Onun gibi başımıza ağalığ
33 yapamaz. TílKi bunu da kabul etmedi. E o zaman tílKi, kurt kalmış. O zaman kurt
34 olsun. Giná ayi kaplan kurti da kabul ettín. Kabul ettín. Gine tílKi başını salladı. Häyde
35 tílKi bē, niye başını salladı? Ya'vo dedi, kurt imansız bir hayvandır. Bi kilo etden
36 döyabilir. Bir olağ yerse yeter. Bī sürü hayvanın içine girersá ikki yüz tane de olsa
37 hēpsini teleF eder. Ojdansız hayvan başımıza ağalığ yapamaz. E dedi tílKi o zaman
38 kaldı sēn. Dēdi hēr siz bízim sözümüzi yaparsā ben söylerim. Yapmasā siz bilirsın.
39 Dēdi söylá. Dēdi ben gücsüz bir hayvanım. Beni ağa ettín. Ben akılliyım. Hēr iki üç
40 sene bana mūsade ver. Heğer ben ağalığımızi güzelce sürersēm devam edecem. Heğer
41 devam etmesem zaten üçünüz benden güçlüsín. Báni tahtımın üzerinden alırsın. Dışari
42 ataceğsín. Birisi yerimde otúreceg. Beni ağa ettín. Dēdi valla tílKi herhalde iyi
43 söylüyor. TílKi sen ağa. Ma'dem öylesín sen ağa ol. TílKi dedi beni ağa etti, dedi
44 tamam. Dēdi gelin bana emza da atın. Úçüsü de imzasını de almış, mühür da basmış.
45 Tamam bíz sizi kabul ettik, sen hayvanların ağasi olacáğsın. TílKi ağa olmuş. TílKi;
46 kaplan, ayi, kurtta söyledi: Şimdiye kadar ben ağa deyildim.
47 Bēn aç kaldığım zaman bir Hırabe _ nēya köyün kenarına geliyodum.
48 Bir horozun sásını geldiği zaman o horozun sesinden gidiyordum. Hätta ben onun
49 yanına yaklaştığım zaman kimin evine giriyorum, hırhızlık yapıyordum, kimin
50 tavuKını kaçıyodım, kimin kazını. Benim geçimim böyle geçiyordu 'amá şimdi ben
51 ağa oldum, ben hırhızlık yaparsam size 'ayb olur. Beni evinde yakalarsa size 'ayb olur.
52 Siz mahcub olursın. Herkes diyeceg ağanız böyle hırhızdır. Bünden sonra ben tahtamın
53 üzerinde ötürerim. Siz giTín, 'avcılığını yapın, etini yanıma getirin, size paylaşarım.
54 Dēdi, tamam. Kurt, ayi, kaplan, 'avcılıKa gitmiş kimi koyun getiriyó, kimi geçi
55 getiriyó. Ne getirirse getiriyordun, tílKinin yanına getiriyordu. Dēdi: TílKi ağa senin
56 yanına getirdi peylaş. TílKi ilk önce arkasında öyle etli güzel etleri yiyordu. Kalanderi
57 onlara dedi siz yeyin. Her gelişindá arka taraFında etlidir, baldırlardan, tílKi oni yiyor;
58 diyerler kalandi yiyor. Birbirinize söyledi valla tílKi ojdansızdır, bízim aғamız
59 ojdansızdır. Güzel eti o yiyor, kalandi bize veriyó. Bíz onu kabul etmiyoruz, tahtadan
60 alaceyiz. Söyledim: tílKi abē vallā sen aғamızı, aғalıKımızi yapmiyeceksin bundan
61 sonra. Niyá? Ya'vo güzel et sen yiyorsın, kalan kemik, yani diyerleri bize veriyosın.
62 Sen ojdanlı yapmıyosun. Sen aғalıK yapmıyaceğsín, seni aғalığdan atacēz, birimiz

63 senín yeríne gideceg. Dedi: hōķ, olur mi öylá? Kaġet getirmiş, baġ üçünüz ‘imzási var.
64 Múhrünüz var. Vállā sız hēmzesínden, múhründen utanmıyosun bu kelime bana
65 söylüyosun. Ben zorla mi aġa olmuşım? Sız beni aġa etmişsin. Valla hatta bir aslan
66 daha çıkmása aġa bením.
67 Hērkes tılKi, diyor ben aslanım. Aslan zaten aslandır. İşte dinya öyle olmuş bu hale
68 gelmiştir. Kimse kendíni köTi saymıyōr. Herkes kendíni aslan sayıyōr. Hocam insan
69 ne? Kim olursa olsun, kendini büyük sayarsa düşürür. İlleh ‘asil insān, kendini düşük
70 sayarsın, faķirlérā raġmet verirsın, cómert olsun, faķirlere yardımcı olsun, zengin
71 olanler hem kendini de malını yēsın, hem faķirlere de versin. Bu mal hepsi, ben Allah
72 bana verdiġi zaman hepsi ben yēmesem, sen de yē, faķirler de sēna menfi‘at gōrsün.
73 Mesēla baziler çok zengin para üstüne para koyuyor ne kendine menfi‘at veriyōr ne
74 mıllat ondan menfi‘at görüyor. O mal zenginlig deġil. Zenginlig, büyük zenginlik,
75 hürmetdir, insanlıġdır, cómertlıġdır, ihtibardır.

Metin 11

Meryem Aslan

Kayalı Köyü

1972 Doğumlu

1 Bēn Meryem Aslan, elli iki yaşındeyím.

2 İdíl, kayalı kóyde.

3 Doğum ‘adetlerímíz... mesele çicuqlara kıyafed alırdıg, beşig alırdıg, öyle götürürdüg

4 kızlarımıza. Annemíz alıyordu, kızına götürüyodúg. Öyle şeyleri. Bařtaniye, yörgān...

5 Eşimízle nasıl tanıştıg? Görıcı usulúyle tanıştıg. O bize geldí, böyle bibimızı gördüg.

6 Eskide sesimızı çıkartmıyodug. Babamíz ne desān onu yapardıg, dinlárdıg onı. Öyle

7 tanıştı, görıcı usulúyla evlendíg.

8 Nasıl yabıyodu? ‘adam geliyo, bize geliyoledí. Bóyle bi kaşve yapıyodug, onlara

9 götürüyodug. Böyle birbimızı görüyodug, başka bi şey yapmıyodug, öylá.

10 Kızlayín çeyizi: yazmā, türbēnt... O zaman naşkış yapıyodug. Boncık, öyle şeyler

11 kendimize yapıyodıg. Çeyizímíz oydi.

12 Davetlerímızı... Mesele tanıdíglerímıza bi parça kumaş gönderiyodıg, öyle

13 tanıdíglerına kumaş gönderiyodug. Onlar geliyodu, bize altın takıyoladı. Yabancıler

14 geliyodu, yemek yiyodu. Bazı insanlar az bóyle, fazla değil, pera veriyodug böyle

15 takıyoladı. Eskide öyleydi.

16 Hangi kıyafetler, düğünde... Böyle siyah çarçafler. Ya gelin öyle giyiniyodu. Siyah

17 çarşef, eskide. Elbise giyyodug, öyle.

18 Nasıl yapılırdı nişan... Niřān, bölā... ákrabaler hepsi topluyodu, bóyle yemek

19 veriyoladı. O zāmanlarda tatlı yoğtı. Öyle yēmē, işte öylá, çay fālan. Herkes yiyodu.

20 Dağıtıyodu. Niřān. Düğünde, o da yemek, yēmeg veriyoladı. Kınada kızler

21 topluyoladı. Böylá kına yakıyoladı gelinin eline. Damaşın eline yākmıyodu o zaman.

22 Sadece gelinin eline yakıyoladı kınāyi. Öyle eski yöresāl kıyafātleri giyyiöladı kınāda.

23 Has yemeklerímíz içli küftáydi, bórēk, sarmá, ayran çorbasiydi, mercimeg çorbasiydi,

24 peynīr, öyle. Pekmēz. Eski yēKmeklerímíz öyleydi.

25 Hayvanlıcíg, tārım böylá.

26 Tabī, erkekler sürüyöladı o da. Bi de biçmeye de hepimiz gidiyodu. Ekmeyi zaten

27 erkekler ekiyöladı. Hayvanla sürüyöladı. Sonra hepimiz gidiyodug, biçiyodug.

28 Mercimēg, şey, buğdāy, erpāy, nohūd, öyle. Bunlar da geçiniyoladı.

29 Nasıl yapıyoladı? Babamíz beş hayvan besliyoladı. Kır, kar yağıdıgı, zaman babam

30 kesiyoladı. Bóylá içine tuzla arıştırıyordu, arıştırıyordu, böyle küplere
31 dolduruyoladı. Bi dá ók şey bulul aynatıyóladı. Yani buday. Bulul yapıyóladı.
32 O da ışlıtı. Bi dá uru ózüm, pēkmez. ışlılarımız oydi eskí zāmanlarda.
33 Salanma oynuyolardı, ip atlıyolardı, taş oynuyolardı, bōylá segseg oynuyordı,
34 öyle. Beř tařla böyle oynuyodı, ne bıleyim. Ónce ikiřer ikiřer alıyodı, sonra účer
35 účer, sonra hepsíni, dōrtümüzi birlihte alıyolardı.

Metin 12

Asım Aslan

Kayı Köyü

1970 Doğumlu

1 Ben Asım Aslan, Kayı köyde doğdum, bin dokuz yüz yetmiş doğumluyum. Kayı köyü
2 İdil Şırnağ'a bağlıdır. Bu kadar.
3 Hayat hikâyem... yedi yıl ya yakın çobanlık yaptım. Seksan yılında çobanlığa başladım.
4 Bin dokuz yüz seksan yılında çobanlık yaptım, seksan sekize kadar. Seksen sekizden
5 sonra gurbetâ çıktım, ilk gurbetâ çıktım. İşatlarda çalışıyodum. Ankara, Kazanköy'dâ
6 gittim. Ankara, Kazan köyü, Kazan'ın bi ilçesidir. Şey, 'Ankara'nın bi ilçesidir. İşatta
7 iki sene işçilîğ yaptım. İşat işçisiydim.
8 Eşimle görücü usulúyla ávlendîğ. Babam, anam beyândi. Biz de mecburen beyândîğ,
9 öylâ.
10 Eskide süryenlere bağılydi ama bizim bildiklerimiz en azında yüz yüss elli sene öncâ
11 dedelerimizden tarafından kurulmuş. Süryenler mümkün dēl, yalnız ē ahrabalar
12 yaşıyor. Eskide yüs yüz hanâ yakındi, şu anda yirmi ya var ya yoħ.
13 Geçim kaynağları bilyosunuz. Valla toprağın da fazla verimi yoħtur. Hayvancılığ az
14 bi şey olsa da çiFçilíklâ yani uraşıyolar.
15 Herkesin yediyi yemeklerdir. Yani daha önce de en çok burğulle mercemeg, tarhana
16 çorbası vardı. Ama şu anda her şey var ya'ni.
17 Bu zamana göre çok çok yani yohsulluk vardı. Bu zamana góra. O zamanlar su
18 sıkıntısı çoħtu. Süyü hatta eşşekle uzak yerlerde taşınıyodu. Dört teneKe üç teneKe
19 eşşekle semerín üstuna kırup ondan sonra su çekiyodu. Kuyúlardan yani en azında
20 yarım saat yaya gidiyodunuz.
21 Bıkiler en çok buğTây, karpuz, mercemeg, nohūd, üzüm bunlar yetişıyor. Verimi çoħ
22 deldi. Verimi çoħ değildi ama şöyle topluyodug. Elle yolluyodug. Ya'ni kimisi öküzü
23 vardı, kimisi inegi vardı onunla sürüyodug. Teregtör motor diye bişey yoħtu. OraKla
24 biçiyolardı, elle biçiyolardı. Başoz yoktu. Affedersen öküzle kırlıyolardı o
25 buğday şeylerini, saplarını. Ondan sonra rüzgari bekliyolardı. Bázan bi hafta, bazan
26 on gün ancığ savruluyolardı. Başoz yoħtu.
27 Meysâl ne gibi bi ya'ni köyden göç ettiğ o orda kaldı. On iki sene köyümüz boş kaldı.
28 Göç hikâyesî şöyle anlatıyım, bilyosunuz bu memlekete köyler boşandı bizimki de
29 mecburán kaldığ boşandığ. Ya'ni köyümüzün ulaşımı zordú o yüzden mecburán

30 kaldıg, boşadıg.

31 Vardır. Pire kıreysiya vardır. Bizim bildiğimiz ya'ni ÖmerKa 'aşireti hepsi o türbeyá
32 götürüyodu ölülerini. Du'a ediliyodu.

33 O zamanlar ölü öldüğten sonra camiyá göttürölüyodu. Camiden yıkanıb mezara
34 götürüyoladı. Orda defın edib da'a ediliyodu. Kimisi ağlıyodu ya'ni ölü yakınları
35 ağlıyodu. Diğárleri de üzüntü çekereg gömdüğten sonra evá geliyölardi. Araba yohtu,
36 araba yohtu. Yavō, nasıl götürüyolardı, sırt dört tãne ağaÇ, seddi gibi bişey
37 yapıyolardi. İple bağıyolalardi u sırtla götürüyolar. Mesela dört kışı sırtına koyub
38 götürüyolardi.

Metin 13

Yusuf Demir

Çınarlı Köyü

1956 Doğumlu

- 1 Marhaba, marhaba. Ben Yusu**F** Demir. Bin dokuz yüz eli alti doğumliyım. Çınarlı köyü
- 2 İdil'ê bağlı dınyaya gelmişim. Yetmiş yaşındeyım. Dokuz çucuğumuz var. Benim
- 3 babam ādi, Mehmet' tır.
- 4 Annem adi, Emina'dır. Ben hīÇ okula da gêtmedim. Ben, benim zamanımda okul deyā
- 5 bişi yokti. Yokti amā okūma yazmā çok seviyordun. Şimdi Allah'a çok şükür dört dil
- 6 biliyorum. Hem Kúrçā hem Túrçā hem Arapça hem İngilizcā. Az çoğ cevabımı
- 7 verabilirim
- 8 Marhaba, marhaba. Tā dedelerimíz Vān'den gelmedir. Üç yüz sene, üç yüz seneden berī
- 9 Midyad'ā yerleşmiştir. Bizim aşiretin ādi, Şemı**Ka** aşiretidir. Beyazsuva kadar Şemı**Ka**
- 10 aşiretına aittir. Fakat bir zamanda bir zaman sonra birbinizi kavğa yaparág bizim
- 11 a'ilemíz Ke**K**vān'a gelmişlerdir. Ne için adi, Ke**K**vān koymişler. Kúrçā ke**Ke** vāni
- 12 demişler. Kúrçā olarak ke**Ke** vāni demişler. Yāni ke**K**vān Vān'den gelmedir.
- 13 Çınarlı'ye gelincā köyümüz üst tarafındān büyüğ ağacler vardır. Onun için adi, Çınarlı
- 14 koymişler.
- 15 E**F**enim? Çınar deyil çınara benziyor. Çınara benzedi için çınar koymişler.
- 16 Evet, evet.

Metin 14

Sait Tanrıverdi

Sırt Köy

1956 Doğumlu

1 Sıfır bir sıfır bir bin dokuz yüz eli alti dá İdil' in Sırt Köy'ünde bin dokuz  z elli alti
2 doğumlu olarak doğmuşum. Dedelerimiz gelmiş Sırt Köy'e yerleşmiş. Biz köy Sırt
3 köy'de  oc ğ olarak büyümüş z.
4 Benim b  akrabam b r yere gidiyor. Ondan sonra orda bir kız soruyor. O da diyor filan
5 kişinin kızı var. Onlar da onlara hatırlatıyor. Onlar da diyor gelsin biz birbirimizi
6 görelim. Gittik birbirlerimizi gördük. Allah nasib etmişti, evlend ğ. Onlardan dokuz
7 tane  ocuğum oldu. Yedi tan  kız, iki tan  oğlan.
8 Y remiz n ge im kaynakları hayvancılıkt , hayvancılıkt . Ondan sonra ekin ekerd ğ.
9 Buğday ekerd ğ, mercemeg ekerd ğ, nohot ekerd ğ. Ondan sor  yazın o ekinleri
10 toplardık.   kış hazırlığı i in ne gerekiyorsa hayvanlar i in ayırıyoduk. İnsanlar i in ne
11 gerekiyorsa onları da hazırlıyoduk. Patlıcan kurutuyoduk, domates kuruyoduk.
12 Bizim y remizde mesel  domates yeti iyor, nohot yeti iyor, buğday yeti iyo,
13 mercemeg yeti iyor. Ondan sonra bağ ekersen  z m yeti iyor, incir yeti iyor. Bu t r
14  eyler bizim y remizde yeti iyodu. Kış hazırlığı i in d  ne gerekiyorsa onu hazırlayıb
15 kışa hazırlık olarak topluyoduk.
16 Kız isteme   yle olurdu. Mesela bir olan evlenme  ağına geldikleri zaman b yle gidiyo
17 k ylerde veya ut ta mesela diyelim il elerde herhangi bi kızı beyendiyin zaman
18 gidiy sun birisine soruyorsun. Diyorsun ki bu kimin kızıdır.
19 Tanıyan birisine soruyorsun diyorsun bu kimin kızı diyo filanesin kızıdır. Hem de
20 geliyosun babana anneni g nderiyodunuz. Baba an  gittikten sonra o da diyor tamam
21 soralım, sizin nereli oldu unu, ne i  yaptığınızı  reni  size haber vereceyiz ya  olumlu
22 ya olumsuz. Ondan sonra diyec K ki tamam uygun g rd K, gelsin istesin. Ya kız
23 tarafında veya ut da baba tarafında birisinin evinde buluşuyolardı. Ondan sor  onlar
24 birbirini g rd kten sonra diyo biz gidip kızımıza soralım. O diyo biz gidib oğlumuza
25 soralım. Onlar gidiyodu soruyodu, ikisinin haberi bir olunca diyo tamam artık gelib
26 isteyebilirsiniz diyolardı.

Metin 15

Osman Gök

Çığır Köyü, Gültepe Mezrası

1977 Doğumlu

1 Ben Seyid Osman Gög, bin doğuz yetmiş yedi doğdum. Babam adi Musa Gög, anam
2 adi Fasla Gög. Bením sekíz çocuğum var. Daha sonra ben çopanlđ yaptım. Çopanlđktan
3 sönra inşaata başladım. Sovaci olarág başladım. Tarimle uraşıyorum. Ondán sönra
4 mısır, buğday, mercimeğ, erpa fılan ekiyöler köydá.
5 Eskü köyümüzde bağlar vardı. Üzüm bağlari, incir vardı, armutlar vardı, meyve
6 yetişıyodu ama äskiden öyledi. Eskiden az çoğ bi şeyler vardı yani. Ondán sönra
7 pambuğ ekiyodu o dönemde. Su kaynağlar vardı, pamuğ ekiyödi şu anda kuruduğten
8 sönra kıyu kıazdılar. Hayvancılık de yaPıyo. İneg var, kıyun var fılan işta. Kıyun azaldı
9 ama çoğu ineğe yönálmişler. Her evá bi inek, işte kendi yéteceđ kıadar besliyolar. Yođ
10 yođ sáde... Tábi eskiden kıyun vardı, keçi vardı. Hatta at da vardı eskiden. Çift
11 sürmeye besliyölerdi. Teregtörden kıktığten sönra işte o büttün büyübaş hayvanlar
12 mēsa at olareğ onunla gittiler. Daha artığ yođ, tükándiler orda.
13 Yav çođu mesele köyden göç ettiiler mesela. řehire yölendiler bū önelikle İstanbul
14 olmak üzere köyü yarisi hemen gitti. Tábi ama ordan sayarsaK burda o bizden daha
15 çok. Yani köy dışında. Bizden daha fazla var yani dışarda. Mēsa burda atmış hane var
16 belki ona sayarsan yetmiş seksen hane çılmış.
17 Dükkânleri var, bağanlı açımışler, márket var, öndan sönra bazen köyde mesela inek
18 satıb alıb satıyöler. Kıyunler mesa dışarden özeliklá mesela Remazan ayında olağ
19 kesiyorum, kızu kesiyorum satıyoler.
20 Bi kaç taná var ama Kūrçe, Türçe bi şeyler anlatacem yani. Özelikle kařo var,
21 doğmak böle aşşabla kaFasi bezbol benzeri gibi işte, ‘ayni ‘ayni. Bi de çıkur kıızıyoz,
22 yani bezbol gibi. Oraya mesele kim önce o çıkura kıoydıysa o çıkıyordu, o kıazanıyo.
23 Bi de mísket vardı. Tařtán da bi de cam vardı. Cam hazır olan bi de taş olan biz
24 yapıyoduđ, ‘ayni ‘ayni farđ étmez. Bi dá káb diyordu. Bū hayvanlerin, kıyunların
25 bacağlarından böylá ayaklerinden, dizlerinden çıkıyordu. Mēsa at diyodu, mir vardı,
26 eşek, aFedesín eşek de vardı. Mēsa mir kığıyordu, o sayı sayıyodu. Bi dá taş
27 oynuyoduđ. Mesela, neydi ismi unuttum yav? Kelevír diyodu Kūrçe āma Türçesini
28 bilmiyo. Üçar taş bi tarev bir taravde de altitar. Mēsa iki kısma, ‘ayni futbol gibi iki
29 taşım. Kim mēsa taş atıyodu o dikán taşlarını kim düşürüyordu o çıkıyordu. Üç tane

30 var, mēsa üç kişi, üç kişi orda. Düşüren azanıyo her zāman, ‘ayni nasıl ol oluyordu,
31 ‘ayni öylā. Ü aşı düşüren azanıyordu.

6. SONUÇ

İdil ağzının ses ve biçim yapısını ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada alan araştırması yöntemi tercih edilmiş ve 15 bireyle gerçekleştirilen görüşmeler sonucu elde edilen bilgiler ışığında İdil ağzı ses bilgisi ve biçim bilgisi yönünden incelenmiştir. Edinilen bulgular doğrultusunda şunlar öne çıkmaktadır:

İncelenen derlemeler doğrultusunda, İdil ağzında ölçünlü Türkçede bulunmayan birçok sesin yer aldığı ve bu seslerin hem Türkçe kökenli hem de alıntı kelimelerde kullanıldığı tespit edilmiştir.

İdil ağzında; á, à, 'a, ä, è, í, î, ï, ó, ô, õ, ú ara ve geçiş ünlüleri ve k, ğ, h, ħ, t, v, T, P, F, S, K, Ç, K geçiş niteliğinde ünsüzlerin kullanımı yazı dilinden belirgin şekilde farklılaşarak kullanılmıştır. Bu sesler, büyük ölçüde Arapça, Farsça gibi dillerden alınan kelimeler ve komşu ağızlardan gelen etkilerle İdil ağzına girmiştir.

İdil ağzında, ünsüzlerde pek çok ses değişikliği gözlemlenmektedir. Bunlar arasında, seslerin ötümlü hâle gelmesi ya da ötümsüzleşmesi, süreklilik kazanarak sızıcılışma ya da akıcılışma gibi süreçler, ünsüz kaybı, türemeler, ikizleşme, tekleşme, kaynaşma, benzeşme, ayırıklaşma ve göçüşme gibi farklı ses olayları bulunmaktadır. Bu değişiklikler yalnızca kelime köklerinde değil, eklerde de etkisini göstermektedir. Bunun dışında, ünlülerde de çok sayıda ses değişimleri sıkça gözlemlenmiştir.

İdil ağzında tespit edilen uzun ünlüler: İkincil uzunluklar, Türkçe kelimelerde ses değişiklikleri sonucu ortaya çıkmakla birlikte alıntı kelimelerde de ikincil uzun ünlü örneklerine rastlamak mümkündür. Dilin ilk dönemlerinden günümüze kadar korunarak gelen birincil uzun ünlüler, bölge ağzında da gözlemlenebilmektedir. Ayrıca bölgenin kendine özgü konuşma biçimi de bazı ünlülerin uzamasına neden olmuştur.

İdil ağzında; ä, ë, ĩ, ĭ, õ, ũ, ũ olmak üzere 7 kısa ünlü ses tespit edilmiştir. Kısalmalar genellikle kısalan hecedeki sesin vurgusunun zayıf olmasından ve akıcı, yumuşak ünsüzlerin yanındaki dar ünlülerin zamanla daha kısa söylenmesiyle oluşmuştur. Ayrıca; damad (Far.- dāmād), mesela (Ar.-meşelā) gibi bazı alıntı sözcüklerdeki uzun ünlülerin, İdil ağzında normal sürede söylenmeye başlanmasıyla kısalmış olarak kabul edilmişlerdir.

Kalınlık incelik ünlü uyumu açısından bölge ağzında; yapım, durum, iyelik, çoğul ve zaman eklerinde uyumsuzluklar gözlemlenmekle birlikte genel olarak uyum sağlanmıştır. Bunun yanı sıra, uyuma girmeyen bazı alıntı kelimelerde benzeşme yoluyla uyum sağlanırken bazı kelimelerde ise uyumsuzluk gözlemlenmiştir. Bunun yanında kalınlaşma ve incelme gibi ses değişimleri de pek çok kelimede uyumun bozulmasına neden olmuştur. Ünlü uyumundaki bozulmada kelime köklerinin yanı sıra eklerin de etkisi büyüktür. Bu ses olayları, İdil ağzında ses uyumunun tam olarak sağlanamadığını ortaya koymaktadır.

İdil ağzında "ses olayları" başlığı altında ele alınan hususlar arasında bir nokta aydınlığa kavuşturulmalıdır. Ses olayı olarak gösterilen bazı alıntı sözcüklerde, sözcüğün kökeni göz ardı edilmemelidir. Mesela “asl” kelimesi, Arapçadan alınarak Arapçadaki biçimiyle İdil ağzında kullanılmıştır. Ölçünlü Türkçeyle bu kullanım karşılaştırıldığında “ünlü düşmesi var” şeklinde açıklanmaktadır. Oysa burada, alıntı bir kelimenin özgün biçimiyle kullanımı söz konusudur.

İdil ağzında yapılan biçim bilimsel incelemede, eklerin ses yapısında çeşitli değişiklikler olmuş ancak bu değişimlerin eklerin görevlerini etkilemediği görülmüştür. Türkiye Türkçesinde yaygın olan -CI/-CU, -IİK/-IUK, -II/ -IU, -sIz/-sUz gibi ekler, İdil ağzında -Cı, -líg, IIğ /-IUğ -lí, -síz gibi biçimlerde de kullanılmaktadır. Örneğin soylí, çivçılığ, şimdilig, adaletsizlig gibi yapılarda bu değişiklikler net bir şekilde görülmektedir. Benzer şekilde, fiilden fiil yapan -lAn gibi ekler de evlándım, deyerlandiriyor gibi örneklerle ağızda aktif olarak yer almaktadır. Fiilimsi ekleri de ağızda oldukça yaygındır; özellikle -ma, -mış, -ınca, -dik gibi yapılar ses değişimine uğrayarak gelincá, gitíb, gördüğimiz, gitmedán gibi biçimlerde kullanılmakta ancak işlevsel anlamda herhangi bir kayba uğramamaktadır. Bu veriler, İdil ağzının Türkiye Türkçesiyle büyük ölçüde ortak bir biçim yapısına sahip olduğunu ancak yerel söyleyişlere bağlı olarak ses düzeyinde çeşitlilikler barındırdığını ortaya koymaktadır.

İdil ağzında çekim ekleri, ölçünlü Türkçeyle karşılaştırıldığında hem ses hem de biçim açısından bazı farklılıklar göstermektedir. Örneğin, adın ayrılma durumu kimi örneklerde ölçünlü dildeki biçimin aksine “+da/+de/+te” ekleriyle; bulunma durumu ise bazı durumlarda “+dan/+den” ekleriyle ifade edilebilmektedir. Bu duruma örnek olarak şu cümleler verilebilir: *Bením babam on yaşı́ndan öldü* (M5: 5); *Eskide atla filan sürüyöduğ* (M9: 9).

İdil ağzında çekim ekleri, işlevsel olarak kullanım yazı diliyle aynı olsa da yerel telaffuzlara göre şekillenen ve farklı biçimde söylenen eklere de rastlanılır. Bu farklılıklar, bölgenin çok dilli yapısı ve kültürel etkileşimiyle bağlantılıdır.

İdil ağzında tespit edilen çeşitli fonolojik ve morfolojik özellikler, bu ağzın Leyla Karahan'ın (1996) Türkiye Türkçesi ağız sınıflandırmasına göre Doğu Grubu'nun 1. alt grubu içerisinde olacağını düşündürmektedir. Kök ve ek ünlülerinde nedensiz bir kalınlaşma ya da incelme eğilimine rastlanması, kalın ünlü içeren alıntı sözcüklerde inceleşme eğiliminin gözlenmesi gibi özellikler bu ağzın fonolojik düzlemde Doğu Grubu ağızlarıyla uyum içinde olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte ünlü-ünsüz uyumsuzluğunun görülmesi ve sayı adlarında görülen ikizleşme olgusu da İdil ağzının Doğu Grubu 1. alt grup ağızlarıyla benzerlik taşıdığını göstermektedir. Soru anlamının genellikle ayrı bir soru eki olmaksızın, cümlelerin son kelimesinin son hecesine yapılan vurgu ile sağlanması gibi biçim bilimsel veriler de bu sınıflandırmayı desteklemektedir. Bu veriler doğrultusunda, İdil ağzının Doğu Grubu'nun 1. alt grubu içerisinde yer aldığı düşüncesine varılmaktadır.

Sonuç olarak İdil ağzı, ölçünlü Türkçeden farklılaşan ve zengin fonetik ve morfolojik yapısıyla dikkat çeken bir dilsel yapı sunmaktadır. Bu çalışma, İdil ağzının Türkiye Türkçesi ağızları arasındaki yerini anlamamıza yardımcı olurken bölgesel ağızların yaşatılması ve sonraki nesillere ulaştırılması bakımından da katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca, Türkiye Türkçesi ağızlarıyla ilgili daha fazla bilgi edinmemizi sağlayacak bir temel oluşturmuştur.

KAYNAKLAR

- Adıgüzel, A. (2013). Dünyada ve Türkiye Türkçesinde ağız çalışmaları ve yöntemler. *Journal of Turkish Studies*, 8(9), 387-401. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.4919>
- Adlığ, H. (2019). *İdil masal ve efsaneleri* [Yüksek Lisans Tezi]. Mardin Artuklu Üniversitesi.
- Akalın, Ş. H. (2014). Türkçede söz yapımı yolları ve sözlükselleşme [Kongre bildirisi]. *XI. Millî Türkoloji Kongresi*, İstanbul, Türkiye, 831-841.
- Aksan, D. (2020). *Her yönüyle dil, ana çizgileriyle dilbilim* (3. cilt). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. (2021). *Gaziantep ağızı* (3 cilt takım). Şehit Kâmil Belediyesi Kültür Yayınları.
- Aksu, H. (2021). *Şırnak (İdil) yöresinde halk hekimliğinde kullanılan bitkiler ve kullanım alanları* [Yüksek Lisans Tezi]. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Algaç, N. (2022). *Birecik ağızı söz varlığı* [Yüksek Lisans Tezi]. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Alibekiroğlu, S. (2017). Türkçenin sözcük türetme yolları. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 35-46. <https://doi.org/10.21547/jss.283259>
- Altunbıçak, İ. (2015). *Birecik ağızı: Giriş- inceleme- metinler- sözlük* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Aral, E. (2022). Türkiye Türkçesi ağızlarında birincil uzun ünlü bulunan kelimelerdeki ikincil uzun ünlüler. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRK LAD)*, 6(1), 217-238. <https://doi.org/10.30563/turklad.1096354>
- Atalay, B. (1946). *Türkçede kelime yapma yolları*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atılcan, İ. C. (1977). *Erzurum ağızı, halk deyimleri ve folklor sözlüğü*. Erzurum Halk Oyunları Derneği.
- Banguoğlu, T. (2011). *Türkçenin grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Baran, B. (2023). Türkiye Türkçesinde ünsüzlerle ilgili ses olaylarının öğretimi üzerine. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (58), 134-142. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.1299903>

- Başdaş, C. (1992). *Akçadağ yöresi ağızları: İnceleme- metinler- söz dizimi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İnönü Üniversitesi.
- Başdaş, C. (2007). Türkiye Türkçesinde asli uzunluk belirtileri. *Journal of Turkish Studies*, 2(2), 89-101. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.56>
- Başkan, A. (2012). *Bismil ağzı: İnceleme- metinler- dizin* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dicle Üniversitesi.
- Boz, E. (1993). *Diyarbakır Çüngüş ve Çermik yöresi ağızları* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dicle Üniversitesi.
- Bozkurt, D. (2019). *Ardahan ili Posof ilçesi ağzı* [Yüksek Lisans Tezi]. Kafkas Üniversitesi.
- Bulak, Ş. (2022). *Van Küresinli ağzı*. Fidan Yayınları.
- Bulduk, T. B. (2011). *Adıyaman İndere (Zey) köyü ağzı* [Yüksek Lisans Tezi]. Adıyaman Üniversitesi.
- Buran, A. ve Oğraş, Ş. (2003). Elâzığ ili ağızları. *T.C. Elâzığ Valiliği Elâzığ Kültür Kurultayı Bildirileri* (s. 26). Elâzığ Valiliği.
- Buran, A. (2006, Nisan 10-12). Çağdaş Türk yazı dillerinde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında ikincil uzun ünlüler. *II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni*, Kayseri. [Tam metin bildirisi].
- Buran, A. (2011). Türkiye Türkçesi ağızlarının tasnifleri üzerine bir değerlendirme. *Journal of Turkish Studies*, 6(1), 41-54. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.1799>
- Caferoğlu, A. (1945). *Güney-Doğu illerimiz ağızlarından toplamalar*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çongar, S. (2024). *Tunceli ve Bingöl ağızlarında gramatik karşılaştırmalar* [Yüksek Lisans Tezi]. Bingöl Üniversitesi.
- Coşkun, V. (1998). Yeni Uygur Türkçesinde ünlülerin sınıflandırılması ve ünlü değişimleri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (6).
- Çanak, F. (2019). *Palu merkez ağzı: Giriş-inceleme-metinler-sözlük* [Yüksek Lisans Tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Çevik, A. ve Konuk, S. (2011). Roma-Sâsâni mücadelesinden İslam hakimiyetine kadar İdil ve yöresinin tarihi coğrafyası. *Geçmişten Günümüze İdil: Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu Bildirileri* (s. 20). İstanbul: M. Nesim Doru.
- Demez, A. (2013). *Gölbaşı (Adıyaman) ağzı* [Yüksek Lisans Tezi]. Erzincan Üniversitesi.

- Demirel, S. (2022). *Muş merkez ağızı söz varlığı* [Yüksek Lisans Tezi]. Muş Alparslan Üniversitesi.
- Edip, K. (1991). *Urfa ağızı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Efendioğlu, S., Efendioğlu, S. ve İşcan, A. (2010). Türkçe ses bilgisi öğretiminde ses olaylarının sınıflandırılması. *Journal of Turkish Research Institute*, 17(43), 121-143.
- Eker, S. (2015). *Çağdaş Türk dili*. Grafiker Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2002). *Kars ili ağızları: Ses bilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2020). *Kars ili ağızları* (2. baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdem, M. D. (2008). Anadolu ağızlarında görülen birincil ünlü uzunlukları üzerine. *Journal of Turkish Studies*, 13, 502-562. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.350>
- Ergin, M. (2009). *Türk dili*. Bayrak Yayınları.
- Erol, H. A. (2024). *Kilis ili ağızları*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ersoy, N. (2022). *Cehennem Deresi Havzasında (İdil, Şırnak) ekoturizm* [Yüksek Lisans Tezi]. Şırnak Üniversitesi.
- Ertekinoglu, S. (2015). *Ahlat ağızı* [Doktora Tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Ertekinoglu, S. (2017). *Ahlat ağızı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erten, M. (1994). *Diyarbakır ağızı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gemalmaz, E. (1995). *Erzurum ili ağızları* (3 cilt). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gökçur, E. (2006). *Van ve merkez köyleri ağızları* [Yüksek Lisans Tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Gökçür, E. (2012). *Van Gölü havzası ağızları* [Doktora Tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Gönen, M. E. (2003). *Van Gölü kuzey havzası ağızları* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dicle Üniversitesi.
- Gül, R. (1999). *Gaziantep Barakları ağızı* [Doktora Tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Gül, R. (1993). *Kilis merkez ve köyleri ağızları* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Güler, Z. (2012). *Harput ağızı*. Elâzığ Belediyesi Yayınları.
- Gülensoy, T. (1988). *Kütahya yöresi ağızları*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Gülensoy, T. (1993). *Tunceli yöresi ağızlarından derlemeler*. Boğaziçi Yayınları.
- Gülsevin, G. (2001). Türkiye Türkçesinde birleşik zarf-fiiller. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 125-144.
- Gülseren, C. (2021). *Malatya ili ağızları*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Günay, E. G. (2008). *Adıyaman-Merkez, Kahta, Gerger, Samsat yöresi ağızı: İnceleme, metin, sözlük* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Güngör, H. (2017). *Tunceli ili ağızları* [Yüksek Lisans Tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Güzel, A. ve Özcanlı, M. (2017). Coğrafi ortam ve yerleşme adları arasındaki ilişki açısından İdil ilçesi (Şırnak) köy adları. *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 12-30.
- Harita.gen.tr. (t.y.). *İdil ilçesi ve köyleri fiziki haritası* [Harita]. Erişim tarihi: 15 Mart 2025, <https://www.harita.gen.tr/images/17054819312.jpg>
- Harita.gen.tr. (t.y.). *Şırnak ili ve ilçeleri haritası* [Harita]. Erişim 15Mart 2025, https://www.harita.gen.tr/ilce_haritalari/sirnak_ilceleri_haritasi.jpg
- Ilıcalı, N. (1993). *Erzurum ağızı*. Kendi yayını.
- Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin ses bilgisi*. Kesit Yayınları.
- Karahan, L. (1996). *Anadolu ağızlarının sınıflandırılması*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, L. ve Ay, Ö. (2022). *Türkiye Türkçesi ağızları atlası kılavuzu*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kavaklıçeşme, H. (2010). *Kars ve Iğdır Azerileri ağızı: Dil incelemesi-metin-dizin* [Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Kaymaz, M. (1996). *Sivrice yöresi ağızları: İnceleme- metin- sözlük* [Yüksek Lisans Tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Kaynak, M. (2020). Türkiye Türkçesi ağızları üzerine. *Kafdağı*, 5(2), 292-309.
- Koç, A. (2024). *Iğdır ili ağızları: İnceleme-metin-sözlük*. Gece Kitaplığı.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1994). *Nevşehir ve yöresi ağızları*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2003). *Gramer terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2007). *Gramer terimleri sözlüğü* (3. bs.). Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri: Şekil bilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkut, G. (2019). *Elâzığ yöresi ağızlarının isim söz varlığının tematik açıdan incelenmesi: Ses, yapı, köken* [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.
- Kök, A. (1995). *Oğuzeli ve yöresi ağızları: İnceleme-metinler-sözlük* [Yüksek Lisans Tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Kurt, Z. (2021). *Güneydoğu Anadolu ağızlarının karşılaştırmalı şekil bilgisi* [Yüksek Lisans Tezi]. Dicle Üniversitesi.
- Kurtbeyoğlu, S. R. (2011). *Iğdır ve Nahçıvan ağızlarının karşılaştırılması* [Yüksek Lisans Tezi]. Kafkas Üniversitesi.
- Küçük, M. (2013). Anadolu ağızlarındaki doğu kökenli sözcüklerin ses bilgisi açısından görünimleri -ünsüzler-. *Türkoloji Dergisi*, 20(2), 39-78. <https://doi.org/10.1501/Trkol00000000257>
- Küçüker, P. (1988). *Bingöl merkez, ilçe ve köyleri ağızları: İnceleme-metinler-sözlük* [Yüksek Lisans Tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Kürüm, M. (2023). Doğu Grubu Ağızlarında ara ünsüzler. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (13), 827-837. <https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1354033>
- Kürüm, M. (2024). Doğu grubu ağızlarında kısa ünlüler. *Mavi Atlas*, 12(1), 202-216. <https://doi.org/10.18795/gumusmaviatlas.1443200>
- Leontiç, M. (2017). Türkçede fiilimsiler. *Hikmet: İlmi Araştırmalar Dergisi*, 29, 68-81.
- Malkaver, R. (2020). *Güneydoğu Anadolu ağızlarının karşılaştırmalı ses bilgisi* [Yüksek Lisans Tezi]. Dicle Üniversitesi.
- Nakiboğlu, S. H. (2001). *Adıyaman ve yöresi ağızları: İnceleme-metinler-sözlük*. Niğde Üniversitesi Yayınları.
- Oğraş, Ş. (2000). *Elâzığ ili ağızları* [Yüksek Lisans Tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Okay, G. (2021). *Kars ili yerli ağzı sözlüğü*. Luna Yayınları.
- Olçay, S. (1995). *Doğu Trakya yerli ağzı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Olçay, S. (1966). *Erzurum ağzı*. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Özer, O. (1990). *Karlıova ve yöresi ağızları: İnceleme-metinler- sözlük* [Yüksek Lisans Tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Özçelik, S. (1997). *Urfa merkez ağzı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Özçelik, S. ve Erten, M. (2011). *Türkiye Türkçesi dilbilgisi*. Bizim Büro Basımevi.
- Özgen, N. (1998). Yerelin otoritesi, merkezin demokrasisi: Şırnak-İdil'de kalkınma projesi önerisi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 1(1-2), 1-31.
- Özkan, M. (2011). İdil'de tarım, hayvancılık ve ticaretin ekonomik hayattaki yeri. *Geçmişten günümüze İdil: Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu bildirileri* (s. 79-81). İstanbul: M. Nesim Doru.
- Özmen, Ş. (2007). *Muş merkez ağızı: İnceleme-metin-sözlük* [Yüksek Lisans Tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Paintmaps.com. (t.y.). *İdil İlçesi Derleme Yapılan Yerlerin Fiziki Haritası* [Harita]. Erişim tarihi: 15 Mart 2025, <https://tools.paintmaps.com/tr/harita-kirpma/TR/4-11087-09195/ornekler>
- Saatçi, Ö. (1999). *Kerkük, Diyarbakır, Şanlıurfa ve Harput ağızlarının fonetik ve morfolojik mukayesesi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Sağır, M. (1987). *Erzincan ve yöresi ağızları: İnceleme-metinler-sözlük* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Sağır, M. (1997). Anadolu ağızlarında ünlüler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 43(1995), 377-390.
- Sarı, İ. (2015). *Türkçede ekleme dışı sözcük yapımı ve sözlükselleşme* [Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Sarıtiken, H. (2017). *Gaziantep merkez (Şahinbey-Şehitkâmil) ağızı: İnceleme-metinler-sözlük* [Doktora Tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Sarıyıldız, M. (2005). *Gaziantep ili ağızları* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Niğde Üniversitesi.
- Savran, H. (2018). Türk dilinde yuvarlaklaşma olayı ve dudak uyumu. *Türkbilig*, (35), 89-96.
- Siler, M. ve Şengün, M. T. (2016). İdil (Şırnak) kuzeyinin jeomorfolojik özellikleri. *Türk Coğrafya Dergisi*, 66, 11-17.
- Sinan, A. T. (1992). *Akçadağ, Doğanşehir ve Darende ağızları: Fonetik ve morfolojik inceleme* [Yüksek Lisans Tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Soyyigit, E. (2012). *Karkamış ağızı* [Yüksek Lisans Tezi]. Gaziantep Üniversitesi.
- Sökmen, İ. (2016). *Bismil Türkmen ağızı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şahin, M. (2022). *Türkiye Türkçesi Erzurum ağızı ile Azerbaycan standart Türkçesinin ortaklıkları* [Yüksek Lisans Tezi]. Ardahan Üniversitesi.

- Şan, H. (2018). *Şırnak İdil'deki Hristiyan dini mimarisi* [Yüksek Lisans Tezi]. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Şaştım, Z. (2003). *Arıcak (Elâzığ) ve yöresi ağızları* [Yüksek Lisans Tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Şebni, M. (2010). *Kağızman yerli ağzı: İnceleme-metinler-sözlük* [Yüksek Lisans Tezi]. Kafkas Üniversitesi.
- Şuataman, Ö. (2022). *Kars ili ağızları söz varlığı* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Tekin, T. (1995). *Türk dillerinde birincil uzun ünlüler*. Simurg Yayınları.
- Telli, B. ve Bulduk, T. B. (2018). *Adıyaman ili ve yöresi ağızları söz varlığı*. Gazi Kitabevi.
- Tezcan, F. (2019). *Şarkikaraağaç ağzı: İnceleme-metin-sözlük* [Yüksek Lisans Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Tosun, İ. (1996). *Çemişgezek, Pertek ve Hozat yöresi ağızları* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Tosun, İ. (2016). Doğu Anadolu ağızlarında ara ünlüler. *Diyalektolog-Ağız Araştırmaları Dergisi*, 4, 53-77.
- Tosun, İ. (2017). *Ardahan ili ağızlarının ses ve şekil özellikleri*. Payda Yayıncılık.
- Tuğluk, M. E. (2022). *Diyarbakır yöresi söz varlığı*. Efe Akademi Yayınları.
- Tunç Sevim, Z. (2024). *Sivrice merkez ağzı: Giriş-inceleme-metinler* [Yüksek Lisans Tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2024). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçları, 2024- İl ve İlçe Nüfusları* [Veri seti]. TÜİK. <https://cip.tuik.gov.tr/>
- Ünal, M. S., Sağlam, H. ve Kırkaya, H. (2019). Şırnak ili İdil ilçesinde yetiştirilen mahalli üzüm çeşitlerinin değerlendirilme şekilleri. *Bahri Dağdaş Bitkisel Araştırma Dergisi*, 8(1), 158-162.
- Üstün, M. C. (2008). *Erzincan merkez ağzının sesbilgisi ve sözvarlığı* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Kafkas Üniversitesi.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. Multilingual Yayınları.
- Yağınlı, A. A. (2013). *Adıyaman merkez ağzı ve kültürü*. Adıyaman Belediyesi Kültür Yayınları.
- Yalçın, İ. (2015). *Geçmişten günümüze İdil'in siyasî, idarî, sosyo-ekonomik ve kültürel tarihi* [Yüksek Lisans Tezi]. Harran Üniversitesi.

- Yalnız, A. (2024). *Gaziantep Barakları ağız söz varlığı* [Yüksek Lisans Tezi]. Amasya Üniversitesi.
- Yaşar, A. (2016). *Karakoyunlu ilçesi ağız (Iğdır ili): İnceleme, metinler, sözlük* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Yaşurgan, N. (2019). *Bitlis merkez ağız* [Yüksek Lisans Tezi]. Adıyaman Üniversitesi.
- Yelok, V. S. (1999). *Divriği merkez ilçe ağız* [Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Yıldırım, M. (2019). *Şırnak ili İdil ilçesinde yetiştirilen üzüm çeşitlerinin ampelografik özelliklerinin belirlenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Şırnak Üniversitesi.
- Zülfikar, H. (2024). *Bitlis halk ağız ve kültürü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kaynak Kişiler

- Akpınar, Hüseyin. (1958 doğumlu). [Güzelova köyü, İdil, Şırnak].
- Ariç, Mehmet. (1966 doğumlu). [Oymak köyü, İdil, Şırnak].
- Aslan, Asın. (1970 doğumlu). [Kayı köyü, İdil, Şırnak].
- Aslan, Meryem. (1972 doğumlu). [Kayı köyü, İdil, Şırnak].
- Ay, Abdulkadir. (1969 doğumlu). [Toklu köyü, İdil, Şırnak].
- Demir, Yusuf. (1956 doğumlu). [Çınarlı köyü, İdil, Şırnak].
- Ocak, Beşir. (1965 doğumlu). [Kayalı köyü, İdil, Şırnak].
- Gök, Osman. (1977 doğumlu). [Gültepe mezarası, Çığır köyü, İdil, Şırnak].
- Ögel, Mehmet Ata. (1958 doğumlu). [Teke köyü, İdil, Şırnak].
- Özel, Necat. (1965 doğumlu). [Tepeköy, İdil, Şırnak].
- Öztürk, Mehmet. (1955 doğumlu). [Yüksekköy, İdil, Şırnak].
- Soyal, Ramazan. (1963 doğumlu). [Karalar beldesi, İdil, Şırnak].
- Sönmezer, Adnan. (1970 doğumlu). [Pınarbaşı köyü, İdil, Şırnak].
- Şengül, Şeyhmus. (1966 doğumlu). [Topraklı köyü, İdil, Şırnak].
- Tanrıverdi, Sait. (1956 doğumlu). [Sırtköy beldesi, İdil, Şırnak].